ستیفان بروشفیلد
پول ئا. لیڤین

هولوکۆست

ئاگاداری نەوەکانتانی پێ بکەنەوە

وەرگێرانی
لە عەرەبییەوە
شێرزاد هەینی

منتدى اقرأ الثقافي
www.iqra.ahlamontada.com

هۆلۆکۆست

ئاگاداری نەوەکانتانی پێ بکەنەوە

کتێبەکە لە سەر قڕکردن
لە ساڵانی 1933ـ 1945 لە ئەورووپادا.

ستیڤان بروشفیلد
پۆل ئا. لیڤین

وەرگێڕانی لە عەرەبییەوە
شێرزاد هەینی

چاپی 2007
هەولێر

لەبڵاوکراوەکانی سەنتەری لێکۆڵینەوەی فیکریی و ئەدەبی نما

زنجیرەی(69)

سەرپەرشتیکردنی پرۆژەی چاپی کتێب

ئیسماعیل کوردە، ڕێبین ڕەسوڵ ئیسماعیل

ناوی کتێب: ئاگاداری نەوەکانتانی پێ بکەنەوە

نوسینی:

ستیفان بروشفیلد

پول ئا. لیفین

و: شێرزاد هەینی

نەخشەسازی: نما

بەرگ: ئارام

تیراژ: 500 دانە

چاپ: چاپخانەی تیشک

کوردستان/ هەولێر 2007

مافی لەچاپدانەوەی بۆ گۆڤاری نما پارێزراوە

وتەیەکی کورت:

ئەم کتێبە بە ناوی ئاگاداری ئەوەکانتانی پێ بکەینەوە.

لە لایەن حکومەتی سویدی و لە سەر داوای پەرلەمانی سوید بە چەند زمان بڵاو کرایەوە. ئەم کتێبە تیراژی سویدیەکەی ئەوەندە زۆر بوو، لە هەر پۆلێك، لە هەر دەزگایەك، لە کتێبخانەکان لە شوێنە گشتیەکان، ژمارەی زۆر دانراوە و بە پۆست و بە خۆرایش بۆ هەر کەسێك داوای کردبایە بۆیان رەوانە دەکرد.

ئەم کتێبە بە وێنەی جەرگبڕەوە کارەساتی سوتاندن و قڕکردنی جولەکەیە لە ئەوروپایە بە دەست نازییەکان بڵاوکراوەتەوە.

وێنە و شێوەی کوشتنەکان، راگوێزان و زەوتکردنی سامان و ژانەکان لە ژان و ئەنفال و سوتماکی خاکی کوردستان دەچێت، کە بە دەست بەعسیەکان و داگیرکەرانی کوردستان بەردەوام پەیرەوییان کرد.

شێرزاد هەینی

هەولێر 2005/5/16

له كاتی گفتوگۆی سەرۆك حیزبەكان لە یونیو 1 حوزیرانی 1997. سەرۆكی حكومەت یوران پیرشون پێشنیاری كرد بۆ ئەنجامدانی هەڵمەتێكی راگەیاندنی بەر بڵاو لە سەر فێركردن بە ناوی" بەسەرهاتە زیندووەكان levande historia".

نیازەكە ئەوە بوو فێركردنەكەی ماوەی شەڕی جیهانی دووەم بكرێتە خاڵی دەرباز بوون بۆ باسكردنی بابەتی هاوكاری مرۆڤایەتی و دیموكراسی و یەكسانی.

دەست پێشخەری ((بە سەرهاتە زیندووەكان)) چەندین چالاكی سیاسیيە، زانیاریيە بۆ دایك و باوك و بۆ سەرجەم كۆمەڵانی خەڵكە. بەشدار بوونی تایبەتكراوە بۆ خوێندنگاكان و جەخت لە سەر زانكۆكان و توێژینەوەكان بكرێت.

ئەم كتێبە یەكێكە لە چالاكیەكانی ((بە سەرهاتە زیندووەكان)) كەوا بە تایبەتی ئاراستەی گەورەكان كراوە.

پێشەکی:

حکومەت داوای لێکردبین ئەم کتێبە دەربکەین تا ببێتە بەشێك لە دەست پێشخەریەك بۆ ((بەسەرهاتە زیندووەکان)). دانانی کتێبێك لە سەر بابەتێکی گران و هەم لایەن وەك قرکردن بە ماوەیەکی کورت کارێکی ئاسان نیە.

لە بەر براوابوونمان بە گرنگی نیشاندان و پێشکەشکردنی بابەتی قرکردن بە شێوەیەکی دروست ئەم کارەمان وەرگرت. زانیاری لە سەر قرکردن شتێك نیە بتوانرێت بە شێوەی پروپاگەندە یان وەك نەریتەکانی پیشەیی چارەسەر بکرێت. هەڵسەنگاندنیش دەگەڕێتەوە لای خەڵکانی‌تر کەوا بڕیار لە سەر سەرکەوتنی کارەکانمان بدەن. کۆششمان کرد بۆ ناوێتەکردنی بابەتە زانیاریەکان بە دەنگی کەسەکان.

ناچار بووین چەندین بڕیاری قورس بدەین، کارێکی بەزانە کەوا لە ناو چەندین دەنگ و سیما بژاریّ بکەین و لێیان ورد بینەوە. خەڵك زۆر لە سەر قرکردن دەزانن، بابەتەکە لە مێژە بە تێری باس کراوە. ڕێگا بۆ نوشفیتز پرۆپاگەندی رقایەتی دەگوزرێت بۆ مەسەلەی پۆلکردنی ئادەمیزاد و جیاکردنەوەو دوورخستنەوەیان و لە کۆتاییشدا بۆ لە ناو بردنی جەستەییان لەو نۆردوگایانەی بۆ ئەم مەبەستە دروستکراون. ئەستەمە بتوانرێت ئەو زیانانە دەست نیشان بکرێت کەوا لە ئەنجامی بۆ جوونی نازییەکان بۆ دامەزراندنی ئەڵمانیای گەورەی خاوەن ((رەگەزی بێگەرد)) ، بەلام قەوارەکە روونە. قوربانیەکانی قرکردنە بە بەرنامەکە گەیشتە 6 ـ 5 ملیون جولەکە و نزیکەی نیو ملیون قەرەج و ژمارەی سەد هەزار کەس و هەروەها شاهیدی یەهوا و چەند ملیون مەدەنی پۆلۆنی و گیراوی شەڕی سۆڤیەت. بەلام ئەو ژمارانە چی دەگەیەنیّ؟ لە بەر ئەوەی ژمارەی دەرەی زۆرە بۆیە مانایان نامێنیّ، دواییش ئاسان نیە مانایە راستەقینەکەی لە بیر بکرێت. بۆیە پێویستە مرۆڤ کۆششی ئەوە بکات کەوا لە پشت هەر دەرەیەك ناوێك ، دامەزراوەیەك، کەسێك دڵسۆزی هەبیّ، دوارۆژی بە فیرۆ چوو، مناڵ ، دایك و باوك و خزم. بۆیە ئێمە لە لاپەرەی داهاتوودا دەست بە باسکردنی

منداڵەکانی ((بولنهـوزردام)) دەگـەین، چـیرۆکێکە کۆتایەکـەی خەمناکیـە. بەداخەوە سیمای قڕکردن وایە، نازییەکان لە شەڕەکەدا یەك ملیون و نیو منداڵی جولەکەیان کوشت، لە نۆ منداڵی جولەکە لە ئەوروپا نۆیان گیانیـان لـە دەست دا. پرسیارەکەش ئەوەیە چۆن کرا؟هیوامان وایە ئەم کتێبـە هاوکاری بێ بۆ روونـاك کردنی لایەنی قڕکردن لە سوید، هەروەها ببێتە خاڵی دەرچوون بۆ گفتوگۆ لە سەر رەوشت و دیموکراسی و نەریتەکان و بنەماکانی مرۆڤایەتی لە نێوان باوك و منداڵەکانیان، نـەك هـەر بـۆ ئـەو سـەردەمە و بـەس بـەڵکو بـۆ دوارۆژیـش. بـەڵام کتێبەکە هـەر ئەوەنـدە ببێتـە سـەرەتایەك بۆ ئەوانـەی بایـەخی پـێدەدەن. ئـەو زانیاریانەی کە تێدایە بەشێکی کەمە لە ساڵە ترسناکەکانی شەڕی جیهانی دووەم. ئێمـە تـەنیا رووەکـەی دەبـزوێنین و بـەس ، بۆیـە داواکـارین هـەموو خوێنـەران خۆیان کۆشش بکەن و خۆیان بۆی بگەڕێن.

لە کۆتاییدا ئەوە بە هەل دەزانین سوپاس پێشکەش بـەو هـەموو کەسـانە بکـەین کە یارمـەتیان دایـین بۆ دانـانی ئـەم کتێبـە لـە مـاوەی دەرچـوونی بـە ماوەیـەکی کورت. چونکە بێ یارمەتی ئەوان نەدەکرا، ئەرکی زۆرتـر لـە پێویـستیان کێشا بـۆ تەواو کردنی Bokförlaget nature och kultur ئەم پرۆژەیە ، ئەوانیش ، لینـا ئـالبین دەزگـای پەخشی. ئـەنا ـ کـارین یوهانـسون(بەرپرسی پرۆژەکە و کارکەر لە بەشـی راگەیانـدن لـە بارەگـای حکومـەت لـە روزنبـاد)، سـانا یوهانـسون (وێنــەکان). یــاکوب ڤیجیلیــون(نەخـــشە و نیگارەکـــان). ئەلـــسا ڤولفـــارت ((نەخـشەسازی بەرگەکـە)) ، ماریتـا زونابنـد و ئیڤـانوکربیری ((وەرگێـران). سوپاسی یارمەتی ئەنیتا کارب و میالوڤنجارت دەکەم، کە لە زۆر بواردا یارمـەتیان داوین و بەبێ ئەو یارمەتیانە ئەم کتێبە تەواو نەدەبوو.

ستۆکۆلم لەینایەد / کانونی دووەمی1998

ستیفان بروشفیلد و پول. ئا. لیڤین.

*مەبەست لە وشەی قڕکردن لەم دەقەدا قڕکردنی بە کۆمەڵی جولەکەیە لە ماوەی شەڕی جیهانی دووەمدا بە دەستی نازییەکان لە ئەڵمانیا لە سەردەمی هتلردا.

منالأن ئازەلی تاقیکردنەوەی تاقیگەکانن :

لە نیسانی 1945 دا هێزەکانی هاوپەیمانان هێرشیان کەیشتە ناو خاکی ئەلمانی نازیی، بەلام ئەلمانیا تا 8 ی / مایو/ ئەیاری هەمان سالّ دەستی نەدا. سەرەرای ئەوەش شارەزاکانی رووداني تاوانەکان ئەوەی لە دەستیان هات بەلگەنامەکانیان فەوتاند و راستییەکانیان سەروژێر کرد.

لە کاتژمێری 8ی ئێوارەی رۆژی 20ی ئەبریل/ نیسان کەوا هەمان رۆژ بوو کە دوا یادی لە دایکبوونی هتلر کرا. ئوردوگای گرتنی نیونگام Neuengamne هەلکەوتوو لە دەرەوەی شاری هامبۆرگ گیراوە ئەسکەندنافیەکان بە پاسی سپی چۆلکرا. لە ئوردوگاکەدا 20 منالّی جولەکەی تەمەن 12. 5 سالّ هەبوون، دەیان کیژ و دەیان کوڕ بوون، لەوانە چواریان خوشك و برا بوون . ئەوان بۆ رزگار بوون نەبوون. ئەوانە بۆ نموونەی تاقیکردنەوە هەلگیرا بوون. چەند مانگ بوو دکتۆری SS کورت هایسمایر ئەنجامی دەدا. چەندین نەشتەرگەرییان بۆ منالآن کرد بوو بۆ دەرهێنانی گرێ لمفاوییان لە جەستە یان و دەرزی وەرەم ((سیل))ی زیندوویان لە پشتیان دەد. بکتریا ئەم نەخۆشیەیان راستەوخۆ بە بۆرییەك لە سیبەکانیان دەکردن. هایسمایر لە لێپرسینەوەی سالّی 1964 دا لە گەلّی ئەنجام درابوو وتبوی ((من هیچ جیاوازی مەبدەئیم لە نێوان جولەکە و ئاژەلّەکانی تاقیکردنەوەدا هەست پێنەکردووە)).

پاش چەند سەعاتێك منالّەکان و چوار گیراوە گەورەکەی کە چاوی لێیان دەبوو گواسترانەوە بینایەی خوێندنگایەکی گەورە لە هامبۆرگ پێش نیوەی شەو گەیشتن. چوار گەورەکە دوو دکتۆری فرنساوی ((گابریل فلورنس و رینیە کونیویلە و دووانەکەی تریش هۆلەندی بوون ئەوانیش دیرك دیوتیکو و ئەنتۆن هولزل)) بوون. خوێندنگاکەی ئەو دەستەیەی بۆ رەوانە کرا ناوی بولینهاوزر بوو و چەند مانگێك بوو کرابووە پاشکۆیەکی گرتوخانەکە و بۆ کۆکردنەوەی ئەو ئەسکندنافیانە بوو کە نیازیان بوو ئازادیان بکەن.

دەستەکە راپێچی ژێر زەمینەکە کران، لە ژووری سوتانی سوتەمەنیدا بۆ گەرمکردنەوە گەورەکانیان بە بۆرییەك بە بنمیچەکەیان هەلّواسین ، دوایش

منداڵـەکان هەنــدێکیان دەرزی مۆرفینیــان لێ درابــوو یــەکێکیان شــرپبوو نــاوی جورجیس ئەندریە کوهن بوو. بە پێی ئاخاوتنی دکتۆری ئەس ئەس ئەلفرد ترزینسکی یەکەم جار جۆرجیس بە خەوتووی لە سێداره درا. ئەو بە دیوار هەڵواسرا وەك ئەوانیتر نەبوو کە بە بۆرییەکە هەڵواسران، عەریفی تایبەتی ئەس ئەس یوهان فرام بە هەموو هێزیکەوە توندی دەکردن.

منداڵـەکان دوو دوو وەك تـابلۆ هەڵدەواسـران، ئـەوانی لـە لێپرسـینەوەکەی سـاڵی 1946 دا دوانیان دا بوو وتبویان هیچ لە منداڵەکان فرمێسکیان لە چاوان نەهاتە خوارێ. بە مردنی منداڵەکان پێکی شادی هەڵدرا و جگەرە بە سەر پیاوانی ئەس ئەس دابەشکرا و دوای ئەوان نۆرەی بیست گیراوی سۆڤیەتی هات، ناویان نەزانرا. بەڵام ناوی منداڵەکان وا بوو((مانیا ئەلتمان 5 ساڵە.لیلکابیرنباوم 12 ساڵ و سرکیس گولدینگر 11 ساڵ. ریفیکاهیرزبرگ 7ساڵ. ئەلکسندر هورنمان 8 ساڵ. ئەدوارد هورنمان 12 ساڵ. لیاکلیجرمان 8 ساڵ. جورجیس ئەندریە کوهن 12 ساڵ. بلومل مکلر 11 ساڵ. جاکلین مورجنستیرن 12 ساڵ. ئەدوارد رایشنباوم 15 ساڵ. سیرجیودی سیمون 7 ساڵ. ماریك ستاینباوم15 ساڵ. هـفاسرمان 8 ساڵ. ئەلیناور فیتونسکا 5 ساڵ. رومان فیتونسکی 7 ساڵ. رومان زیلر 12 ساڵ. روشلا زیلبرباری 9 ساڵ.

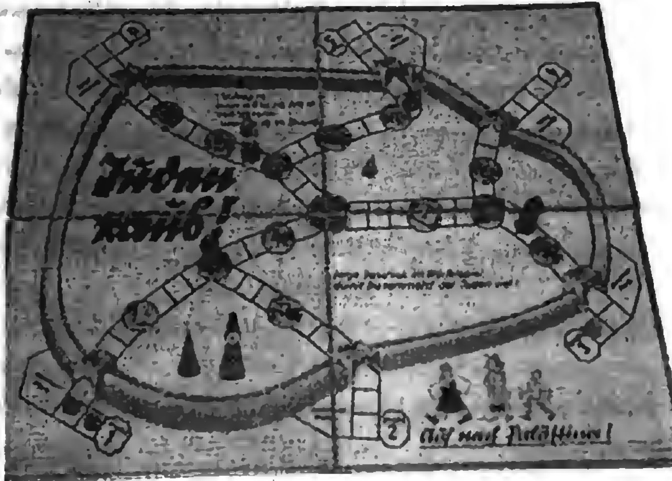
بۆ رۆژی دوایی تەرمەکانیان بۆ نوینگلم راماڵران بۆ سوتاندن. ئێستا خوێندنگاکە ناوی یانوس کورزاك شولەیە و لە حەوشەی خوێندنگاکە گوڵی بچوك راگیراون بۆ بیرەوەری منداڵەکان.

لە 17/ ئوگست/ ئابدا باوکی منداڵ جورجیس ئەندریە و خێزانەکەی لە شاری پاریس بۆ ئوشفیتز دووز خرابۆوە، ئەوەش کاروانی ژمارە (27)ەمینی جولەکەی فرنساوی بوو کە دوور خرابوونەوە و یەکێکە لە دوا کاروانی دوور خراوەی جولەکەی فرنساوی بوو. بە گەیشتنی جورجیس ئەندریە بۆ ئوشفیتز بۆ تاقیگەی تەندروستی هەڵبژێردراو لە کۆتاییەکانی نوڤمبر/ تشرینی دووەم گواسترایەوە نوردوگای نوینگام.

پێشەکی:

نەتوانرێت مێژووی نازییەکانی ئەڵمانیا لە نازییەکانی جیهان جیا بکرێتەوە، فڕکردن لە بیرەکانی ئایدلۆژی رەگەزپەرستی ئودۆلف هتلر سەرچاوەی گرتووە کە لە کتێبەکەی ((خەبەتم Mein Kampf)) روونە. نە هتلر و نە حیزبە نازییەکەی بۆیان نەدەکرا نکۆڵی لەوە بکەن کە دژایەتی کۆمەڵگای دیموکراسی و بەهاکانین. لە لای ئەوان ((رەگەز)) لە پێش هەموو شتێك بووە.

هیچ بەهایەکیان بۆ مرۆڤ بێجگە لەوەی کە مرۆڤ دلر دەستی بێ بۆ ئامێری دەوڵەتی رەگەزپەرستیان بێ دادەنا. بە وەرگرتنی دەسەلات لە 30/ینایر/کانوونی دووەم 1933 لە لایەن نازییەکان یەکسەر ئەم ئایدلۆژیانەیان پەیرەو کرد.

پێشینەکانی هزری رەگەزپەرستی

هزری رەگەزپەرستی لە ئەوروپادا لە مێژە رەگی داکوتاوە و گەشەی کردووە، رووناکبیران و فەیلەسوفەکانی سەدەی حەقدەیەم پێشبینی جۆرەها رەگەزی مرۆڤیان کرد بوو. لە ساڵی 1854دا دبلوماسی فرنساوی ئەرتور دوجوبینو کتێبێکی بە کاریگەری زۆری لە ژێر ناوی ((نایەکسانی لە نێوان رەگەزکانی مرۆڤدا)) بلاو کردەوە و پێشبینی ئەوەی کردبوو کەوا رەگەز ((ئاری)) خۆی بە زلتر و شکۆتر رەگەز دەزانی، هەروەها هەرە شەشی لە ((ئاوێتە بوونی رەگەزی)) لە گەڵ ((بێجگە لە ئاری)) لەوانەی بە هەمان پلە گەشەیان نەکردووە دەکرد. ئەم بۆچوونەش لە لایەن توندرەوە ئوروپاییەکان و ئیمپریالیزمەکان کاریگەری زۆری هەبوو. لە بەر رۆشنایی بیردۆزی گەشەسەندنی سروشتی تشارلس داروین کە دەڵێت ((ئەو کەسەی زۆرتر خۆی بگونجێنێ ئەو دەمێنێ)) پاشان پیاوانی هزر و رۆشنفکران ئیشیان بۆ چەسپاندنی ئەم هزرە لە کۆمەڵگا کرد. بیردۆزەکەی داروینی کۆمەڵایەتی کەوا ناسرابوو چەندین بۆچوونی دەگرتەوە کە پوختەکەی وایە بۆ ((بە هێزەکان)) رەوایە بریار لە سەر ((لاوازەکان)) بدەن. رووناکبیری ئەڵمانی - ئینگلیزی هـ.س.شامبرلین H.S.Chamberlain لە ساڵی 1899دا بیرۆکەی ئەوەی کەوا ((رەگەزی ئاری)) کەوا میتال جرمانس سەردەستەیەتی دەتوانێ ئایینی کریستیان و شارستانی ئەوروپی لە ترسی دوژمنی جولەکە رزگار بکات.

بەرهەڵەست کردنی سامیەت و بایولوژی رەگەزی

جولەکە لە چاخەکانی ناوەراستەوە لە ئەوروپا ژیاون، لە سەرەتاکانی سەدەکانی ناوەراستەوە کەنیسە جولەکەیان بەوە تاوانبار کرد کەوا ئەوان یەسوعیان کوشتوە و بەوەش تاوانبار کران کەوا یەسوع بە مەسیح نازانن. ئەم بۆچوونە رەوشی جولەکەی بەرەو خراپی برد و لە چەند سەدەی رابردوودا هێرشی توند و کۆمەڵکوژییان دەرحەق کراوە. بە هەڵکردنی باهۆزی دیموکراسیەتی شۆرشی

1789

فرنسا لە ساڵی 1798 رەوشەکەیان کەمێ هێور بۆوە و دەروازەی چاکبوونی رەوشی جولەکە کرایەوە و وای لێهات بەدانی ئازادی جولەکە ناو ببرێت لە چەرخی نۆزدەهەم توانیان وەك مرۆڤ ئاسایی بەشداری کۆمەڵ بکەن. لە کۆتاییەکانی چەرخی نۆزدەهەم شێوەی نوێی دژایەتیکردنی جولەکە سەری هەڵدا ((دژایەتیکردنی سامیەت)) کاردانەوەی لە سەر دەرکردنی ئازادییەکان هەبوو. دژایەتیکردنی سامیەت بووە چەکێکی سیاسی، لە رۆژانی قەیرانە روحیەکان و ئابوورییەکان و سیاسییەکاندا پەنجەی تاوانیان ئاراستە دەکرا کەوا جولەکە کاریگەری زۆریان لە سەر کۆمەڵگە هەیە و جولەکەش بەوە تاوانبار دەکران کەوا پیلانیان هەیە بۆ وەرگرتنی دەستەڵاتی هەموو جیهان.

لەو ماوەیەدا زانستی هاوچەرخ مۆرکی بیرۆکەکانی دارونی کۆمەڵایەتی پێوە نووسا و سیمای ناسراو بە نەیوجینك وەرگرت ((هەموو پێویستیەکانی بکرێت تا کەماسی زگماکیبوون لە ناوك ـ ئاوڵەمە ـ نەبێت)) هەروەها باس لە پارێزگاری رەگەزی بێگەرد کرا. خاوەنی ئەم جۆرە بیردۆزانە دەیان ووت کۆمەڵگە لە لایەن ناوکی بوونی بێکەڵك ((لاوازی هەرەشەی لێدەکات و دەیان ووت دەکرێ پاراستن و چاککردنی جۆری ((تەندروستی)) کۆمەڵ بکرێت بە قەدەغەکردنی ئەو ناوکانە لە زۆر بوون و بڵاو بوونەوە. بۆچوونەکانی ئەم بزاڤە لە چەرخی بیستەم لە ئەوروپا و ولایەتەیەکگرتووەکان بە نەزۆککردنی ژمارەیەکی زۆری ژنان جێبەجی کرا.

لە ساڵانی شەڕی یەکەمی جیهاندا 1914-1918دا روون بۆوە کەوا کۆمەڵگای پیشەسازی دەتوانێ کۆمەڵکوژی بکات و زۆر لە شەڕکەرە دێرینەکانی حیزبی نازی و بینەرانی کارەساتەکە و شکان و نسکۆی ئەڵمانیا جولەکەیان پێی تاوانبار دەکرد، ویست و هاندەر بوو بۆ تۆڵەسەندن، نازییەکان وتیان پێویستە ئەڵمانیا رزگار بکەین و لە سەر نوێ لە دایك بێتەوە ئەوەش بە پەیرەوکردنی سیاسەتی زانستی بایولوجی رەگەزی و بە پارێزگاری ناوکی بوونی بێگەرد و دژ بە سامیەت، ئامانجی ((رەگەزی بێگەرد))و کۆمەڵگای هاوشان کە جیاوازییەکانی ((سروشت لە نێوان مرۆڤدا جێگای رێز و ستایش بێ)).

یاساکانی نورنیبرگ پڕ بە پێستی بیردۆزەکان بوو، ئەو یاسایە جولەکەی گرتەوە و دوایش قەرەج. تەنیا بۆ ((هاوڵاتی خاوەن خوێن ئەڵمانی یان ئەوانەی پەیوەندییان پێوە هەیە)) ڕەوایە مافی تەواوی هاوڵاتی پیادە بکەن، دوایی زانایانی یاسا و پارێزەران ئەوەشیان خستە پاڵی کە دەڵێ ((لە دژی هەموو یاساکان کە دەڵێ هەموو مرۆڤ یەکسانن ...... سوشیالیستی نەتەوەیی ڕێنمایی توندی پێویستی لە مەڕ جیاوازییەکانی بنچینەیی مرۆڤدا دانا ....)).

ئەوەی هۆکاری بنچینەیی ئایدلۆژی و دەروونی و تەکنەلۆژیی بۆ فڕکردنی دارشت و لە نێوان ساڵانی 1933- 1945 دا بە پێی ئایدلۆژی هتلر و نازیەت پرۆسەکانی کوشتن و فڕکردنی بە کۆمەڵ دژ بە جولەکە و قەرەج جێبەجێ کرا. لەوە زۆرتر جێگای بڕوا کردن نیە بۆ دەست بە سەر گرتنی ڕەگەزیەکی تر. ئەو مرۆڤەی کە بە ڕوونی هەست دەکات کەوا ڕەچەڵەکی دەگەڕێتەوە سەر ڕەگەزیەکی بێگەرد و هەرگیز ئەم هۆشە گوم ناکات. ڕەگەز کەس بەرز دەکاتەوە بۆ ڕوونکردنەوەی خود لە ڕاستیدا. هێزێکی زۆری پێدەبەخشێ و دەتوانم بڵێم لە سەرووی سروشتەوەیە. ئەوەی کە لە کەسێتری جیا دەکاتەوە کە لە ڕەسەندا ئەویش لەم تێکەڵە مرۆییەدا بووە کە کەسانی تری هەموو گۆشەیەکی ئەم ئاوەدانیەی هاتیتە ئاوی.

هـ.س.شامبیرلین. زانای ڕەگەزکانی ئەورووپی.

مەسەلەی جولەکە مەسەلەیەکی ئابووری نیە و بەس، بەڵکو مەسەلەی ڕەگەز و کێشەی شارستانیشە. جولەکایەتی کارەساتی میللەتانی ئەورووپایە.

بار ئیمانوئیل لیتاندر.بازرگان و پەرلەمانتاری سویدی 1912

ئەو گەمەیە ! Juden raus)) جولەکە بۆ دەرەوە کەوا کارگەی ئەڵمانی لە سییەکان پێشکەشی گەورە و گچکەکانیان وەك ((یاریەکی خۆش)) یان کردبوو. کڵاوی بوکەشوشەکان یارییەکە وەك ئەو کڵاوانە بوو کە جولەکە لە سەدەکانی ناوەراستدا ناچار کرا بوون لە سەریان بکەن، دەتوانی ئەم کاریکارەگەز دژ بە سامیەت لە سەر کڵاوەکە ببینیت. هەروەها ئەم نوسینەش لە سەر تابلۆکە بەدی

دەگرێت ((ئەگەر سەرکەوتیت بۆ دەرکردنی شەش جولەکە ئەوا سەرکەوتنێکی روونت بە دەست هێناوە)).

. ئەو گەنجانە فێر ئابن بێجگە لەوەی وەک ئەڵمانیەک بیر بکاتەوەو بجولێتەوە، ئەو کیژ و کورانەی لە تەمەنی دە ساڵیدا لە رێکخراوەکەمان دەبنە ئەندام مەزندە وایە کەوا یەکەم جارە هەوای پاک هەڵدەمژن. پاش چوار ساڵ لە پێشرەویی دێنە ناو ((هێزەکانی هتلر)) و لەوێش چوار ساڵیان دەهێڵینەوە (....) لە درێژایی ژیانیاندا سەربەست نابن.

وتاری ئودولف هتلر لە

1938/2/2

کورێک لە هێزەکانی هتلر کیژۆڵەیەک لە کۆلۆنێکی ئەڵمانی لە پۆلۆنیا. ئەم کۆلونیە دروستکراوە بە مەبەستی گەشەی ((بواری ژیان)) ی ئەڵمانی لە خۆرهەڵات. دانیشتووانە راستەقینەکان دوورخرانەوەو خێزانە ئەڵمانیەکان دەستیان بە سەر کێڵگەکانیان داگرت.

پسولەی ناسینی ئانی هوروڤیتز

پاش داگیر کردنی فرنسا لە ساڵی 1940 لە لایەن ئەڵمانیەوە سەر زمێری هەموو جولەکەکانیان کرد و ئەوەش یەکەم هەنگاو بوو بەرەو قڕکردن.

نانی هۆروفیتز لە دایکبووی ستراسبۆرگە 1933، جولەکە ((بێگانەی ژێر چاودێری)) ئەوە بوو کە لە سەر پسولەی ناسنامەکەی نوسرابوو، گیراو یەکەم کەس بووە رەوانەی ئەو ئوردوگای نزیک تورز کراوەو دواییش بۆ ئوردوگای درانسی کە یەکێکە لە ناوچەکانی دەوروپشتی پاریس و لەوێشەوە لە 11/ سیپتەمبەر/ ئەیلول/1942 لە کاروانی 31 لە فەرنساوە بۆ ئوشفیتز دوور خرایەوە. فریدای دایک و خوشکی پاولیت تەمەن 7 ساڵانی لە گەڵ چووە، ئەم گەشتە هەزار کەس پیاو و ژن و منداڵ بوو. بە گەیشتنیان 600 کەسیان ناونوسکردن لەوانە هەموو منداڵەکان بۆ ژوورەکانی گاز. نانی و پاولیت دوو کەسی نزیکەی یەك ملیون و نیو منداڵە، جولەکە بوون لە ماوەی قڕکردندا کوژران. رێژەی رزگار بوونی منداڵان یەك لە دە منداڵ بوو، بواری رزگار بوونی منداڵە جولەکەکان لە هەندێ شوێندا هەر نەبوو وەك لە پۆلونیا و وڵاتانی بەلتیك.

پێویستە پەروەردەی تەواوی گەنجانی ئەڵمانی بێجگە لە خوێندنگا و ماڵی دایك و باوکیان لە هێزەکانی هتلر جەستەو گیانو رەوشتیان بکرێت تا لە گەڵ گیانی سوشیالیستی نەتەوەیی بۆ خزمەتی گەل و بەرژەوەندیەکانی بگونجێ.

(چەند برگەیەك لە دەقی یاساکەی هێزەکانی هتلر) هتلر یوگند 1935

ئەم وێنەیە لە کتێبی منداڵانی ئەڵمانی((Der Giftpiz)) (قارچکی ژەهر) وەرگیراوە کە لە ساڵی 1938 بڵاو کراوەتەوە. دیارە کە چۆن بۆ لەوەی خوێندنگاکان لە مامۆستا و خوێندکارانی جولەکە پاك بکرێتەوە و ببێتە ((ئارییەکی بێگەرد)).

هەروەها کتێبەکە ئەوەی روون کردیتەوە وەك چۆن زەحمەتە جیاوازی لە نێوان ئارجکی زەهراوی و ئەو ئارجکە بکرێت کە دەخورێت. ئاواش زەحمەتزە جیاوازی لە نێوان جولەکە و دز و تاوانبار بکرێت.

1919 16/ سبتمبەر/ ئەیلول

هتلر دەچێتە ناو حیزبی کرێکاری ئەڵمانی (DAP)

1920 8/ ئوگست / ئاب

دامەزرانـــــدنی پـــارتی کرێکـــاری نەتـــەوەیی سوشیالیـــستی ئەڵمانیNSDAP

1923 8 ـ 9/ نۆڤمبەر/ تشرینی دووەم

کودەتـا هتلـر ویـستی حکومـەتی پـایری بروخێنـێ بـەڵام هەرەسـی هێنا.لە ئەبریل/ نیسان بۆ ماوەی 5 ساڵ حوکم درا و ئـەوەش ساڵی 1924 بـوو لەم زیندانـەدا کتێبی (خەباتم)Mein Kampt نووسی.

1925 نۆڤمبەر/ تشرینی دووەم

هێزەکانی ئـەس ئـەس لـە مـونیخ دامـەزرا بـۆ ئـەوەی ببێتـە پاسـەوانی تایبـەتی هتلر.

1928 20/ مایو/ ئەیار

هەڵبژاردنی پەرلەمان ،حیزبی نازی رێژەی 2/6 لە دەنگەکان هێنا.

1930 14/ سپتمبەر/ ئەیلول

هەڵبـژاردنی پەرلـەمان. لـەو کاتـەی جیهـان لـە سـستی ئـابووری دابـوو نازییەکان رێژەی18.3٪ لە دەنگەکانی هەڵبژاردنیان وەدەست هێنا.

1931 دیسمبەر/ کانوونی یەکەم

هەڵلاسانی تەنگەژەی بێکاری لە ئەڵمانیا. ژمارەی بێکاران گەیشتە 5.6 ملیون کەس.

بەهاری 1932

هتلر دوو خول هەڵبژاردنی بۆ وەرگرتنی سەرۆکایەتی دەدۆڕێنێ.

31یولیو/ تەمموز

هەڵبژاردنی پەرلەمان، پارتی نازی سەرکەوتنێکی زۆر لە هەڵبژاردنە ئازادەکە وەدەست دێنێ و نازییەکان دەبنە خاوەن گەورەترین حیزب لە ئەڵمانیا بە وەرگرتنی 37.4 ڕێژەی دەنگەکان.

6 نوفمبەر/ تشرینی دووەم

هەڵبژاردنی پەرلەمان. نازییەکان پاشەکشیان بوو و ڕێژەی 33.1 دەنگەکان دەهێنن.

1933 30 نیابر/ کانوونی دووەم

ئودولف هتلر دەبێتە ڕاوێژکاری ئەڵمانیا، یەکسەر جولەکەکانی ئەڵمانیا هەست بسەر هەڵدانی سیاسەتی نازیەتی دژ بە جولەکە دەکەن.

20ئادار/ مارس

دانانی یەکەم ئوردوگای گرتن ئەویش داخاو(Dachau)ی دووری 16کم هەڵکەوتووی باکووری ڕۆژئاوای میونیخ.

1 . 3 ئەبریل/ نیسان

پارێزەر و دکتورەکان ئەچوونە گەرەکە جولەکە نشینەکان.

ئەبریل/ نیسان

دەرکردنی جولەکەکان لە فەرمانگە حکومییەکان.

15/ مایو/ ئەیار

دامەزراندنی سوتانگەی ئاشکرا بۆ سوتاندنی ئەو کتێبانەی نوسەرەکانیان جولەکە بوون یان دژ بە نازییەت نوسرابوون.

14/ یولیو/ تەمموز

حیزبی نەتەوەیی سوشیالیست نازی دەبێتە تاکە حیزبی مۆڵەتدراو لە ئەڵمانیادانانی ئەو یاسایانەی کەوا نەزۆککردنی بە زۆری بۆ قەرەج و جولەکە و ئەلمانیە کەم ئەندامەکان و بەدەنگەکانی دانا.

سپتمبەر/ ئەیلول

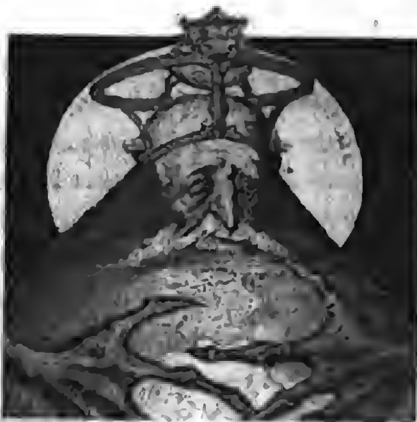
لادانی هەموو جولەکەکان لە هەموو چالاکیە ڕۆشنبیرییەکان.

((تەواوی خشتەکاتییەکە لە لاپەرەکانی( )دایە.

ژیانی جولەکەکان پێش شەڕ

پێش گەیشتنی نازیەت و وەرگرتنی دەسەڵات جولەکە لە هەموو وڵاتانی ئەوروپایی ژیانیان ئاسایی دەبردە سەر. ژیانیان لە خۆرئاوای ئەوروپا و ناوەراستەکەی جیاوازی هەبوو لە گەڵ ژیانی جولەکە لە ئەورووپای خۆرهەڵات. لە ناوەراستی چەرخی نۆزدەهەم پاش سەدان ساڵ ئەزادپەرستی و چەوسانەوە و تا جیاکردنەوەیان لە گەرەکی تایبەتی((گیتو)). وڵاتانی خۆرئاوا و ناوەراستی ئەوروپا بەڵێنیان دابوو رێز لە هاوڵاتیانی جولەکە بگرن و مافی هاوڵاتیان بپارێزن بە پێی ئەوەی ناونرا رزگاری. لەم ئازادییەدا جولەکە رژانە ناو کۆمەڵ و هەنگاویان نا بۆ تازەگەری و لە بەر سەرکەوتنیان لە کۆمەڵگای ئەورووپییدا کەوتنە بەر هێرشی سیاسی بەتایبەتی و پلەی یەکەم لەو دەستانەی دژ بە گۆرانکاری بوون لە کۆمەڵ. وای لێ هات جولەکەکانی ئەورووپایی خۆرئاوا و ناوەراست بوونە نموونەی هاوبەشی ژیانی رۆژانە و زۆریان هەستیان بە دڵنیایی و هیوا کرد گەرچی هێما و دیاردەی دژایەتیکردنی سامیەت و رق و دژ بە جولەکەش هەستی پێدەکرا. پیاوانی جولەکەش هاوشانی پیاوانیتر و هاوڵاتیان بەشداری شەری یەکەمی جیهانیان کرد بۆ پاراستنی کەرامەت و سەروەری وڵاتەکانیان و هەروەها دەستی هاوکار بوون بۆ بنیات و ئاوەدانکردنەوەی وڵاتەکەیان تا وای لێهات کەم هەبوو نیگەران بێ و بیر لەوە بکاتەوە رۆژێ دێ نازیەت قرپیان دەکات. جولەکەکانی ئەورووپایی خۆرهەڵات لە ئەڵمانیا و فرنسا لە چەرخەکانی چواردە و پازدەو وە هاتبوون و لە وڵاتانی وەك پۆلونیا و وڵاتانی بەلتیك و ئوکرانیا و روسیا و رۆمانیا دەژیان. بە تێپەر بوونی سەدان ساڵ رۆشنبیری و کەلتووریان لە سەر بنمای ئاینی جولەکە و زمانی یدیش دامەزراند. جولەکەکان دوور لە مەسیحیەکان و لە شارۆچکەی لاچەپ و گوندی دوور دەژیان. لە سەرەتای سەدەی بیستەمدا زۆربەی جولەکە لە ئەورووپای خۆرهەڵات هەمان پیشەی جارانی خۆیان کرد کە لە مێژە پێیان ئاشنان بەڵام زۆری نەخایاند ژمارەیەکی زۆری جولەکە پێشکەوتن و بوونە بەشێك لە ژیانی چینی

ناوەندی لە شارەکاندا. سەرەڕای ئەوەی کە یاسا کۆنەکانی باو هەبوون بەڵام ئەوان دەوری زۆریان لە ژیانی شارەکان پەیدا کرد.
ڕەگی دژایەتیکردنی سامیەت لە کەلتووری ئەورووپای خۆرهەڵاتدا قووڵ بوو و بە تایبەتی بە هۆی پڕوپاگەندەی حکومەت دژ بە جولەکەکان. ئاڵۆزی باری ژیانی جولەکەکان وای کرد زۆریان بۆ وڵاتەیەکگرتووەکان کۆچ بکەن. لە سییەکاندا پەیوەندی نێوان کەمینەی جولەکە و زۆرینەی مەسیحی زۆر ئاڵۆز بوو، زۆر کەس لە هەردوو لا جولەکە و ناجولەکە داوای گۆڕانکاری لە ڕیشەیان بۆ ئەم ڕەوشە باوە دەکردەوە ملیۆنەها جولەکەیەی کە لە پێش شەڕی یەکەمی جیهاندا لە ئەورووپای خۆرهەڵاتدا دەژیان. بەڵام پاش ماوەیەکی کورت دووچاری مردن بوون بە دەستی مەکینەی قڕکردنی نازیەت. بە نەمانیان کەلتووری دەوڵەمەندی جولەکەکان لە ئەورووپای خۆرهەڵات بزر بوو.

کاریکاتێری فەرەنساوی " کلاسیکی" دژ بە سامیەت لە ساڵی 1898. زۆر هێما و نیشانەی تێدایە کە بابەتی سەرەکی دژایەتیکردنی نازیەتە بۆ سامیەت .

ئەو جیهانە زۆر ترسناک بووە بۆ ژیان ئەوەش لە بەر ئەوە نیە ئەوانەی کە بەدکاری دەکەن. بەڵکو لەبەر ئەو کەسانەی خۆیان دوورە پەرێز ڕادەگرن و وازیان لێ دەهێنن بەدکاری بکەن.

ئەلبرت ئەنشتاین فیزیائی و خەباتگێڕێک لە پێناوی مرۆڤایەتی.

ئانە فرانك

ئانە لە یونیو/ حوزەیرانی 1929 لە فرانكفۆرت نام ماین لە دایكبووە، دەفتەری بیرەوەرییەكانی یەكێكە لەو بەڵگەنامە گرنگانەی لە سەر فڕكردن. لە تەمەنی سێزدە ساڵییەوە دەستی بە نوسینی كردبوو، لەم دواییەدا دەفتەرەكە لە شێوەیەكی كورت نەكراوەیی بڵاوكرایەوە و وەرگێردراوەتەوە سەر پەنجا زمانی دونیا. ماوەیەكی كەم پاش وەرگرتنی دەستەڵات لە لایەن هتلر لە ساڵی 1939 ئانە لە گەڵ خێزانەكەی ئاوتۆی باوكی و ئادیتی دایكی و مارگوتی خوشكی بەرەو هۆڵندا ڕایانكردووە. ئەوانیش وەك زۆربەی زۆری خێزانە جولەكەكانی‌تر وایان زانی شوێنی ئارام و شیاوو دوور لە راونانیان دۆزیوەتەوە، لەم وێنەدا تەمەنی شەش ساڵانە و لە تەنیشتیەوە دەستە خوشكی سانەی لە گەڵە كە لە ئومستردام بەوە كۆتایی هات كە نازییەكان لە ناكاو هۆڵندایان لە مایو/ ئەیاری 1940 داگیر كرد. ئەوتوفرانك وەك هەموو جولەكەكانی‌تری هۆڵندا و وڵاتانی‌تری ئەوروپایی ناچار بوو بە دوای حەشارگەیەك بگەرێ و خۆیان و خێزانەكانیان لە ترس راونان و ناردنیان بۆ ئوردوگاكانی فڕكردن لە پۆلونیا تێدا بشارنەوە.

خێزانەكەی لە یولیو/ تەمموزی ساڵی 1942 خۆیان لە شوێنێكی نهێنی نهۆمی سەرەوەی خانویەك دۆزیەوە. ئانە لە دەفتەری بیرەوەریەكەیدا سەر بردەی ئەو بریارە گرنگەی نوسیوەتەوە((خۆشاردنەوە كارێكی ترسناك بوو، ئەو جولەكانەی خۆیان شارد بۆوە و ئاشكرا دەبوون یەكسەر رەوانەی ئوردوگای گرتنیان دەكردن و مردنیشی سزای ئەو كەسە بوو كە یارمەتی دەدان)). گەرچی هاوسێیەكەیان یارمەتی پێشكەش كردن بەڵام لە دواییدا گستابو پێی زانین و لە 14 ئوگست / ئابی 1944 گیران و وەك سەد هەزار جولەكەی هۆڵندایی پێش ئەوان راپێچی فرانك و لەوێش بۆ وستربورك كران ئوردوگایەكە دەكەوێتە دەرەوەی ئەمستردام و لەوێشەوە خێزانەكە بۆ ئوردوگای گرتن لە ئوشفیتز لە سەرەتاكانی سپتمبر / ئەیلول / 1944 دوور خرانەوە. ئادیتی دایكی پێش ئازاد كردنی ئوشفیتز لە نیار/ كانوونی دووەمی 1945 مرد و لە كاتی خۆیدا ئانە و مارگوت رەوانەی

نوردوگای گرتنی بیرجن ـ بیلسن له ئەڵمانیا کرابوون هەردووکیان کە گەیشتبوون توشی تیفۆ ببوون و لە مارس/ئاداری 1945 مردن و رزگاربونیان بە چاوی خۆیان نەبینیبوو و نوتو لە ژیاندا مابوو و دوایی گەرایەوە هۆلندا و دەفتەری بیرەوەریەکانی ئانەی دەست کەوت کە لە لای هاورێیەکەی خێزانەکەیان بوو. لە سەدەکانی ناوەراستدا قەرەج لە باکووری هیند بە رێگای وڵاتی فارس و ئاسیای بچوك و بلقاندا بە راونراوی گەیشتنە ئەوروپا. ئەو کاتانە وا مەزندە دەکرا کەوا ئەوانیش ناوێتەی جولەکە و کۆچەریەتری بێجگە لە جولەکەن کەوا مردنی مەسیحیانیان لە ئەستۆدایە، ساڵانێکی زۆر کوشتنی قەرەجێك تاوانێکی گەورە نەبوو، زۆر جار لە ناوەراست و خۆرهەڵاتی ئەوروپا قەرەجیان راودەنا و وەك ئاژەڵ دەیان کوشتن. قەرەج هەندێکیان بە گەرۆکی مانەوە و هەندێکی تریان تێکەڵ بوون و ناوەرانەوە. لە زۆر ناوچەدا وەك کۆمەڵێکی ئەسەنی زۆرتر دەناسران نەك وەك کۆمەڵەیەکی کۆمەڵایەتی خاوەن دوا پێگە لە رێز بەندی کۆمەڵایەتی. زۆر پێوەند و ئەفسانەیان بۆ دادەمەزراندن و هەتا ئەم زەمانەش ئەوە باوە کەوا قەرەج منداڵان دەفرێنن و جادووگەری و نوشتەکاری دەکەن و سەرچاوەی زۆر نەخۆشی ترسناکن. گومان و دڵرەقی بەرامبەریان ئێستاش وەك جاران قوڵ و گەورەیە.

قەرەج و رەگەزپەرستی

قەرەج هەر لە سییەکانەوە لە هەموو ناوچەیەکی ئەوروپادا دەژیان و لە ئەڵمانیادا سی هەزار قەرەج لە خانووی کرفانە وەك هاوڵاتی ئاسایی دەژیان. زۆر پێش هاتنی نازیەکانیش دژایەتیو جیاوازی نەژادیان دەرحەق دەکردنو لە سەرەتای سەدەی بیستەم لە ئەڵمانیا ((نوسینگەی زانیاری قەرەج)) دەستی بە تۆمارو ئەرشیفکردن و ناونوسینی بۆ کردنو وا تێدەگەیشتن کەوا ئەوان مەترسییان هەیە و دەبێ ئاگادار و هوشیار بن و بە تایبەتی بۆ مەسەلەی ((ئاوێتەی رەگەزکان)). لە ساڵی 1905 نامیلکەیەکی وێنەدار بڵاوکرایەوە و چەندین زانیاری لە مەڕ پەیوەندی خزمایەتی و نزیکبوون سەدان قەرەجی ئەڵمانی تێدا بوو. لە ساڵی 1926دا لە ولایەتی بایرنی ئەڵمانی پرۆژەی یاسای

((قەلاچۆکردنی قەرەج و گەرۆك و بێکاران)) پەسەند کرا لەم یاسایەدا هاتبوو کەوا هەر قەرەجێك نەتوانێ بسەلمێنێ کار دەکات و بەرهەمی هەیە دەست بە سەر دەکرێت. پاش ساڵی 1933 نازیەکان ئەم یاسایە و یاسای تریشیان پەیرەو کرد و بە پێی ئایدلۆژی نازیەت دەستکرا بە راونانیان بە هەمان شێوەی دەرحەق بە جولەکە دەکرا. گەرچی سەرکردەی هێزەکانی پاسەوانی تایبەت SS هاینریش هملر بۆچوونی جیاوازی هەبوو، ئەو وای مەزندە دەکرد کەوا نەژادی ((ئاری بێگەرد)) لە نێو قەرەجەکاندا هەیە. بەڵام بیرۆکەکە ئەوە بوو لە لای زۆرینەی زۆریان ((بە پێی پێویست نەبوو)) دوایی کارەکە بۆ ئەوە جێماوە کە بە بیولۆژیای رەگەزکان دەناسرا کە دەتوانێ دەستنیشانی ئەو کەسانە بکات کێ دەکوژرێت و کێ بۆی هەیە بژییت.

یاسای بایرن بۆ قەلاچۆکردنی قەرەج و گەرۆك و بێکاران

16ی یولیو/ تەمموزی 1926

برگەی یەکەم: قەرەج و ئەوانەی وەك قەرەج گەرۆکن . ئەوانەی بە گەرۆك ناسراون . دەتوانن بە گالیسکە و کرفانەکانیان بگەرێن کە مۆڵەتیان لە لایەن دەسەڵاتدارانەوە پێدراوە، ئەم مۆڵەتەش بۆ یەك جارە و بۆ ساڵێکە و دەتوانرێت هەر کاتێك لێیان وەربگیرێتەوە. (...)

برگەی دووەم: قەرەج و گەرۆکەکان بۆیان نیە زارۆکی لە تەمەنی خوێندنیان لەگەڵ بێ بگەرێنن، دەگونجێ دەستەڵاتدارانی پۆلیس چاوپۆشیش بکات ئەگەر بکرێ ئامادەکاری هەبێت بۆ فێرکردنی منداڵەکان.(....)

برگەی نۆیەم: دەستەڵاتدارانی پۆلیس بۆیان هەیە هەر قەرەج و گەرۆکێك بۆ ماوەی دوو ساڵ دەست بەسەر بکەن کە تەمەنی گەیشتبێتە شازدە ساڵ. کە دەتوانێ بیسەلمێنێ کاری تایبەتی هەیە و کار دەکات، ئەوەش لە پێناوی پارێزگاریە لە یاسای گشتی.

ترولمانی و قەرەج

لە ئادار/مارسی 1933 پاڵەوانیەتی کۆلەمستی کێشی ناوەندی لە پاریزانی ئەریش سیلج وەرگیرایەوە بەس لە بەر ئەوەی جولەکە بوو، ئەم نازناوە بە ڤالایکمایەوە هەتا یونیو/حوزیرانی1933 کەوا دوو پاریزانکێتر کەوتنە بەرامبەری یەکتر و ناوبژیوانی ناری لە گۆشەیەکی سەکۆکە راوەستا بوو، نودولف ڤیت لای راستی زۆر بەهێز بوو. لە گۆشەی بەرامبەریشی یوهان ترولمان راوەستا، یەکیتی کۆلەمەستی ئەڵمانی لایەنگیری نازیەت حەزی نەدەکرد ترولمان بۆ ئەم ناز ناوە بەشداری بکات لە بەر ئەوەی قەرەج بوو، بەڵام یوهان ترولمان ناودار بە ((گبس)) قەرەج یەکێك لە ناسراوترین یاریزانایانی میللی لە ئەڵمانیا و نازییەکان هەستیار بوون بەرامبەر رای گشتی، دەبوایە یەکیتی کۆلەمستی هەلاوێری کردبایە و رایگەیاند کەوا ڤیت دەست نیشان کراوە چونکە ئەو دەتوانێ بەر بەرەکانێی ترولمان بکات.

لە 9ی یولیو/حوزیران ترولمانی دژی شکاندنێکی گەورەی لە بەرامبەرەکەیدا و ترولمانی تەمەن 29 ساڵ لە دابەزینی دوازەمینەکەی سەمای لە چوار دەوری دژەکەی دەکرد و بە شێوەیەکی گاڵتەجاری و کەمی ژمارەی خاڵی لە سەر دەژمارد بۆیە ئامادەکەرانی دابەزینەکە هەستیان بە شەرمەزاری کرد و بڕیاریاندا دابەزینەکە یەکسان بێ، جەماوەرەکە زۆر تووڕە بوون و بۆ چەند دەقیقەیەك دەنگیان بەرز کردەوە و هەرەشەی شکاندنی هۆڵەکەیان کرد، بۆیە ئامادەکەرەکان لە کۆتاییدا لە ئەنجامەکە پاشگەز بوونەوە و بڕیار درا کەوا ترولمانی پاڵەوانی کۆلەمستی کێشی سووکە لە ئەڵمانیادا.

دوایی گۆڤاری تایبەت بە وەرزشی کۆلەمستی ((بۆکس سپۆرت)) رەخنەی لێدەگرت و نوسیبووی ((بەشێوەیەکی بۆکسانێی دەکرد کە هیچ پەیوەندی بە کۆڵەمستێ نەبوو)) یان بە شێوەی ((شانۆگەری)) و کەوتبوە گاڵتە پێکردن بە خۆی و بە ((قەرەجیەکەی کە مەزندە ناکرێ)) پاش هەشت رۆژان نازناوەکەیان لێی وەرگرتەوە و سنووریشی بۆی وەك یاریکەرێکی بۆکسانیان دانا.

بۆ دابەزین و یاریەکی تری کاری پێشینەی بۆ کرا، بەفڕی بۆزەوە دابەزی، لە جیاتی هەڵبەرین و سەما و سوڕان لە سەر سەکۆکە ئەمجارە چەندین بۆکسی پێکەوەی بۆ دەهات و ((گبسی)) لە جاری پێنجەم بە خوێنەوە بەر دەبێتەوە.

لە ئوردوگای گرتندا هەر دوو براکەی جێدەهێڵێ و لە ساڵی 1939دا دەڵێ دەمەوێ بچمە ناو سوپا و لە سوپای پیادەیی لە روسیا شەڕ دەکەم، لە ساڵی 1942دا ((گستابو)) لە کاتی مۆڵەتیدا دەیگرێت و رەوانەی ئوردوگای گرتنی نوینگام دەکرێت و ناچار دەکرێت گرانتر و قورستر کار بکات. سەربازەکانی هێزە تایبەتیەکانی ئەس ئەس لە ئاهەنگەکانیاندا بە کردنی یاری ((پاڵەوانی ئەڵمانیا)) رادەبوێرن و کاتی پێبەسەر دەبەن و بۆکسانێ لە گەڵ ترولانی برسی تەمەن 35 ساڵان دەکەن و کە سەربازانی ئەس ئەس بێزار دەبن تەقەی لێدەکەن لە 9ی فبرایر / شوباتی 1943 لە ئوردوگای نوینگام دەیکوژن.

لە شاهیدی دانی پیاوێکی ئەڵمانی ئەخۆشی سیکس:

هاوکات لە شارەکەماندا هەڵمەتی گرتنی هیمۆسیکسواڵەکان دەستی پێکرد. یەکێك لەوانەی گیرابوون هاورێیەکی من بوو لە تەمەنی بیست و سێ ساڵیدا بووم دەمناسی و پەیوەندیمان هەبوو. گستابو ((پۆلیسی نهێنی)) هاتنە ماڵەکەی و لەوێ راپێچیان کرد. وە ئەبێ گەران بە دوایدا بەرهەمی هەبێ و ئەگەر یەکێك ئەوە بکات ئەوا ئەویش دووچاری گرتن دەبێ. بۆ گومان و تاوانبار کردن ئەوە بەسە تەنیا ناشنایان بیت. گستابو هاورێکەمی گرت و ماڵەکەیان پشکنی (...) لە هەموویان خراپتر دەفتەری ناونیشانەکەی بوو. ئەوانەی ناویان هەبوو گیران و یان ئەوانەی پەیوەندییان بەو هەبوو لەوانە منیش (....) دەبوایە زۆر وریا بین لە هەموو پەیوەندیەکانمان و ناچاریش بووم هەموو جۆرە پەیوەندییەکانم لە گەڵ هەموو هاورێکانم ببڕم، لە شەقامەکاندا خۆمان لە یەکتری لادەدا تا خۆمان توشی ترسناکی نەکەین. شوێن بۆ هیمۆسیکسواڵەکان دیداریان نەما.

هیمۆسیکسواڵەکان

کە نازییەکان دەسەڵاتیان وەرگرت راوی ئەو کەسانەیان نا کە هیمۆسیکسواڵ بوو چونکە وایان هەست دەکرد کەوا گەشەی ئەم کۆمەڵەیە هەڕەشە لە ژمارەی بوون لە کۆمەڵگای ئەڵمانی و تەندروستی ((جەستەی میللی)) دەکات، یەکەکانی ئەس ئەس گەمارۆی شوێنەکانی دیداریان دەدان وەك قاوەخانەکان، ماڵە تایبەتیەکانیان، پۆلیس ئەوەی پێکرا بۆ تەنگاو کردنی هیمۆسیکسواڵەکان کردی.

ئەم راونانە کۆششی درێژخایەنی کاری لیبراڵی کۆتایی پێهێنا. نازییەکان هاوکاری هەموو ئەم یاسایانەیان کرد کە دژایەتی ئەوانەی دەکرد کە چالاکی هیمۆسیکسواڵیان هەبوو، لە سییەکانندا راونانی لادەرەکان و گرتنیان زۆر بوو. سەرکردەی هێزە تایبەتیەکانی ئەس ئەس هیلر نوسینگەیەکی بۆ دانا کاری ئەوە بوو ناونوسی هیمۆسیکسواڵەکان بکاو تەنگاویان بکات و زۆر لە نازییەکان داوای چەسپاندنی سزای لە سێدارەدانیان دەکرد بۆ ئەوانەی هیمۆسیکسواڵین ((بێڕەوشتن)).

لە ساڵانی 1939 ـ 1937 ئەم راونانە زۆر بووو ژمارەی گیراوی پیاوانی نەخۆشی ئەڵمانی و ئەمساوی گەیشتە 100 هەزار پیاو و لەوانە 15 ـ 10 هەزاریان رەوانەی گرتووخانەکان کردن و سێگۆشەی رەنگی وەنەوشەییان لە یەخەدان و پیاوانی ئەس ئەس زۆر درندانە مامەڵەیان لە گەڵ دەکردن بۆیە زۆریان مردن و ژمارەی مردووەکان بەراستی نەزانرا، بەڵام هەندێ زانیاری هەیە کەوا هیمۆسیکسواڵەکان لە گرتووخانەکان 60٪ی ئوردوگاکانی گرتن مردن.

نازییەکان ویستیان نێوان ئایدلۆژیا و ((زانست)) بۆ دژایەتیکردنی نەخۆشە سێکسیەکان بە یەکتری گرێ بدەن و چەندین ((تاقیکردنەوە))ی نادروستیان بە شێوەی دوور لە زانست لە سەر ئەنجام بدەن و مەبەستیش گۆرینی رەوشتی هیمۆسیکسواڵەکان بوو.

کەم ئەندام و ((نامۆیە کۆمەڵایەتیەکان))

لە بیستەکاندا هەندێ لە زانایان وایان بە باش دەزانی کوشتن و لە ناوبردنی ئەو مرۆڤانـە دروستـە کـە ((بێکـەڵکن)) ballastexistenser بۆیـە چـەند کۆمەڵـەیان لێجیاکردنـەوە و بـە تایبـەتی ئـەواتی کـەم ئەنـدام و شـێتن و ئـەم دەربڕینە چەسپا کە دەڵێ ((ژیـان ژیـان ناهێنـێ)) نازییـەکان ئـەو بۆچـوونانەیان خێرا وەرگرت، کەوا دەیەوێ هاوکاری ((لەش ساغەکان)) بکات و ((نەخۆش)) و ((سووك و بێ نرخەکان)) لە ناو ببـات. بـەڵام هەڕەشـە دەرەکییـەکانی دژ بـە ((تەندروستی جەستەی میللی)) کە لە جولەکە و قەرەج بۆیان دەهات بـە دوور خـستەوە و جیاکردنـەوە و کوشـتن بەرپەرچیان دایـەوە. هەڕەشـەی نـاوەوەش لـە بیرکردنـەوە پـان کـەم ئەنـدام و لـە مێـشك و جەسـتەکان بـوون و هـەروەها ئـەو کەسـانەی کـە لـە گـەڵ ((کۆشـشی میللـی)) نـەدەگونجان و بـە کەسـانی ((بـێ بەرهـەم)) ی ئابووریـیـان دەزانـین و بـارێکی قورسـن لـە سـەر بـە هێـزە بەرهـەم هێنەرەکان. بایولوژی ڕەگەزی بە ((چاوی کەم)) سەیری دەکردن و خووڕەوشتە خراپـەکانیان بـە پـشتاو پـشت دەزانـن و ئـەوەش ترسـناکی زینـدووە لـە سـەر تەندروستی ((جەستەی میللی)).

بۆ((پاکژ کردنەوەی)) کۆمـەڵگا و ((ڕەگـەزی ئـاری)) نازییـەکان بـۆ جێبـەجێ کردنی مەرامەکانیان هەزارەها کەسیان لە توێـژی هاوڵاتیـان گـرت کـەوا زەحمەتـە پێناسەیان بکرێت. بە بیانۆی ((نـامۆی کۆمەڵایـەتی)) جیاکرانـەوە. ئـەم توێـژە

ژنە سۆزانییەکان و ئەوانەی یەك دوو کاریان پێسپاردراوە و سەرپێچی جێبەجێ کردنیان کردووە بووە. هەروەها ئایدلۆژیای نازییەت سزای ئەوانەشیان ئەدا کە رەوشتەکانیان بە جۆرێك لە تووڕەیی لێکئەدایەوە و هەتا ئەوانەی لاساری بچوکیشیان کردبایە و بە دیدی بایولوژییانە بە ((سووك و بێنرخ)) یان ئادەنا. لەبەر رۆشنایی زانستی باو لە ئەڵمانیای نازی ((تاوانی زینەدەوەری)) ئەو کەسانەی لەو خانانەدا ریز ئەکران دووچاری ئەزۆکی یان خەساندن دەهاتن و لە ئوردوگاکانی گرتنیدا سێگۆشەی رەشیان لە یەخە ئەدان.

وێنەی پروپاگەندەیی پیاوانی جولەکەی کەم ئەندامن کە لە ئوردوگای گرتنی بوخنڤالد لە نێوان سالآنی 1938- 1940دا گیراوە، ئەم کەم ئەندامانە بۆ نازییەکان هیچ سوودی ئەبوو بێجگە لەوەی بکرێنە ((مادە)) بۆ تاقیکردنەوەی تەندروستیەکانیان پاش گرتنی ئەم وێنەیە ئەوانە زۆر ئەژیاون.

1934 13 یولیو/ تەمموز

بە پێی یاسا ژن هێنان نێوان ئەڵمانیەکان و کەسانی رەگەز نامۆ و کەسانی ئاکار شێواو قەدەغە کرا.

2 / ئوگست/ئاب

مردنی سەرۆکی ئەڵمانی پول ڤون هیندنبورگ

19/ئوگست/ئاب

هتلر خۆی وەك فوهرر ((پێشەوا، سەرکردە بۆ دەوڵەتی سێیەم)) رایخی سێیەم راگەیاند.

ئوکتوبەر/ تشرینی یەکەم نوڤمبر/ تشرینی دووەم

هەڵمەتی گرتنی هیمۆسیکسواڵەکان لە سەرانسەری ئەڵمانیادا.

1935 ئەبریل/ نیسان

دەرکردنی شاهیدەکانی یەهوا لە فەرمانگە حکومیەکان و گرتنی زۆریان.

21/ مایو/ئەیار

بریار دەرچوو کەوا نابێ جولەکە خزمەتی سەربازی بکات.

15 سپتمبر/ ئەیلول

لە کۆبوونەوەیەکدا حیزبی نازی یاساکانی نورنبیرگی پەسەند کرد.جولەکە بۆی نیە مارەیی لە گەڵ کەسانی خاوەن ((خوێنی ئەڵمانی)) یان پەیوەندی سیکسیان لە گەڵ بکەن، لە سیەکاندا لە ئەڵمانیادا(400) یاسا بۆ سستاندنی هەموو مافەکانی جولەکە دەرچوو.

26نوڤمبر/تشرینی دووەم

بۆ فەرەج و رەش نیە مارەیی لە گەڵ کەسانی خاوەن ((خوێنی ئەڵمانی)) بکەن.

1936 17 یونیو/ حوزیران

سەرۆکی پاسەوانی تایبەت ((ئەس ئەس)) هاینرش هیملر کرایە سەرۆکی پۆلیسی ئەڵمانی.

1 . 6 ئوگست/ ئاب

هتلر یاریەکانی ئۆلومبی لە برلین کردەوە.

1938 13مارس/ئادار

((Anschlus)) رایخی سێیەم نەمسای داگیر کرد.

ئەبریل/نیسان

چەندین یاسا بۆ ناونوسکردنی هەموو سەرمایەی جولەکەکان و ژماردنیان دەرچووە.

15. 6یولیو/تەمموز

نوێنەرایەتی 32 دەوڵەت لە ئەفیان گفتوگۆ لە سەر کێشەی پەنابەرانی جولەکە دەکەن.

17 ئوگست/ ئاب

دەبوایە ژنانی جولەکەی ئەڵمانیا نازناوی ((سارا)) و پیاوەکان ناوی ((ئسرائیل)) بە ناوەکانیان بلکێنن.

5 ئوکتۆبەر/تشرینی یەکەم

مۆرکردنی پەساپۆرتی جولەکە بە پیتی J واتە جولەکە.

28 ئوکتۆبەر/ تشرینی یەکەم

دوورخستنەوەی 17 هەزار جولەکەی بەرەچەڵەك پۆلۆنی لە ئەڵمانیاوە بۆ سەر سنووری پولونیا.

10. 9 نوفمبر/ تشرینی دووەم

شەوە کریستالیەکە. راونانی دژواری جلەکە و کوشتنی و زیانی زۆر و گرتن و دوور خستنەوەی نزیکەی 30 هەزار جولەکە بۆ ئوردوگاکانی گرتن.

15نۆفمبر/ تشرینی دووەم

قەدەغە کردنی خوێنـدنی منـاڵی جولەکە لـە خوێنـدنگاکانی ئـەڵمانیا، پاش شـەوە کریستالیەکە سوید رازی بـوو 500منـاڵی جولەکـە لـە وڵاتەکـەی وەرگرێت.

1939 30ینایر/کانوونی دووەم

هتلر بە پەرلـەمانی ووت شـەڕی جیهانی واتـە ((قڕکردنـی رەگـەزی جولەکە لە ئەوروپا)).

21 فبرایر/ شوبات

دەبوایە جولەکەکان زێڕ و خشڵ و میتالە بە نرخەکانیان دابنێن.

29 یولیو/ حوزەیران

دوورخستنەوەی 400پیرە ژنی قەرەج بۆ ئوردوگای گرتن لە رافنسبرۆك لە نەمسا.

1 سپتمبر/ ئەیلول

سەرەتای شەڕی دووەمی جیهانە بە گرتنی پولونیا.

کۆمەڵەکانی ئـەڵمانی ئینسـاتز چـەند قەشـە و ئـەکادیمی و جولەکـەیان کوشتن.قەدەغەی هاتوچۆ بۆ جولەکە پاش کاتژمێری نۆی ئێوارە.

20 سپتمبر/ ئەیلول

بۆ جولەکە نیە رادیۆی تایبەتی بە کار بێنێ.

ئوکتوبەر/تشرینی یەکەم

دوورخستنەوەی جولەکەی ئەڵمانی بۆ دەڤەری لوبلین.

20/نۆڤمبەر/تشرینی دووەم

هیلمر فەرمانی داهەموو ((ژنانی قەرەج و فالگرەکان)) بگیرێن.

23/ نۆڤمبەر/تشرینی دووەم

دەبوایە هەموو جولەکەیەك ئەسرەگەزی داود هەڵگرن.ئەم فەرمانە هێدی هێدی لە ئەڵمانیا کاری پێکرا و دوایش لەو وڵاتانەی کە داگیرکران .

1940 ینایر/کانوونی دووەم

یەکەم پرۆسەی کوشتنی ئەخۆشە جولەکە ئەڵمانیەکان کـە ناتـەواو بوون بە گاز کوژران.

ئەپریل/نیسان

ئەڵمانیا وڵاتانی دانیمارك و نەرویج و بلجیکا و هۆلندا و فرنسای داگیرکرد و فەرەجەکانی ئەڵمانیاشی بۆ پۆلونیا ئاوارە کرد.گیتوی لودزی لە جیهانی دەرەوە دابڕی.هیلمر فەرمانیدا ئوردوگاکانی گرتن لە ئوشفیتز دروست بکرێت.

3 ئوکتوبر/تشرینی یەکەم

دەرکردنی چەند بڕیاری کەنارکراو دژ بە جولەکەکانی فرنسا ((ڤیشی)) دەرچوو.

ئوکتوبر/تشرینی یەکەم

راپێچ کردنی هەموو جولەکەکانی وارشۆ بۆ گیتو. دابڕانی گیتۆ کە لە ناوەراستەکانی نۆڤمبر / تشرینی دووەم لە جیهانی دەرەوە.

1991 ینایر/ کانوونی دووەم

پرۆسەی ناونوس و ژماردنی جولەکە لە هۆلندا کرا.

1 مارس/ ئادار

هملر سەردانی ئوردوگای ئوشفیتز دەکا و فەرمان دەدا ئوردوگایەکی تر لە بیرکناو ((ئوشفیتز 2)) دروست بکەن. رێگا دەداتە کۆمپانیای ئای.جی.فارین کەوا گیراوەکان بۆ دروستکردنی کارگەیەك لە نزیك ئوشفیتز بە کار بێنێ.

راونانەکە

نازییەکان جولەکەیان بەوە تاوانبار دەکرد کەوا رۆژێ دادێ دەستەڵات وەردەگرن، جا بۆ ئەوەی بتوانن پلانەکانیان دژ بە جولەکە جێبەجێ بکەن دەبوایە جولەکە لە هەموو بوارەکان و چالاکیەکانی کۆمەڵایەتی ئاسایی دوور بخەنەوە. بۆ ئەمەش کار زۆر کرا لە ئەپریلی 1933دا حکومەت و حیزب بڕیاریان دا کڕین و فرۆشتن لە گەڵ دوکان و بازارگاکانی جولەکە نەکەن. ئەو پیلانە سەری نەگرت، چونکە

گەلی ئەڵمانی پشتیوانیان نەکرد، بۆیە نازییەکان فێربوون کەوا دەبێ ئاگادار بن و پشتیوانی میللی راستەقینە بە دەست بێنن یان رەزامەندی هێمن.
لە سییەکاندا نازییەکان زیاتر لە 400 یاسایان بۆ داماڵینی جولەکەی ئەڵمانیا لە مافە شارستانیەکان و ئابوورییەکانیان راگەیاند. جێبەجێ کردنی ئەم یاسایانە لە ئەڵمانیادا ماوەی درێژی ویست، بەڵام لە ئەمسا هەر لە رۆژی داگیرکردنی لە لایەن ئەڵمانیاوە لە مارس/ئاداری 1938 جێبەجێ کرا. لە هەر دوو وڵاتدا هەموو ئەو سامان و سەرچاوەی ژیانی خۆیان و خێزانی دکتور و پارێزەر و مامۆستا و فێرکەر و بەرێوەبەری کۆمپانیای جولەکەیان زەفتکرد و خوێندکاری جولەکەیان رەوانەی خوێندنگای تایبەتی کرد و بواریان نەدەدان لە سیمینارەکان ئامادە بن و زۆربەی مامۆستایانی جولەکەی زانکۆکانیان ناچار کرد واز بێنن و وڵات جێبهێڵن و ئەوانەی نوایەکی هێمنیان دۆزیەوە بە ناچاری هەموو سامانەکانیان لە پاش خۆیان جێهێشت و رۆیشتن.
وەك چۆن بە خێرایی ئاوارە کردن ئەنجام دەدرا ، ئەڵمانیەکان هاوکاری حکومەتەکەیان کرد و هیچ نارەزاییان لە چۆڵکردنی ئەڵمانیا لە جولەکە نیشان نەدا و ئەوانەی نارەزاییان هەبوو یان دەستی یارمەتیان بۆ جولەکە درێژ کرد زۆر کەم بوون. لە ساڵی 1940 پرۆسەکانی ئاوارە کردن دەستی پێکرد و پەیوەندی لە نێوان جولەکە و هاوسێ مەسیحیەکان هەستی پێنەدەکرا. دوا نیشانەی جیاکردنەوەکەش دەرچوونی یاسا کە بوو کە لە سپتمبر/ ئەیلول 1941 دەرکرا کە جولەکەکانی ئەڵمانیا ناچار دەکات ئەسرەگەزی زەرد بە پۆشاکی دەرەوەیان وەکەن.

بابەتی زێری نازیەکان

فڕکردن تەنیا لە ناو بردنی جەستەیی نەبوو، بەڵکو گەورەترین پرۆسەی بە ئەخشە بوو بۆ تاڵان لە مێژوودا. لە سییەکاندا دەوڵەتی ئەڵمانی چەندین گەنجینەی تایبەتی بە نرخی جولەکەکانی زەفتکرد وەك پارچەی هونەری، خشڵ خانووبەرە و سامانی پاشماوەی خێزانەکانیان. هەروەها دەست بە سەر چەندین کۆمپانیای گەورە و بانکی جولەکە گیرا. چەند جولەکەیەك ویستیان هەندێ لە

سامانەکانیان بە ڕێگای دەرباز کردنیان بۆ دەرەوەی وڵات ڕزگار بکەن بە تایبەتی بۆ سویسرا، ئەو سامانانەش وەك پارەی کاتی و چەك و میتالی بە نرخ و خشڵ بوون.

ئەڵمانەکان بۆ جێبەجێ کردنی پرۆسەی تاڵانە گەورەکەیان ورد بوون بەرامبەر ئەو کەسانەی ئاوارەی ئوردوگای گرتن لە پۆلونیا کران، هەر کە گەیشتن هەموو سامانەکەیان دەست بە سەردا گرت وەك جلوبەرگ و خشل و عارەبانەی منداڵەکان و پێلاو و چاویلکەکانیان. زۆر لەم کەلوپەلانەیان ڕەوانەی ئەڵمانیا کردەوە تا گەلی ئەڵمانی بە کاریان بهێنن.

هەتا لاشەکانیان بە کار هێنا، پرچی ژنەکان پێش و پێش کوشتنیان بە گاز، بۆ نموونە گۆریەکانیان لە لایەن مەلەوانەکان و بۆ پاڵاوتن بە کار هاتن. کیفکی زێری ددانەکانیان داکەنانـد و دووبـارە تاواندیانەوە ، خۆڵەمێشی سوتاوی لاشەکانیان کردە پەیین بۆ چاککردنی زەوی. ئیمرۆ وا گەورەیی و زۆری تاڵانەکە ئاشکرا دەبێت. کاردانەوەی زۆر حکومەتە ئەوروپایەکان لەوانە سوید ئەوە بوو داوایان کرد چەند لیژنەی لێکۆڵینەوەی تایبەت بە تۆژینەوەی بابەتی قەرەبووی ئەوانی لە ژیاندا ماون بکرێت. ئەڵمانیای خۆرئاوا قەرەبووی سەدان هەزارانی لە جیهاندا دایەوە کە خۆیان یان خێزانەکانیان لە ژیاندا مابوون، بەڵام ئەوانی لە ئەوروپای خۆرهەلاتدا لە سەردەمی دەستەڵاتی شوعیەتدا بوون هیچ قەرەبوو نەکرانەوە.

ئیمرۆ سکرەگەزکەی جارانم بینی. بە چاوە کەم بیناکەی سەیری کردم و دوورکەوتەوە، بێزم لە خۆم کردەوە و بۆیە تفم لە ناو دەستە سڕەکەم رووکرد، ئەو نەخۆشێکی من بوو کە بینیم هاوڕێیەکەی جێهێشتبوو و بێکار و بێچارە بوو، دەستم بە سەری داهێناو لە لای خۆم ئیشم پێکرد و چەند ساڵ لە عیادەکەم ئیشم پێکرد و فێرم کرد تا ئەم کۆتاییە هات. زۆر گۆڕا بە ڕادەیەك ناتوانێ سڵاویشم لێبکات. من لە زەلکاو ڕزگارم کرد.

لە بیرەوەرییەکانی ڕۆژی 9 ئوکتوبەری 1935

کارە توندرەویەکان دژ بە چالاکییەکانی جولەکە

حیزبی نازی لە ئەبریل/ نیسانی 1933 یەکەم هەنگاوی دەست پێکرد بۆ زیان گەیاندن بە ئابووری جولەکە. یەکێك لەو رێگایانە ئەوە بوو کوڕانی پێشڕەوانی هتلریان هان دەدا کە تابلوی ((ئاگادار کردنەوە)) بەو بازرگەیانە هەڵواسن کە خاوەنەکانیان جولەکەن. ئەم جۆرە کارانە دژ بە دکتور و پارێزەرەکان و دەزگاکانی جولەکە لە سەرانسەری ئەڵمانیا دەرکرا.

دکتورە هیرتا ناتهورن سەبارەت بە بەسەرهاتی ئەبریل/ نیسانی 1933 دەگێڕێتەوە((ئەم رۆژە بە پیتی ئاگر لە سەر دڵم نەخشاوە، بڕوا دەکرێت ئەو هەموو شتانە لە چەرخی بیستەمدا روو بدات ؟! منالان تابلۆ بە دەست لە پێش تابلۆکانیان نوسراوە ((لە جولەکە مەکڕن)) روو لە عیادەی دکتۆرە جولەکەکان مەکەن.لە جولەکەی خۆفرۆش مەکڕن ، جولەکە درۆزن و نیشانەی فێڵبازیین)).

ئێـوارێ لـە هـوهنزولردام سـێ پیـاو لـە گـەڵ ژنەکانیانـەوە دیـدارمان هـەبوو، هەموومان دکتۆر بووین ، کەمترین شت بڵێم ئێمە رەش بین بووین، ئەمیل کە

تـابلۆی نـاوی دکتۆرەکـان سـواغ دەدرا و عیادەکانیـان شـپرزە دەکـران. خەڵکەکـە بێدەنگ وەستا بوون و تەماشایان دەکرد، دیار بوو لە بیریـان چوو بوو تـابلۆی ناوەکەی من سـواخ بـدەن ئەگـەر وابایـە وادەزانم کاردانـەوەم بـە هێـز دەبـوو. کـات ئێوارە بوو کە کورێك سەری لێمدا ((ئایـا ئێـرە نوسـینگەی کۆمپانیـا؟)) منـیش وەڵامـم دایـەوە ((نـەخێر ئێـرە نوسـینگەی کۆمپانیایـەکی جولـەکان نیـە، ئێـرە عیادەی دکتۆرە، ئایە تۆ نەخۆشی؟))

یەکێك بوو لە برادەرەکانمان ویستی بروامان پێبکات کـەوا هـەموو شـتەکە چـەند رۆژێکی تر تەواو دەبێ، لە تووڕەییەکەم نەگەیشتن کە ووتم : بمانکوژن بەرەحمترە و زۆر مرۆڤانەترە لەم کوشتنە دەروونیە، ئەوانە دەیانەوێ.........بەڵام هزری مـن هەر لە سەر راستی بوو.

سیجر شتیدت

نـورجنی سـیجر شـتیدت یـەکێك بـوو لـە گـەورە رەخنـەگران لـە سـەر نازییـەت و نـارەزایی تونـدیـشی لـە سـەر سیاسـەتی خۆگونجانـدن و دوورە پـەرێزی سـویدی هـەبوو، نوسـەر و رۆژنامـەنووس لـە رۆژنامـەی یوتیبـوری هانـدلس و شـوفارت تیدنگ و ڤۆشمەچی و گاڵتە ناسرابوو، ئەوەی خوارەوە برگەیەکە لە ستوونەکەی ((ئیمرۆ)) کە لە 27 فبرایر/ شوبات 1936 بڵاوکراوەتەوە.

زانکۆی نـاوداری ئینگلیـزی ئوکسفورد و چـەند زانکـۆیتر رازی نـەبوون لـە یـادی 550 ساڵەی دامەزراندنی زانکۆی هایدلبیبرك نوێنـەریان رەوانـە بکـەن. هـەروەها زانکۆ و ئینستیوییەکانی سویدیش بۆ ئاهەنگ یـادی 550 سـاڵەی دامەزراندنەکە بـانگ کـرا بـوون وەك زانکۆکـان ئیـنگلترای دەسـتە خوشـکەکانیان نـەبوون کـەوا نوێنـەر رەوانـەی ئاهەنگـەکانی ئـەڵمانی لـەم قۆنـاغ و پـێش هاتـە هەنوکەییـەکان نەکـەن. زانکۆکـانی ئینگلیـزی گازەنـدەیان بـە بیـانۆی شـیاو هـەبوو و بـۆ ئـەم

مەبەستەش هۆیەکانیان ئاشکراو نەبوون و ئەویش ئەوە بوو کەوا رژێمی ئەڵمانیای لە ئەڵمانیا بنچینەکانی هەموو توێژینەوەی زانستیەکانیان هەڵتەکاندووە و لێکۆڵینەوەکانیان دوورن لە راستی (...).

بۆیە زانیاری ئینگلیز بۆ ڕێزگرتن و پاراستنی گەورە راگرتنی پیرۆزی بوارەکانی زانست بوو کە نەچوون و دووبارە کردنەوە بوو و بەرز راگرتنی گیانی کە هەر بوارەکانی زانست و توێژینەوەی جیا دەکاتەوە.(...)

بە خۆشی و لە ناخەوە دیارە کەوا زانکۆکانی سویدی وەك هاورێکانیان بە ئینگلترا پشو تەسك نەبوون)).

DAGENS NYHETER.

SKONINGSLÖS TYSK JUDEBOJKOTT

HEIMOJUMALA OCH LAPPO.

Jude som skjutit lynchad i häktet.

Tyska händelserna inför kulturell svensk opinion.

Finsk nationalism under reflexverkan från tysk nazism.

516 SÄNDE BOKLISTOR.

Frågan för Österrike: skall fascistfärgen bli svart eller brun?

لە ساڵی 1933 تا کۆتایی شەڕەکە. ڕۆژنامەکانی سویدی لە سەر کارەکانی ئەڵمانی نازی دژ بەجولەکەیان دەنووسی، بەردەوام خوێنەری سوێدی دیمەنی راستی لە رووداوەکان ئاگادار بوو.

ناچارکردنی جولەکە بۆ دەرچوونیان لە خوێندنگا

لە پاش ساڵی 1933دا ئیش کرا بۆ دوورخستنەوەی خوێندکارانی جولەکە لە خوێندنگاکانی ئەڵمانیدا. لەم وێنەیەدا دیارە کەوا لە وانەی ئایدلۆژی نازی چۆن بێز و بیسایی بە خوێندکارانی جولەکە دەکەن بە نوسینی ئەم رستەیە لە سەر تەختەرەشەکەی پۆلدا ((جولەکە دوژمنی گەورەمانە و ئاگاداری جولەکە بن!)) کیژە خوێندکارەکان دەگێرنەوە کە چۆن ئایدلۆژیەی نازیەت لە سییەکاندا کاریگەری لە سەریان هەبوو.

((بریاری زۆرکردنی ژمارەی خوێندکاران لە خوێندنگاکانی ئەڵمانی گۆرانێکی بنەرەتی بۆ)) هیلماجیفن ـ لودمیر))ی کیژۆلە ـ جولەکەی تەنیا لە خوێندنگای ((رانجسدورف))ی هەڵکەوتووی قەراغ بەرلین (هەستم بە تەنیایی کرد، هاورێم

ئەما ، بێبرادەر و جیران مامەوە هەموو لێم دەترسان هەندێ لە جیرانەکانم سەردانیان دەکردم و دەیانووت ((سەردانمان مەکەوە نامەوێت بیتەوە لامان، ئێمە ترساوین و بۆمان نیە پەیوەندیمان بە جولەکەوە هەبێت)) بۆ کیژۆڵەی جولەکەی دانیشتووی نورینبێرك لورە جانگ سالهایر کە لە ساڵی 1933دا تەمەنی یازدە ساڵان بوو ئاسایی بوو لە خوێندنگا بمێنێتەوە چونکە باوکی سەرباز بوو لە ((ڤەردون)) ئەوجا کیژێکی ناجولەکە پێی وتبوو ((من ...من ناتوانم هاورێی رێگات بم بۆ خوێندنگا نامەوێت کەس بە یەکەوەمان ببینێ)) مارشا ئابل نوسیویەتی، بە تێپەر بوونی رۆژێککیتر لە تەمەنی حوکمی نازیەت نێوانمان لە گەڵ جیرانەکان زۆرتر کەلەنی دەکەوتێ، دۆستە خۆشەویستە کۆنەکانمان نەمان، ئەوانەی چەند ساڵان پێکەوەبووین گۆڕان لە ناکاو تێگەیشتن ئێمە و ئەوان جیاوازیین.

شەوە کریستیاڵیەکە

لە 7 نوفمبر/تشرینی دووەم گەنجێکی جولەکەی تەمەن 17ساڵان ((هرشل جرینزبان)) لە پاریس تەقەی لە سکرتێری نوێنەرایەتی دبلوماسی ئەڵمانی ((ئەرنستافوم رات)) کرد، ئەویش وەك هەزارەها جولەکەیتر دایك و باوکیان لە ئەڵمانیاوە هەفتەیەك بوو بەرەو پۆلونیا شاربەدەر کرد بوو و تەقەکردنەکەش نارەزایی بوو لەسەر ئاوارە کردنی دایك‌وباوکی کە گوزەرانیان لە سەر سنوور زۆر ئاڵۆز بوو و کە بریندارەکە مرد وەزارەتی راگەیاندن لە سەر زاری وەزیرەکەی ((جوزیف جوبلز)) بە میدیاکانی راگەیاند کەوا جولەکە بەرپرسن لە کوشتنەکە. ئەوەش بووە هۆی گەورەترین و درندەترین شاڵاوی راونانی جولەکە لە مێژووی ئەوروپی هاوچەرخ.

لە نێوارەی 9 و 10/ نوفمبر/ تشرینی دووەم لە هەموو ناوچەکانی ئەڵمانیادا سەدان پەرستگای جولەکە خاپوور کرا، خانویان رووخاند و هەزارەها کۆگەی بازرگانی جولەکەیان رووتکرد، هێرش کرایە سەر گۆرستانی جولەکان و سەدان

جولەکە کوژران و هەزارەهاش قۆڵ بەستکران و رەوانەی نوردوگاکانی گرتن کران و جولەکەیان بەوە تاوانبار کرد و ناچار کران قەرەبۆکەی بە پارەیەکی زۆر بدەنەوە و حکومەت پارەکەی بە ملیار مارك خەملاند. قەرەبۆکەیان لە کۆمپانیاکانی دابینکردن مسۆگەر کرد و داواشیان لە خاوەن کۆگە جولەکەکان کرد شوێنەواری خاپوورەکان پاك بکەنەوە ((سیما و ناکاری شەقامەکانیش وەك جاری جاران لێبکەنەوە)).

لە لای چەپ . خوێندکاری زانکۆکان ئەو کتێبانە ((قەدەغەن)) دەسوتێنن کە نوسەرەکانیان جولەکەن یان کەسانیترن . برلین 5/مایو/ئەیار/1933.

ماوەیەکە دەستمان بە چاودێری رێك کرد و خشتەمان بۆ بنچینەی رەگەزیی بۆ ژیانی رۆشنبیری ئەڵمانیەکان داناوە. دیارە پێویستە سوود لە شارەزایی و زانایی

ئەو فەرمانبەرانە وەرگرین کە لە کتێبخانەکاندا کاریان کردووە و نوێنەرانی نازییەکانیش بەشدارن (....) بەوە نیوەی کاری ئامادە کردن بۆ لادانی نوسەر و ئەدیب و مامۆستایانی زانکۆیی جولەکە لە ساڵی 1933دا تەواو ببوو.

چەند برگەیەك لە گۆڤاری پسپۆر لە کاروباری کتێبخانەکان 1938

پردێك لە سەر شەقامی ((ئاری)) لە گێتو ((گەرەکی داببڕاو)) لە لودزی پۆلۆنیا ، دەبێ جولەکەی گێتو لە جیهانی دەرەوە بە تەواوی دابڕێن. هەندێ جار ناچار بووینە پردی وا لە گێتو گەورەکاندا دامەزرێنن بۆ بەشکردنی شەقامی هاتوچوی ((ئاری)) و ئاپووڕەی خەڵکەکە لە سەر پردەکە دیارە بەوەش باری ژیانی خەڵکەکە دەردەکەوێت کە چۆن لە گێتودا زۆری خەڵك لە رووبەری بچوکدا دەژیین.

دروستکردنی گیتۆکان

له سەدەکانی ناوەڕاستەوه ئاسایی بوو کەوا جولەکە لە گەڕەکی تایبەتی دوورە پەرێز لە شارەکاندا بژیین و بەم گەڕەکانەیان وتووه ((گیتو)) و لە سەدەی شازده باو بووه. لە سەدەی هەڤدەدا و لە سەدەمی شەڕی ناپلیوندا گیتۆکانی ئەڵمانیا هەڵگیران. بە هەڵگیرسانی شەڕی دووەمی جیهانیدا لە 1ی سیپتمبەر/ئەیلول 1939 نازییەکان لە پۆلونیادا زۆر بە خێرایی پەیرەوی ئەوەیان کرد کەوا جولەکە پۆلونیاکان ماڵەکانیان چۆڵ بکەن و روو لەو شوێنە تایبەتیانەی شارەکان بکەن کە یەکەمینی گیتۆیان بۆ ئەم مەبەستە لە ساڵی 1940 دروستکرد. زۆری نەخایاند لە پۆلونیا و ئەوروپای خۆرهەڵات سەدان گیتوی گەورە و گچکە دروستکران.

سیاسەتی نیشتەجێبوون لە گیتۆکان سەرەتای ئوردوگاکانی گرتن و کاری کۆکردنەوه بوون بۆ ئاسانکردنی پرۆسەی قڕکردن.

فەرمانەکانی هایدریش سەرۆکی دەزگای ئاسایش لە هێزەکانی ئەس ئەس سەبارەت بە جۆنیەتی کۆکردنەوەی جولەکە. لە ساڵی 1939 دەرچووه.

پێویستە جولەکە لە گەڕەکی دوور خراوه ((گیتو)) لە شارەکاندا کۆبکرێنەوه تا بە ئاسانی بتوانرێت چاوەدێرییان بکرێت و کۆنترۆڵ بکرێن بۆ ئاوارەکردنیان . کاری زۆر خێرا ئەوەیە دەبێ دێوەرەکانی جولەکە لە گوندەکان نەمێنێ، دەبێ ئەم کارە بە سێ چوار هەفتەی داهاتوو ئەنجام بدرێت، لە بەر ئەوەی فرۆشیارە جولەکەکان لە گوندەکاندا ماون دەبێ لە گەڵ ڤێرماخت پەیوەندی بکەین بۆ هێشتنەوەی ئەو جولەکانەی کە بۆ دابینکردنی خواردەمەنی سوپا دەمێننەوه، بۆیە ئەم فەرمانەم دەرکرد.

1. گواستنەوەی جولەکەکان بە خێرایی بۆ شارەکان.

2. دوور خستنەوەی جولەکە لە ئەڵمانیا بۆ پۆلونیا.

3. گواستنەوەی ئەو قەرەجانەی کە هێشتا ماون بۆ پۆلونیا.

4. بەهۆی شەمەندەفەرەوه بە بەرنامەیەکی رێکوپێک جولەکەکان لە خاکی ئەڵمانیاوه بگوازنەوه.

((بەیانی رۆژێکی خۆش و جوان بوو. ئەو شەقامانەی لیتوانییەکان گرتبویان بە جولە و زیندوو بوو. (...) لەم نزیکانە یەکەم پرۆسەی گواستنەوە بۆ گیتو ئەنجام دەدرێت ، وێنەی سەدەکانی ناوەراستە . تەمێکی خاکی رەشی دەهاژوورێت. پشتیان لە ژێر باری گراندا زیرەی دێ. ئێمە ئەوە دەزانین کاتمان لەم زووانە تەواو دەبێ، من سەیری ئاشوبەی ماڵەوە دەکەم، شتە بەمسزاوەکان و کەسە رەشبینەکان ، شتەکانم بە بڵاوکراوەیی دەبینم. ئەو شتانەی بە کارم دەهێنان خۆشم دەوێن.(...) ژنەکە خەیاڵ ئاڵۆز و نیگەران لە ناوەندی گەنجینە کۆکراوەکانەوە و تۆزانێ جێیان لێ بکات. دەکرنێت و دەستەکانی لە یەکتری دەدات ، لە ناو هەموو شتەکانی چوار دەورم دەگریان ، هەموو شتێ دەگریان.

لە رۆژانەی لەسەق رودا شفسکی تەمەن 13 ساڵان ڤیلنیوس

6 سپتمبر/ئەیلول/ 1941

Judisk karavan.

ETT GHETTO SKAPAS.

وتارێکە لە رۆژنامەی ئەفتونبلاتی هاودەنگی ئەڵمانیا 14/ئوگست/ئابی 1941 نوسینگەی رۆژنامەوان فرتیز لونگرین. مۆڵەتی تایبەتی هەبوو بۆ هاوری کردنی پێشەوەی هێزەکانی ئەڵمانیا بۆ دروستکردنی گیتو لە کاوناسی لیتوانیا. بێگومان وتارەکە تێگەیشتنی دژایەتی و درندایەتی جەماوەری لیتوانیای دژ بە جولەکەی لە کاتی پێشرەویی ئەڵمانیەکان هەبوو، هەروەها بۆ دروستکردنی گیتوش.

ئیمڕۆ یەکشەممە 13 ئۆکتۆبەر/ تشرینی یەکەم بڕیارێکی نامۆ لە ناخمدا گەڵاڵە بوو، روون بۆوە کەوا 140 هەزار دانیشتووی جولەکەی دەورو پشتی وارشۆ ناچار دەکرێن ماڵەکانیان چۆڵ بکەن و بگوازنەوە گیتو. دەڤەرەکان لە جولەکە چۆڵکرا و 140 هەزار مەسیحی ناچار کران ناوچەکانی گیتۆکەیان چۆڵ بکەن، بە درێژایی ڕۆژدا گەل ویەل دەگوازرایەوە، خەڵکەکە بازنەیەکیان لە چەقی جولەکەکە بەستبوو و دەیانپرسی شەقامەکانی گیتو کامەن.

ئیمانوێل ڕینجلیلوم مێژوو نووس لە وارشۆ ئۆکتۆبەر / تشرینی یەکەم 1940

ژیان لە گیتودا

یەکەمین گیتو لە ساڵی 1940 دروستکرا ، لە سەرەتای 1942 ژمارەی گیتوکان گەیشتە سەدان گیتو کە لە هەموو دەڤەرەکانی پۆلونیا و ئەورووپای خۆرهەڵاتدا بڵاو بوون. هەر بە تەنیا جولەکەی پۆلونییان لەم گیتویانەدا نەپەستا بوو بەڵکو جولەکەی وڵاتانی ئەڵمانیا و نەمسایشیان تێدا کۆ کردەوە. هەروەها هەندێ قەرەجی ئەڵمانیاش گەیشتێ. گوزەران لەم گیتویانەدا بەرگە نەدەگرا.دەسەڵاتدارانی ئەڵمانیا نەیاندەویست ((بنەماکانی کەمەکە)) کۆمەڵایەتی ئاسایی لەم شوێنانەدا پەیرەو بێت. تا وای لێ هات گیتو بووە تەڵەی گیانبەر . سەر زەمینی گیتوی وارشۆ گەیشتە 400 هەزار کەس چڕی دانیشتوانان بۆ هەر یەکێك 7/5 مەتر بوو. زۆر خێزانی 15 کەسی و زۆرتریش یەك ژووریان بەردەکەوت، لە زستاندا پەیداکردنی سوتەمەنی زیندە زەحمەت بوو تا وای لێ هات بە خەلووزیان دەووت ((مروارێ رەش)).

خواردن پەیدا کردن خەباتێکی دژواری دەویست. رێژەی یەکەی خواردن لە لایەن ئەڵمانیەکان دابەش دەکرایە سەر دانیشتوانی گیتوی وارشۆ 200 یەکە بوو. ((لە نەخۆشخانەکانی سویدا ئێستا بۆ کەمکردنەوەی کێش 1000 یەکەی خواردن وەردەگرێت)). بۆیە دزە کردنی خواردەمەنی بۆ ناوەوەی گیتو بۆ بەردەوامی ژیان پێویست بوو. ئەوەش جێگای مەترسی بوو بە گیران یان شاردنەوەی خواردەمەنی لە باخەڵیان بی یەك و دوو دەبوە مایەی تەقە لێکردن و کوشتنیان . ئەم گوزەرانە خراپە بووە سەرچاوەی نەخۆشی کوشندەی زۆر بە تایبەتی تیفوئید. رێژەی مردنی ((سروشتی)) بە شێوەیەکی درامی بەرز بۆوە. لە ساڵی 1941 لە سەدا دەی دانیشتوانی گیتوی وارشۆ لە برسان و بە نەخۆشی مردن. چاودێری تەندروستی زەحمەت ببوو، دکتۆر و برین پێچە جولەکەکان سەرچاوەی دەرمان و خواردەمەنی گونجاو شوێنیان نەبوو. دکتۆرێك وای نوسیبوو ((مرۆڤە چالاك و زیندوو و بە کارەکان بوونە گیانەوەری ساردوسڕ خەواڵۆی بەردەوام. لە سەر جێگاکانیان هەڵنەدەستانەوە بۆ خواردن و خواردنەوە و ئاودەستیشی ... بۆ شەیدابیان و پەرۆشییان بۆ خواردن گیانیان لە دەست دەدا. پەلاواژ دەبەنەوە و

دەمردن و نانی رەقیان لە دەستا بوو. هیچ سەرچاوەی یارمەتی ئەو هەزارەها منالە لاواز و هەتیمە بێ دەرەتانانە نەبوو، تەرمی مردووەکان لە سەر شەقامەکان هەڵدەدرایەوە و بە پارچە رۆژنامەیەك دادەپۆشرا و چاوەری ئەوە دەبوون تا بۆ گۆرستانە بە کۆمەڵەکان رامالدرێن.سەرەڕای ئەو بارە نالەبارانەی ژیان رۆژەکان ((ئاسایی)) بەرێ دەکران، گەرچی فێرکردن قەدەغە بوو بەلام فێربوون دەکرا. لە لووز 63 خوێنندگا هەبوو کە 22330 خوێندکاری تێدا بوو. گەنجی وەك داڤید سایرا کوفیان و زۆری وەك ئەو هەر فێر بوون ، لە رۆژانەکەیدا نوسیویەتی لە رۆژی 25ی مارس/ ئادار / 1942دا ((هەست بە ئەخۆشی گران دەکەم. دەخوێنم و بەلام ناتوانم هەرگیز فێربیم، پرۆفە لە سەر فەلسەفە و برسیەتی، ئەوانە ناوێتە سەعاتە)).

کە پۆلونیا لە لایەن ئەڵمانیەکان گیرا سەدان پەرستگای جولەکەیان ئاگر تێ بەردا، بەلام ئەوان نوێژی ئاسایی خۆیان هەر دەکرد و زۆر جاریش پەرستن و دینداریان قەدەغە بوو. ئەگەر گستاپو هەستی بەوە کردبایە یان ئەس ئەس بۆنی ئەم شتەی کردبایە نوێژکەران بە چەندین شێوە ریسوا دەکران. ئەگەر تەقەشیان لێئەکردبایە ردێنیان دەبرڕیین، یان ناچار دەکران میز بە کتێبەکانی نوێژ و کتێبە پیرۆزەکانیان دابکەن. کۆمەلە کتێبە جولەکە تایبەتیەکان و کتێبخانە گشتیەکان مەبەستی گرنگی ئەڵمانیەکان بوو. هەتا ئەرشیفە دەولەمەندەکەی جولەکەکان کە لە پۆلونیا و ئەوروپای خۆرهەلاتابوو زەفتکراو لە ناوچوو.

کە لە سالی 1942دا لە گیتوکاندا جولەکەکان دەرکران کتێب و دەفەکان جێمان و بوونە سوتەمەنی، لە گیتودا چالاکی هونەری و شانۆیی و مۆسیقا و وێنەکێشان بۆ بەرزکردنەوەی ورەیان نمایش دەکرا بۆ نموونە لە لودز شانۆگەریەك بۆ بوکەشوشەی منالان هەبوو. لە وارشۆش تیپی گۆرانی منالان هەبوو، چەند نمایشی شانۆگەری و مۆسیقایی کراو بەردەوام بوو تا هونەرمەندەکان دوور خرانەوە. مێژوو نوسان ئەوانەیان بە خەبات و بەرهەڵستی بۆیان تۆمار کردووە. کەسانی وا زۆر هەبوون کە لە گیتوکاندا دەژیان بروایان وابوو کەوا تۆمار و نوسینەوەی رووداوەکان زۆر گرنگ و بایەخدارە بۆ دوارۆژ، هەندێکیان رۆژانەیان نوسیویەوە و هەندێکی‌تر دووان و دیتنەکانیان لە سەر ژیانی گیتودا تۆمار دەکرد

و بەڵگەنامەکانیان هەڵدەگرت. هەروەها تاوانی ئەڵمانیەکان و کردەوەی کەسەکان تۆمار دەکران . لەوانە مێژوو نوسی وەك ئیمانوئیل رینجلیلوم و مامۆستا حایم کابلان لە وارشۆ و یاسا ناس ئەفرام توری لە کوفنو ((کاونـاس)). ئەڵمانیـەکان دانیشتوانی گیتوکانیـان بـە یـارەی زۆر کـەم بـە کـار دەهێنـا، زۆر لـە گیتوکـان کاریگەری بەرچاویان لە بەرهەمی شەڕەکە هەبوو. بەرهەمەکانی گیتوکانی وارشۆ ، لودز و بیالستۆك و سوسنوفیتسی راستەوخۆ بۆ بەرهەمـەکانیان بـۆ خزمـەتی بەرهـەمی شـەڕ بـوون. یـان جولەکـە هـەبوون لـەم گیتویانـەدا بەرهـەم و قازانجەکەیان بۆ کەسێکی ئەڵمانی بوو و قازانجی زۆریش دەدایەوە و زۆریـان وا تێدەگەیشتن چاك و زۆر ئیشکردنیان باشترین بواری رزگار بوونـە بۆیـان. بـەڵام مەسەلەکە دوایی و ئێستا دەرکەوت هەمووی یەند بوو بە ئارەزووی ئەڵمانیـەکان بۆ فێرکردن و سوود وەرگرتن لە بەرهەم و بە کارهێنانیان.

پاش داگیرکردنی پۆلۆنیا لە لایەن ئەڵمانیەوە لە ساڵی 1939دا جولەکەکان ناچار کـران ئەسـتێرەگەزی داودی بـە ئاشـکرا و بـۆ ناسـینەوە لـە یەخـە بـدەن، لـە وارشـۆ دەسماڵێکی ئەستێرەگەزکە شین بوو و لە دەسماڵێکی سپی دەدرا و لە قۆڵ دەبەسترا. بۆمان و زیان ئەم بڕە زنە دەسماڵەکان دەفرۆشن.

وێنەکە لە لایەن عەریفی ئەڵمانی هاینرش یوست لە 19 سپتمبر/ئەیلول 1941 گیراوە.

(گەورە دەستەڵاتدارەکە) لە گیتو

لە گیتودا بابەتی دڵخۆشکەر زۆر کەم بوو. بەڵام هەندێ جار هۆیەك دەبوو بۆ پێکەنین، حایم کابلان لە ڕۆژنامەکەیدا لە 15ی مایو/ ئەیار/1940دا نوسیویەتی:

جارێك نازییەك لە گوندەکانەوە هاتبوو و لەوێش دەبێ جولەکە بە دیتنی سەربازێکی نازی بۆ ڕێزگرتن سڵاوی لێبکەن و دەستی بکوشن و شەبقەکەی بۆ داگرن، ئەم نەریتەش لە وارشۆدا پەیرەو نەبوو، بەڵام ئەو ((میوانە بەڕێزە)) ویستی توندی بنوێنێ و یاساکانی ئەو شوێنانەی ئەو لێوەی هاتبوو پەیرەو بکات. لە ناکاو لە شەقامی کارمیلکای جولەکەکان شڵەژا و نازییە گێلەکە داوایی دەکرد ڕێبواران هەموو بۆ ڕێزگرتن شەبقەکانیان بۆی داگرن، لە ئەنجامدا چەندین کەس هەڵاتن و زۆریش خۆیان شاردەوە و بەشێکیش گیران چونکە سەرپێچیان لە ڕێزگرتنی کردبوو و دارکاریش کران و خەڵکەکەی تریش بە پێکەنین و گاڵتە کردنەوە تەقینەوە.(هەڵپەرستەکان) گەورە راستەقینەکانی شەقام بینیان چ رووی داوە تامی زۆریان لە گوێرایەڵبوون بۆ نازیەکە وەرگرت. بە گاڵتە ڕێزی زۆریان بۆ دەربڕی. ئەوەش بۆ ئەوە بوو ((گەورە دەستەڵاتدارەکە)) بکەنە گاڵتەجاری ڕێبوارەکان ، بەراکردن بۆی دەچوونە پێش و سەد جار سڵاویان لێدەکرد و شەبقەکانیان دادەگرت. هەندێکیان بە رووی وشکەوە ئەوەیان دەکرد و هاورێکانیش لە پشتەوە پێدەکەنین و ئەو دەستەیە دەرۆیشت دەستەیەکی تر جێگایان دەگرتەوە و بۆ نازییەکە دەهاتنە پێش و بە سەری رووتەوە سەریان بۆی ئەوی دەکرد.

چەند منداڵێکی جولەکە لە سەر رۆخی شۆستەکەی گیتۆی وارشۆ دانیشتون.

((گوێم لێ بوو کەوا راهبینێک لە وینگر و لە یومکیبور کوژرا، فەرمان درا شەقامەکە کەسێک بنێرێت. فەرمان درا پاشماوەکان هەڵبگیرێتەوە و لە ناو شەبقەکان بکرێن، کە بۆ پێشەوە دەنوشتایەوە سێ قەمەی تفەنگی تێراکرا. نیشەکەی کرد و بەردەوام بوو لە نیشەکەی کە مرد)).

ئیمانویل رینجلبلوم ((یەرمورییەکانی لە گیتۆی وارشۆ))
26/ئەبریل/نیسان/1941

بندزن 1942. ئەفسەر فرانزبولتز لە برسلاو منداڵانی جولەکەی کۆ کردبوەوە بە هەموو هێزییەوە لە سەریان هاوار دەکات ((ئێوە شەڕتان دەوێت)) سەرنج دەدەین و بۆ ئاگاین ، منداڵێکی تەمەن شەش ساڵان، دەوێرێت بچێتە پێش و بڵێ ((نا ، مامە ، پیاوانی ئەس ئەس . ئێمە شەڕمان ناوێ، ئێمە کەمێک نانمان دەوێ))

ئەلا ـ لایبرمان ـ شاپیر

بڕاره ئەستەمەکان

بەڕێوەبردنی کاروباری ناوخۆی گیتۆکان لە لایەن جولەکە خۆیانەوە بەشێکی ناوەندی سیاسەتی نازییەکان بوو، لە هەموو گیتۆیەک چڤاتێك دامەزرا بە ناوی چڤاتی جولەکە. ئەندامە پیاوەکانی ئەم چڤاتە بە هەڕەشەی مردن ناچار بوون داواکانی ئەڵمانیەکان ورد جێبەجێ بکەن. ئەم چڤاتە لیستی ئەو ناوانەیان ئامادە دەکرد کە ئۆردەی ئاوارە کردنیان دێ. هەروەها پۆلیسی جولەکەش ئەوانەیان ئامادە دەکرد کە بۆ لە سێدارەدانیان دەبردن و هەر ئەو پۆلیسیانە سواری قەتار و لۆریشیان دەکردن. ئەگەر بەرهەڵستی لە خشتەی کارەکانیان هەبوایە سزاکە ئازاردانی بە کۆمەڵی هۆڤیانە بوو، بۆیە بیر لێکردنەوە زێدە دژوار بوو. سەرکردایەتی چڤاتی جولەکە لە هەموو گیتۆکان کۆششیان بەرەوچان بوو تا بواری بەرهەڵستی نەبێ وبیریش لێنەکەنەوە. بۆ نموونە جاکوپ جینسی سەرۆکی چڤاتی جولەکە لە ڤیلینیوس لە لیتوانیا وتارێکی لە 15ی مایو/ئەیار/1943دا بۆ هەموو بەرپرسەکانی گیتوی ئەوێ ڕوون کردەوە کەوا گستابو جولەکەیەکی دەستگیر کردووە بە تاوانی ئەوەی دەمانچەیەکی کڕیبوە و هەڕەشەی کرد((ئازانم ئەو کێشەیە هەتا کێندەرێ دەروات و جارێ رابردوو کۆتاییەکەی بۆ گیتو باش کەوتەوە، بۆیە هوشیارتان دەکەمەوە ئەگەر ئەم جارە شتێوا دووبارە ببێتەوە ئەوا هەمووتان بە یەکەوە سزا دەدرێن و سزاکەش پیری تەمەن شێست ساڵان و منداڵانیش دەگرێتەوە...بیر بکەنەوە ، ئایە ئەمە ئەو گیانبازیە دەهێنێ!)) یەك وەڵام هەیە ، ئەویش ژیرانە بیر بکەنەوە ئەم کارە ئەو گیان بازەی دەوێت!!! بەرپرسی گیتوکانیتر ویستیان هاوکاری ئەوانە بکەن کە نیازیان بەر هەڵستی یە.

هەڵوێست هەر چۆن بوایە کاریگەری لە سەر زۆربینەی خەڵکەکە نەبوو، چونکە دەستەڵاتی باڵای ئەڵمانیەکان زۆر بە هێز بوو و جولەکەش دابڕاو و چەوساوە بوو. بۆیە دەرئەنجام هەر وەك جاران بوو جا چ مرۆڤ خۆی لە گەڵ مەرجەکانی ئەڵمانیەکان ساز کردبایە یان بەرهەڵستی کردبایە.

مردن لە سەر شەقامەکان

مردن باڵی بە سەر گیتو لە شوێنێکدا کێشابوو، برین بێج ((ئەدینا بلادی شفایگر)) وا باسی ژیانی هاوینی ساڵی 1941 گیتو دەکات ((پاش سێ هەفتە گەڕامەوە نەخۆشخانەکە...... بۆ بەشی تیفوی ماك بۆ لای ئەو منداڵانەی هێشتا نەمردوون. منداڵە نەخۆشەکان دوو دوو لە سەر یەك قەرەوێڵەیەکدا درێژ کرابوون. پلێتەی پلاستیکیان بە نێو چەوانیان لکێنرا بوو و پلێتەکە ژمارەیان لە

منداڵێکە لە سەر شۆستەی گیتوی وارشۆ کەوتووە و رووحی دەدا، لە 19ی سبتمبر/ئەیلول 1941 وێنەگرەکە نوسیویەتی: ((خەڵکەکە بەس لێیان گوزەر دەکەن و زۆری وەك ئەومناڵە هەیە)).

سەر بوو. پلەی گەرما بەرز بوو، بەردەوام داوای ئاویان دەکرد، ئەخێر بە هۆی تیفوی ماك نەمردن، ئێمە لە نەخۆشخانە دەرمانکردن ، زۆر ماندوو ببوین ڕۆژانە دە منداڵی تازەمان بۆ دەهات . بۆیە ڕۆژانە هەمان ژمارەمان دەردەکرد یان ڕاپێچ ئاوازینەوە لە بەشی ((گومان لێکردن)) بۆ بەشی ((ئاسایش)) بێگومان ئەڵمانیەکان خۆیان وردبینی دۆسیەکانی نەخۆشەکانی تیفوی مارکیان دەکرد. ئێمە دەرمان دەکردن بۆ ئەوەی یان لە ماڵەکانیان لە برسانا بمرن یان بە پەلدراوی بێنەوە و بۆ دواجار ماڵئاواییان لێ بکەن، ئەوەش ڕۆژانە ڕووی دەدا.

ئەڵمانیەکان هێشتا دوور بوون کە بتوانن حکومەتی فەرەنسی لە ڤیش ناچار بکەن کە مامەڵەی ڕەگەزپەرستی لە گەڵ جولەکە فەرەنسیەکان بکەن، بەڵام سڵیان نەکردەوە لە دەرکردنی یاساکانی دژ بە جولەکە، کە گرتنی بە کۆمەڵی جولەکەکانی فەرەنسی لە ناوەندی یولیو/تەمموز 1942دا دەستی پێکرد و پۆلیسی فەرەنسی جێبەجێیکرد. لەو 80 هەزار جولەکەیەی ڕەوانەی ئۆردوگاکانی فڕکردن کران 10٪ یان تەمەنیان لە سەرووی 60 ساڵان بوو و منداڵانیش لە تەمەنی لە ژێر شەش ساڵان 10٪ بوون. دەستەڵاتدارانی فەرەنسی دریغیان نەکرد لە یارمەتیدانیان تا هەموو ئەو جولەکانەی ((ئەزادی بێگانەیان پێوە بوو)) ئاوارە کرد، چونکە بۆ ئەڵمانیەکان زۆر زەحمەت بوو جولەکەکان بدۆزنەوە تا ئاوارەیان بکەن. بە شەو و بە ڕۆژ بە گوللە سواری لۆرییەکانیان دەکردن، هەر نۆهەد کەسیان لە یەك لۆری دەکرد و ژنێك لە گەڵیان سواردەبوو، سێ چوار پێنج منداڵی پێبوو، تەمەنی منداڵەکان لە نێوان 15 مانگ هەتا 13 ساڵان بوو. منداڵەکان ئەوەندە پیس بوون ناگێردرێنەوە. جەستەی سێ چوار منداڵەکە هەموو برین و گنێم بوو، جۆرێك خورشتی پیسیان هەبوو، زۆریان دەویست تا پشکنینیان بکرێت، بەڵام تەنیا هاوسۆزی بەرپرسی ئۆردوگاکەمان سەرکردە کۆنەمان هەبوو کە بێ وێنە بوو. پەکسەر کەرەستەکانی شوشتنمان ئامادەکرد. چوار خاولیمان هەبوو هەر ئەوەندەمان هەبوو، بۆ هەزار منداڵ.

نودیت دالتروف . باتیسی . ژنێکی گیراو لە درانس . ئوگست 1942

سەبارەت بەو منداڵانە جولەکانەی کە گەیشتنە درانس کە لە ئۆردوگاکانیتری کۆکردنەوە ڕەوانە کرابوون.

قڕکردن لە شوێنەکانی تری ئەوروپا

لە ڕووی پراکتیکەوە هەموو قۆناغەکان وەك یەك بوون هەر لە دەست نیشانکردن و کۆکردنەوە و ئاوارە کردن و دوابیش قڕکردنەکە ، بەڵام قڕکردنەکە لە وڵاتێك بۆ وڵاتێکی تر جیاوازی هەبوو، گەرچی هەنگاریا هاوپەیمانەکانی ئەڵمانیای نازی بوو بەڵام جولەکەی ئەم وڵاتە تا ساڵی 1944 بە هێمنی ژیان و ژمارەیان بە جولەکە لایەدەکانی ترەوە کە لە وڵاتانی ترەوە ڕوویان تێیکرد یەك ملیون جولەکە دەبوون. سەرکردایەتی هەنگاریا پەیرەوی زۆری یاساکانی دژایەتی جولەکەی کرد بەڵام هەرەشەی نازیەتیان قبوڵ نەکرد بۆ ڕەوانەکردنی جولەکەکان بۆ ئوردوگاکانی قڕکردن. بەڵام بە داگیرکردنی هەنگاریا لە مارس/ئاداری 1944 لە لایەن سوپای ئەڵمانیەوە لە ناوەراستی مایو/ئەیاری 1944 گواستنەوەی جولەکەی هەنگاریا بۆ ئوشفیتز دەستی پێکرد. بە 42 ڕۆژ زیاتر لە 420 هەزار جولەکەی هەنگاریان ڕاستەوخۆ گواستەوە ئوشفیتز - بیرکناو و لە پێش چاوی هەموو جیهانا ڕۆژانە بە فرنەکانی گاز 12 هەزاریان دەکوژران.

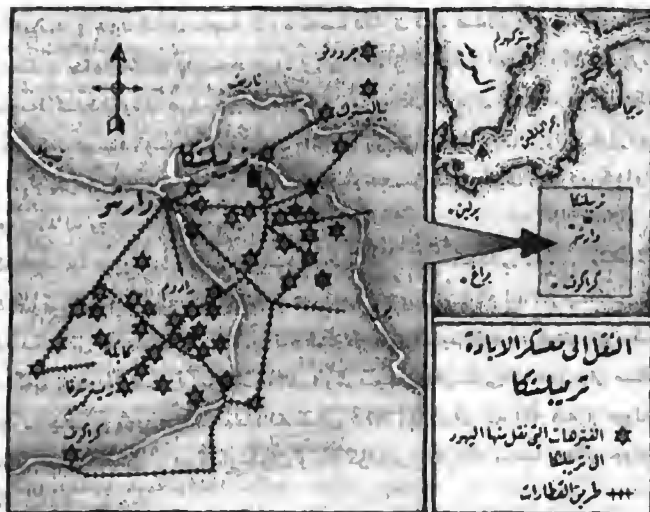
لە سەرەتای یولیو/حوزیران 1944دا سەرۆکی حکومەتی هەنگاریا میکلوس هورس فەرمانێدا دەرکردنی جولەکە ڕاگیرێت و ئەم هەنگاوەش هاوکاری هەنگاریای دەویست بۆیە توانیان گیانی 300 هەزار جولەکە لە بودابست ڕزگار بکەن. ئەوەش بە پشتیوانی وڵاتانی بێلایەنی وەك سوید و سویسرا و ڤاتیکان لە ڕووی دبلوماسی پەیدا کرابوو. بەڵام لە کۆتایی ساڵی 1944دا لە بودابستدا 30 هەزار جولەکە گیانیان لە دەستدا. ئەوەش لە پرۆسەی ((خشینی مردن)) بەرەو سنووری نەمسا یان بە کوشتنی نازییە هەنگاریەکان بوو.

وەك هەنگاریا ئیتالیاش یاساکانی دژ بە جولەکەی دەرکرد بەڵام جولەکە کەمینەکەی ئەم وڵاتە تا ڕووخانی حکومەتی بنیتو موسولینی فاش لە یولیو/حوزیرانی/1943 لە ڕاونان پارێزراو بوون.

هێزەکانی ئەڵمانیا بە هاوکاری ئیتالیا دژ بە سامیەکان توانیان لەکۆی 35 هەزار جولەکەی ئیتالیا 8 هەزاریان کۆ بکەنەوە و رەوانەی ئوردوگای قڕکردنیان لە ئوشفیتز ـ بیرکناو بکەن.
بە داگیرکردنی یوگوسلاڤیا لە لایەن ئەڵمانیاوە کرا بە چەند پارچە لە ئەپریل/نیسانی 1941 و ئەو کاتە نزیکەی 80 هەزار جولەکەی تێدا دەژیان و جولەکەی سربیا ژمارەیان 16 هەزار جولەکە دەبوو کە لە شاری بلگرادا بوون.
ئەڵمانیەکان سامانەکانیان لێ زەفتکردن و ناچاریان کردن کاری بە زۆریش بکەن.
لە ئوگست/ئاب/1941 شاڵاوی گرتنیان دەست پێکرا و بەشی زۆری جولەکەی سربیا کوژران. لە بەهاری 1942دا لە ئوردوگای سملینی نزیك بلگراد عارەبانەی کوشتنی بە گازیشیان بۆ کوشتنیان بەکار هێنا، هەتا هاوینی 1942 دا سەدان جولەکەی سربیا لە ژیاندامان.
حکومەتی کرواتیای فاشی، ئوستاشا، لە شەڕدا هاوپەیمانیەتی لە گەڵ ئەڵمانیادا راگەیاند و جولەکەی ناچار کرد ئەسرەگەزی داود هەڵگرن و سامانەکانیان زەفتکرا، حکومەت بە بەرنامە سرب و جولەکە و قەرەجی لە ئوردوگاکانی گرتنی یاسنۆڤاکا هەزارەها سرب و بیست هەزار جولەکەی لە کۆی 30 هەزار جولەکەی وڵات کوشتن. بە کۆتایی ئوکتۆبەری 1941 زۆربەی جولەکەی کرواتیا کوژرابوون و دوایش 7 هەزار جولەکەشی ناوارەی ئوشفتیز کرد، کۆی ژمارەی کوژراوی جولەکە لە یوگوسلاڤیا گەیشتە 60هەزار جولەکە.
کە ئەڵمانیا و ئیتالیا وڵاتی یونانیان داگیر کرد جولەکەکانی بەشی ئیتالیاکەی هەتا ساڵی 1944دا بێ کێشە و هێمنانە دەژیان، بەڵام لە ناوچەکانی ژێر دەستەڵاتی ئەڵمانیەکان تەنیا لە شاری سالۆنیکیدا کە ژمارەی جولەکەی دەگەیشتە 50 هەزار پرۆسەکانی قڕکردنیان گەیشتێ، لە نێوان مانگی مارس/ئادار و ئەبریل/ نیسانلدا لە ساڵی 1943دا زیاتر لە 40 هەزار جولەکە ناوارەی ئوشفتیز ـ بیرکناو کران و بە کۆتایی شەڕەکە تەنیا هەزار جولەکە گەڕایەوە سالۆنیك.
سەرکردەکانی بولگاریا داواکانی ئەڵمانیایان بۆ ناوارەی کردنی 50 هەزار جولەکەی ئەو وڵاتەیان رەتکردەوە و لە بۆگەنی شەڕەکە رزگاریان بوو. بەڵام

بولگاریا سەرپێچی ئەکرد لە ئاوارەکردن و دەرکردنی ئەو جولەکانەی هاوڵاتی نەبوون، کە ژمارەی ئەو جولەکانەی لە ناوچەکانی تراکیبە و مقدونیای ژێر دەستەلاتی بولگاریا کە رەوانەی تربلینکا کران گەیشتە 11 هەزار کەس.

پێش هەلگیرسانی شەڕ لە رۆمانیادا 750 هەزار جولەکە دەژیان، 300 هەزاریان لە ناوچەکانی بیسارابین و ترانسیلڤانیا دەژیان. جولەکەی ئەم ناوچانە لە برسان یان بە دەستی هێزەکانی رۆمانیا بە یارمەتی ئەڵمانیایەکان کوژران، ژمارەیان کە تا کۆتایی ساڵی 1942 کوژران لە 200 هەزار کەس زۆرتر بوون و لە ناوچە ناوەڕاستەکانیشدا 300 هەزار جولەکە رزگاریان بوو. گەرچی رژێمی رۆمانی بە سەرکردایەتی مارشاڵ ئەیون ئەنتونیسکو دژایەتی جولەکەی دەکرد.بەڵام رازی نەبوو رەوانەی ئوردوگاکانی فڕکردن بکرێن.

کۆکردنەوە لە وڵاتانی باکووردا

رەگەزپەرستی دژ بە جولەکەی نەرویج پاش گرتنی وڵاتەکە لە لایەن ئەڵمانیاوە لە 9ی ئەپریل/نیسانی ساڵی 1940 دەستی پێکردن گەرچی سەرژمێریان هەر دوو هەزار جولەکە دەبوو بەڵام ئەڵمانیەکان چاویان تێبڕیبوون، لە کۆنگرەی وانسیی بەستراو لە ینایر/کانوونی دووەم 1942 لیستی ئەو وڵاتانە ئامادە کرا کەوا جولەکەی تێدا نیشتەجێیە و داواش کرا پەلەو دەست و برد بکرێ لە پێش جێبەجێ کردنی ((دوا چارەسەری بۆ کێشەی جولەکە)) هەر لە هەمان مانگدا باس لە دەست نیشانکردنی جولەکەکانی نەرویجیش کرا. بەڵام گرتن و راوناییان تا پایز دواکەوت و لە ئوکتۆبەر/تشرینی یەکەمی 1942دا سەدان پیاوانی تەمەن لە سەرووی 16 ساڵیدا لە شارەکانی تروندهایم و بیرگن‌و ئوسلو گرت و رەوانەی ئوردوگاکانیان کردن و سامانیشیان زەفتکرا. هەروەها لە شەوی 26ی نوڤەمبر/تشرینی دووەم ژن‌و منداڵە جولەکەکانیشیان گرت و نزیکەی هەزار کەس خۆی نەداتە دەست‌و توانیان بەرەو سوید رابکەن.

حکومەتی دانیمارك رازی نەبوو هاوڵاتیانی جولەکەی خۆی کە سەرژمێریان 7500 کەس دەبوون مامەڵەی جیایان لە گەل بکات، سێ ساڵ ئازادانە ژیان بەڵام لە ئوگست/ئابی 1943دا هتلر بریاری دا کاتی جولەکەی دانیمارك هاتووە و هەواڵەکە بە دزە گەیشتە ئەوێ بۆیە هەموویان بە یارمەتی ماسیگرە دانیمارکییەکان و سویدییەکان دەربازی سوید بوون. حکومەتی دانیمارك وازی لە ئاوارە و دوور خراوەکانی خۆی لە ئوردوگای تیریزنیشتاد نەدەهێنا و چاودێری دەکردن بۆیە لە ژیاندا مان و بە کۆتایی هاتنی شەڕەکە گەرانەوە دانیمارك.

جولەکەکانی فنلنداش کە ژمارەیان دوو هەزار کەس دەبوو دوور نەخرانەوە و سەرکردەکانی فنلندی نەیاندانە دەست نازییەکان.

22ی مارس/ئادار

قەدەغەکردنی چونی منداڵانی قەرەج بۆ خوێندنگا ئەڵمانیەکان.

30/مارس/ئادار

هتلر ئاگاداری ژەنراڵەکانی کردەوە کەوا شەڕی داهاتوویان دژی روسیایە و شەرمگە((شەڕی فڕکردنە)).

22/ی یونیو/حوزیران

هێرشی ئەڵمانیا دژ بە یەکێتی سۆڤیەت کرا. دەستەکانی ئینستاز لە ناوچەکانی خۆرهەڵاتی پۆلونیا دەستیان بە کۆمەڵ کوژیەکان کرد. روبرت لی یەکێك لە سەرکردەکانی نازییەکان لەلێدوانێکی ئەو رۆژەدا ووتی: ((جولەکە دوژمنی دێرینی بووە و هەر بە دوژمنی دەمێنێتەوە چونکە هەموو هەوڵێکی داوە بۆ داگیرکردن و بۆگەنی میللەتەکامان بۆیە دەبێ خەبات بکەین بۆ تەواوی فڕکردنیان و فڕیشیان دەکەین، دەمانەوێ ئازاد بین، نەك هەر لە ناوەوە بەڵکو لە دەرەوەش)).

31 یولیو/تەمموز

مارشاڵ هرمان گوزنگ دەستەلات دەداتە سوپاکانی ئەس ئەس بۆ کار کردن بۆ ئامادە کردنی ((چارەسەری بنەرەتی کێشەی جولەکە))

1 سپتمبر/ئەیلول

دەبێ جولەکەی تەمەنی لە سەرووی شەش ساڵییە ئەسرەگەزی زەرد هەڵگرێ.

18/ سپتمبر/ئەیلول

دەبێ جولەکە داوا پێشکەش بکەن بۆ وەرگرتنی مۆڵەت بۆ گەشت بە هۆیەکانی گواستنەوەی گشتی.

29 30/ سپتمبر/ئەیلول

دەستەیەك لە ئینساتز 33 هەزار جولەکەیان لە نزیك خەرەندی بابی یا کوشت.

15 ئوکتۆبەر/

کۆچ کردنی جولەکە لە ئەڵمانیەوە قەدەغە کرا.

نوفمبر/تشرینی دووەم

گیتو/ ئوردوگای گرتن تایبەتە بۆ ((کۆمەڵگای جولەکەی نموونەی)) و شیاویش بێ لە بەر چاوی پشکێنەرانی خاچی سوور.

7 دیسمبر/ کاوونی یەکەم

هێرشی یابانی بۆ سەر بیرل هاربر. بەشداری کردنی ولاتەیەکگرتووەکانی ئەمریکا بۆ شەڕەکە.

8/ دیسمبر/ کاوونی یەکەم

جێبەجێ کردنی یەکەم پرۆسەکانی لە سێدارەدانی جولەکە بە گاز لە ئوردوگای قڕکردن لە شیلمنو لە پۆلونیا.

11/ دیسمبر/ کاوونی یەکەم

راگەیاندنی ئەڵمانیا شەڕ دژی ولایەتەیەکگرتووەکانی ئەمریکا.

12/ دیسمبر/ کاوونی یەکەم

قەدەغە کردنی جولەکە لە بەکارهێنانی تلفۆنە گشتیەکان.

1942 20 نیایر/ کانوونی دووەم

رابەهادر هایدرش سەرۆکایەتی ئاسایشی ئەس ئەس لە کۆنگرەی فانسی دەکات لە یەکێک لە ناوچەکانی دەوروپشتی پاریس بە ئامادەبوونی گەورە بەرپرسانی نازییەکان بۆ رێکخستنی ((دوا چارەسەری)). ئاوارە کردنی جولەکە و قەرەج لە گیتوی لودز بۆ ئوردوگای شلمینو بەردەوامە.

15 فبرایر/شوبات

کوشتنی دەستەی یەکەمی جولەکە بە گازی زیکلون بی لە ئوردوگای ئوشفیتز جێبەجێ کرا، بەخێو کردنی ئاژەڵی ماڵی لە جولەکە قەدەغە کرا.

17 مارس/ ئادار

یەکەم لە سێدارەدانی بە کۆمەڵ و بە گاز لە ئوردوگای قڕکردنی بلزك لە باشووری خۆرهەڵاتی لوبلین کرا.

20/مارس/ئادار

ژوورەکانی گاز لە ئوشفیتز ـ بیرکناو بە کار هات بۆ ئەم مەبەستە دوو خانویان ئامادە کردبوو، جولەکەی پۆلونی لە ئوبرشلسایین یەکەمین قوربانی بوون.

ئەبریل/ نیسان ـ مایو/ئەیار

کردنەوەی ئوردوگای قڕکردن لە سوبیبور.

4 مایو/ئەیار

یەکەم پرۆسەی دەست نیشان کردن ((لە نێو گیراوەکاندا کرا لە ناو ئەوانی چەند مانگێك بوو لە ئوشفیتز ـ بیرکناو مابوونەوە. ئەوانەیان بۆ ژوورەکانی گاز نارد کەوا((کەڵکی نیشیان نەماوە)).

12 مایو/ئەیار

جولەکە قەدەغە کران بچنە سەرتاشخانەی ((ئارییەکان)).

مایو/ئەیار ـ یونیو/حوزیران

جولەکەی ئەوروپای خۆرئاوا ناچار کران ئەستێرەی زەردی داود هەڵگرن.

12/ یونیو/حوزیران

دەبێ جولەکەکانی ئەڵمانیا هەموو کەلوپەلی کارەبایی و چاویی و چەرخداری و ئامێری چاپ دابنێن.

1 یولیو/تەمموز

لەمەودوا هەموو منداڵانی جولەکە لە خوێندن قەدەغە دەکرێن.

4/ یولیو/ تەمموز

یەکەم پرۆسەی ((دەست نیشانکردن)) لە شۆستەی بەتاڵکردنی ئۆشفیتز کرا و ئەم دەستەیەش لە جولەکەی سلۆفاکیا بوون.

7/ یولیو/ تەمموز

هاینرش هیملر دانوستانی لە گەڵ دکترو کارل کلاو بیرگ کرد و هێتر لە سەر مەسەلەی نەزۆککردنی ژنانی جولەکە کەوا ئوردوگاکە لە خزمەتی ئەودایە بۆ کردنی تاقیکردنەوە لە سەر گیراوەکان.

10/ یولیو/ تەمموز

کلاو بیرگ ئاگادار کرایەوە کەوا هیملر دەخوازێ بچێتە رافزسبروك و دەست بە کار بێ نەزۆککردنی ژنانی جولەکە و ویستی بزانێ نەزۆککردنی هەزار ژنە جولەکە چەند کاتی دەوێت..

16. 15 یولیو/ تەمموز

گەیشتنی یەکەم دەستەی جولەکەی هۆلندی بۆ ئوشفیتز.

18 . 16 یولیو/ تەمموز

پۆلیسی فرنسی لە پاریس 13 هەزار جولەکە ((بێ وڵاتەکان)) ی گرت لە وانە نۆ هەزاریان کە چوار هەزاریان منداڵ بوون رەوانەی ئوشفیتز کران.

19/ یولیو/ تەمموز

هیلمر فەرماندا کەوا لە کۆتایی ساڵدا جولەکەی پۆلونیا تەواو دەبن...

30/ یولیو/ تەمموز

رێکخراوە جولەکەکان دەبێ هەموو گەنجینە دێرینەکانی دروستکراو لە میتالی گران دابنێن.

22/ یولیو/ تەمموز . 12 سپتمبر/ئەیلول

پرۆسەکانی ئاوارە کردنی بە کۆمەڵ لە گیتوی وارشۆ بۆ ئوردوگای تربلینکا.

19 ئوکتۆبەر/ تشرینی یەکەم

جولەکەی ئەڵمانی قەدەغەکران کەوا لە کتێبخانەکانی ((ئاری)) کتێب بکڕن.

26 نوفمبر/ تشرینی دووەم

ئاوارە کردنی جولەکەی نرویجی بۆ ئوشفیتز.

18 دیسمبر / کانوونی یەکەم

هاوپەیمانەکان رایانگەیاند هەر کەسێ جولەکەیەك بکوژێت پاش شەڕەکە سزا دەدرێت.

رێنماییەکانی دەسەڵاتی پۆلیسی ناوخۆیی لە سازوالزاس

1ـ تەنیا جولەکەی راستەقینە دوور بخرێتەوە. مشلنجەکان ناگرێتەوە، ئەو پیاوانەی بە ژن تێکەڵبوون و هەروەها جولەکە بێگانەکان بە مەرجێ هاوڵاتی

ولاتانی ئەیار ئەبن یان ئەو ولاتانەی کە لە لایەن ئێمەوە داگیرنەکراوە. ئەو جولەکانەی لە بەر هۆی هەڵوێست وەرگرتن بێ ولاتن دەگیرێن. هەموو جولەکەیەك دەکرێ بگوازرێتەوە بێجگە لەو جولەکانەی شرن و لە سەر جێگا کەوتوون.

2. بۆ جولەکەکان شوێنی کۆکردنەوەیان لە لودفیجسەهافن، کایسر سلاوتن، لانداو بۆ ساز کراوە و بە پاس دەگوازرێنەوە ، لە هەر پاسێکدا فەرمانبەرێکی تایبەت بەرپرسیار دەبێ و چەند پیاوانی پۆلیسی رەسمی و گەر پێویست بوو چەند فەرمانبەر لە ژێر فەرمانیاندا دەبن.

3ـ ئەو فەرمانبەرە بەر پرسە لیستی ناوەکان لە شوێنی کۆکردنەوەکەدا وەردەگرێت و لە لیستەکەدا دیارە بە کام پاس دەڕۆن و سەرباز و هاوکارەکانی کێن کە لە ژێر فەرمانی ئەودا دەبن. هەروەها ناو و ئەدرێسی ئەو کەسانەشی تێدا کە دەستگیر دەکرێن.

5. کە بەرپرسەکان زانیاریەکان لە سەر جولەکەکان وەردەگرن بەرێ دەکەون بۆ شوێنەکانی نیشتەجێیان و ئاگاداریان دەکەنەوە کەوا دەگیرێن و دوور دەخرێنەوە و بۆیە دەبێ لە ماوەی دوو سەعاتدا خۆیان بۆ سەفەر ئامادە بکەن. گەر شتێك هاتە پێش دەبێ سەردانی بەرپرسەکە لە شوێنی کۆکردنەوە کە بکەن و ناکرێ خۆ ئامادەکردنی دوا بخرێت.

6. گیراوەکە ئەگەر کرا بۆی هەیە ئەم شتانە لە گەڵ خۆیدا بێنێ؛

ا. بۆ هەر جولەکەیەك هەیە یەك جانتای سەفەر بێنێ و پێویستیەکانیان تێدا بێ و کەسی گەورە دەکرێ 50کغم بێنێ و بۆ منالیش 30کغم دەبێ.

ب ـ یەك دەست جل و بەرگ.

ج ـ بۆ هەر جولەکەیەك یەك بەتانی.

د ـ تێشو ((خواردن و ئاو)) بۆ چەند رۆژ.

هـ ـ قاپێك و چەنگاڵ و کەوچك و چەقۆیەك.

و ـ هەر کەسێ سەد مارکی (RM) زیاتری پێنەبێ.

ز ـ پەساپۆرت و هەویە و پسولەی کەسایەتی دەرهێنانیان ئاسان و بەردەستا بن و لە ناو جانتا نەبن.

7 . بۆیان نیە ئەم شتانە لە گەڵ خۆیان بێنن: دەفتەر شەك و شەك و سەهم و خشڵ و گەنجینە و پارەش لە سەد مارك زۆرتر نەبێ.

(.....)

9 . پێش جێ هێشتنی خانوەکانیان دەبێ ئەم فەرمانانە کرابن.

أ . گیانلەبەرەماڵییەکان و گیانلەبەرییەتری زیندووی وەك (سەگ ، پشیلە، باڵندەی ناو قەفەس) بدرێتە سەرۆکی شارەوانی ، سەرکردە ناوخۆکان. گەورەی گوندەکە یان هەر کەسێکی شیاو و بەرامبەری پسولەیەك وەرگرێت.

ب . کالای تەڕ بدرێتە (NSV) نوسینگەی خۆشگوزەرانی کۆمەلایەتی سەر بە حیزبی نازیی.

ج. ئاگر و ئاگردان بکوژێندرێتەوە.

د. ئاو و گاز بگیرێتەوە .

ه. فیوزەکانی کارەبا هەلگیرێت.

و . کلیلەکانی خانووەکە بە یەکەوە ببەسترێت و ناوی خاوەنەکەی و گوند و شارەکە و شەقام و ژمارەی خانووەکەی لە سەر بێ.

ز . دەبێ کەسەکە ورد بپشکێندرێت ئەوەك چەك و زەخیرە و تەقەمەنی و زەهرە و پارەی بێگانە و خشڵ و شتیتری پێ بێ.

(....)

13 . بە شێوەیەکی راست هەڵسوکەت لە گەڵ جولەکە گیراوەکە لە کاتی گرتنیدا بکرێت و ئەمەش زیندە گرنگە و نابێ توندی رەفەکاری بە هیچ شێوەیەك لە گەڵ بکرێت.

ئاوارە کردن

بۆ قڕکردنی جولەکە پێویست بوو ئەو ملیونەها جولەکەی ئەوروپا دوور بخرێنەوە. ئەڵمانیەکان لە بەر چەند هۆیەك بڕیاریاندا جولەکە لە زێدی خۆیان نەکوژن، بەڵکو هەموویان بۆ ئوردوگاکان بگوازەوە کە لە پۆلۆنیا بۆ ئەم مەبەستە دروستکرا بوون. هتلر و سەرکردەکانیتر دەیانویست بە نهێنی بیانکوژن. چونکە نەدەگونجا لە بەر چاوی هاوڵاتیانی لە خۆرئاوا و ناوەراست و خوارووی ئەوروپا بیانکوژن تا پارمەتی هاوڵاتیان لە دەست نەدەن. بۆ کوشتنی ملیونەها جولەکەی پۆلۆنیا و بەشە گەورە داگیرکراوەکەی یەکێتی سۆڤیەت ئەڵمانیەکان دوور خستنەوەیان بۆ ئوردوگاکانیان پێباشتر بوو کە لە رووی پراکتیەکەوە لە گوللە بارانکردنیان و کوشتنیان. بوونی هێڵی ئاسنی پوخت لە ئەوروپادا گواستنەوە و دوور خستنەوەی جولەکەکانی بۆ پۆلۆنیا ئاسانکرد و لە پێش چاوی هاوڵاتیانیش گوم دەبن و شوێنەواریان نامێنێ ، ئەگەر ئەو جولەکانەی لە گرتووخانەکانی ئوشفیتز - بیرکناو کە ژمارەیان لە ملیۆنێك زۆرتر دەبوو زوو بە ژووری گاز نەکوژرابان ئەوە ئەم شوێنە بچوکە دەبوایە گەورەترین شاری ئەوروپا.

لە ئوکتۆبەر/تشرینی یەکەمی 1940دا حەت هەزار و پێنج سەد جولەکە لە بادن و ساری ئەڵمانیا بۆ ئوردوگاکانی خوارووی فرنسا دوور خرانەوە. بە تەمەنترین کەسیان 97 ساڵ دەبوو کە پیاوێکی کارلسروە بوو، دوایی زۆربەیان لە فرنساوە بۆ پۆلۆنیا دوور خرانەوە، بۆ دوور خراوەکان مۆڵەتی کاتی تەنیا 15 دەقیقە تا دوو سەعاتیان بۆ دانان تا ماڵەکانیان چۆڵ بکەن . بە پێی راپۆرتی پۆلیس هەندێکیان ((ئەم مۆڵەتەیان بە هەل زانی بۆ رزگار بوونیان خۆیان کوشت)).

لـه 25ی ئـەپریل/نیـسان 1942 ((بەرەوخۆرهـەلات)) 995 جولەکـەی دانیشتووی فورزبورگی ئەڵمانی لە ژێر چاودێری پۆلیس و سەربازدا ئـاوارە کـرد. ناچـار کـران هـەموو سـەرمایە و ماڵیـان جـێبهێڵن بێجگـە لـە هەنـدێ شـتی ((پێویـست)) نـەبێ ، ناچـاریش کـران هەنـدێکیتر کەلوپـەلیان لـە ئیـستگەی شـەمەندەفەری فورزبـورگ جـێبهێڵن ، ئـەم کەسـانە بـۆ ئوردوگایـەکی کـاتی لـە تراڤنیکی و ئەزبیکا گوازرانەوە و لەوێشەوە بۆ ئوردوگای فڕکردن لە بلزك.

ئومشلا جپلاتز

ئومشلا جپلاتـز Omschlagplatz شـوێنێکە بـۆ دووبـارە بارکردنەوەیـە و سەر بە گیتویە، زۆرجار گۆرەپان یان جێگایەکی کراوە بوو و زۆر جار ئەم شوێنە بۆ کاری دەست نیشانکردن بە کار دەهات، کە دوا چارەنووسی ئادەمیزادی لێنیار دەکرا کە بەرەو مردنی دەبەن یان دەکرێ بۆ کار ((بە کار بهێنن))بە زۆری ئەم شـوێنانە لـە گیتـو گـەورەکان لـە نزیـك هێڵـەکانی سـکەی ئاسـنین بـوون. بـۆ ئاسانکردنی پرۆسـەکانی ئـاوارە کـردن لـە وارشـۆ سکەی ئاسـنینی یـەدەگ هـەبوو دەگەیشتە ئومشلا جپلاتز. لە 23ی یولیو/ تەمموزی 1942 دەستکرا بە ناردن و دوور خـستنەوەیان لـە وارشـۆ وە بـۆ تربلینکـا، لـە نـاو گیتـودا رۆژانـە هـەزارەها جولەکـە کـۆ دەکرایـەوە، کـۆ کردنـەوەی جولەکـە کارێـك بـوو بـە زۆر لـە لایـەن ((خزمەتگوزاری بۆ رێکخستن))ی جولەکە خۆیان بە بەشداریکردنی هێزەکانی ئـەس ئـەس و هێزەکـانی ئـۆکرانی و لاتفـی و لیتـوانیی هاوکـار ئـەنجام دەدرا. دەبوایە رۆژانە 6. 7 هەزار جولەکە کۆ بکرێتەوە ، وای لێهات جولەکەکان خۆیان بـەوە هـەڵ دەخەڵەتاند گوایـە بـە چوونیان بـۆ ئومشلا جپلاتـز نانیـان دەست دەکەوێت. ماڵەکان و شەقامەکان چۆڵکرا و زۆر کەسیش بە رێکەوت دەگیران.

لە بەرواری 5 یان 6ی ئوگست/ئاب دکتـۆری فێرکاری یـانوس کورزاك و دووسـەد منالّ لەو هەتیوخانەیەی کە بەرێوەی دەبـرد بـۆ تربلینکا دوور خرانـەوە. دکتـۆر کورزاك نەیویست بە هۆی ئەوەی کە رەگەزی ((ئارییە)) خۆی رزگار بکات و لـە منالّەکان جیـا بێتـەوە لـە پێشەوەی کاروانەکە بـە نـاو شـەقامەکانی گیتـو بـەرەو ئومشلا جپلاتز رۆیشت و منـاڵێکی لە باوەش بوو و دەستی یەکێکیتری گرتبوو.

خەڵکەکە لە ئومشلا جیلاتز چەند رۆژ چاوەڕێیان کرد چۆڵ بێت. بەڵگەنامەی پارێزراو زۆرن سەبارەت بە رەوشە ترسناکەکانی شوێنی چاوەڕی ئەم مرنتە ماون. هەتا ناوەراستی سپتمبر/ئەیلول ژمارەی ئەو کەسانەی رەوانەی ئوردوگای فڕکردن کران لە ئومشلا جیلاتز گەیشتە 250 هەزار کەس و دوا کاروانەکان هاوکات بوو لە گەڵ یاخیبوونەکەی گیتو کە لە ئەبریل/نیسان و مایو/ئەیاری ساڵی 1943 روویدا. ئەو کاتانە وارشۆ لە هاوڵاتیە جولەکەکانی چۆڵ کرابوو.

شوێن بۆ خوێن و فرمیسك

هالینابیرنباوم جی بە چاوی خۆی لە ئومشلاجیاتز بینیوە پاش رزگار بوونی لە فڕکردن گێرایەتەوە. ((ئێمەیان بۆ ئومشلاچیاتز هاژووت سەد لەعنەتی لێبێ، تەڕ بە خوێن و بە فرمێسك، هەوا بە ناو فیتەی تیژی شەمەندەفەرەکاندا گوزەری دەکرد ئەوانەی سەدان هەزارجولەکەی بۆ دوا مەنزڵگەی ژیانی دەگواستەوە.

گۆرەپانە گەورەکە کە لە تەنیشت بینایەك بوو کە پێش شەڕ خوێندنگا بوو، لە خەڵکی بێهیوا و داوەشا و جمەی دەهات زۆربەیان هەتا هێزیان تێدا بوو لە کارگەکانی ناوچە ئارییەکان کاریان پێکرا، بیلتی هاتوچۆیان (Auswies) یان پێبوو، مافی ئەوەیان هەبوو ماوەیەك بژین. وەك زانراوبوو بە هاورێیەتی هێزەکانی پاسەوانی تایبەت دەچوونە سەردانی ماڵەکانیان کە لە خزم و خۆشەویستیەکان چۆڵکرابوو پاش ئەوەی هەموو سەرمایەکانیان لێزەفتکرا بوو، بەڵام ئیمرۆ لە رێگای چوونیان لە کارەوە بۆ ماڵەکانیان تووشی کەمینێ بوون.

لە نێوان و گیتو و کون و کەلەبەنەکانی دیوارێکی بەرز لە نێوان ئێمە و پیاوانی پۆلیسی چەکدار هەبوو ((نازی زۆریان لە ناو نەبوو)) برا گەورەکەم هێشتا لە گەڵ خاڵۆژنم و کچەکەی لە گیتودا بوون ، ئەوان حەزیان نەکرد لە گەڵمان دابەزن بۆ سەر شەقامەکە.

بە پەشۆکاویی چاوەڕێ بووین بزانین چ روو دەدات. هاوکات لە کونێك دەگەراین و باوکم لە باوشی گرتبووین ، یەکەم جار دایکمی ماچ کرد و دوایی براکەم و

ئینجا منیش، توندی گرتین تا دوور نەکەوینەوە، زۆر پەرۆشی دایکم بوو نەی دەویست لە ئاپۆرەکە دوورمان بخاتەوە ، چاوی بۆ دەروازەیەك دەگێرا تا بۆ شاردنەوەمان بمانباتە ناو بینایەی خوێندنگاکەی کە پارەمەتیدەرانی چاودێری تەندروستی و پیاوانی پۆلیسی جولەکەی تێدا بوو. دەویست لەوێ بەمانشارێتەوە تا بۆ ناو عارەبانەکان پاڵ نەدرێین.

باوکم لە ترسا داوەشابوو جولەی نەمابوو هەتا رادەیەك بیری لە راکردن نەدەکردەوە. هەر ئەوەندەی پێکرا بلیتی هاتوچۆکەی دەرهێنا، وای مەزندە دەکرد ئەو بلیتە هەمووومان رزگار دەکات، زۆر دەترسا. وای دەزانی گوێ رایەڵ نەبوون بۆ نازییەکان زوو کۆتایی پێدێنێ.

ئێستاش لە ئومشلاج هەمان کار رووی دایەوە. دایکم وانەبوو بۆیە من هەر خۆم بەو شۆردەکردەوە، ئەو وای مەزندە دەکرد کەوا دەتوانێ رزگارمان بکات و بڕوای بە خۆی هەبوو (....) سۆزم بەرامبەر دایکم زۆر جیاواز بوو.

هەرگیز فارگۆنی شەمەندەفەرەکان لەم کاتانەدا وەك ئیمرۆ وا لێرە کۆ نەبوونەتەوە، وامان زانی کە دەبێ ئەمشەو بە درێژایی شەو چاوەرێ بین تا شەمەندەفەرەکەی بەیانی دەگات. ئەوەش بواری رەخساند بۆ هەڵاتن بۆ گیتو و بۆ ژوورێکی سەرەوەی ماڵێك. ئەو کاتە بوو بینیمان نازییەکان تۆپی رەشاشیان لە ناوەندی گۆرەپانەکە دانا و روویان لە ئاپۆرەی خەڵکەکە بوو، کەوا نوزەی ترسیان لێ دەهات.ئەگەرچی دیار بوو چی روو دەدات بەڵام کەسێ نەدەوێرا هاوارێ بکات یان بە دەنگی بەرز بگرییێت. کەشەکە تارمایی ترس و زۆری لە سەر نیشتبوو.

من و دایکم و باوکم و هایلك چووینە باوەشی یەك وەك ئەوەی کە یەکەم جارە یەکتری دەبینین وامان سەیری یەکتری دەکرد(....) وەك ئەوەی بمانەوێت پێش هاتنی تاریکی تەواو پێکەوە بین.

هەموو شتێ بێواتا بوو. ئەو شتانەی تا ئێستا خەبات و ژیانمان بۆ کرد. باوکم هەر ئەوەندە بوو نەفسی دەهات.

دایکم وەك ئاسایی خۆی هێمن بوو و هەتا بەروومدا بزەی دەهاتێ.

(مەترسی) چەرپاندنییە گوێنم. (مردن دەگاتە هەمووومان، یەك جار دەمرین) ....(بە یەکەوە هەمووومان دەمرین، هەست بە ترس مەکە، بەو رادەیەش ترسناك نیە....).

Nicht mehr einsatzfähige Frauen u. Kinder.

ژن و منالان لە ئومشلاجیلاتزی وارشۆ چاوەڕێن بۆ ئوردوگای فڕکردن ئاوارە بکرێن لە تربلینکا. نیابر/ کانوونی دووەم 1943.

پۆلیسی برلین پارێەکانی ئولۆمپی مایو/ئەیار1936ی کردە بیانۆ بۆ گرتنی سەدان قەرەج و کە خۆیان و خێزان و گالیسکە و ولاخ و کەلوپەلەکانیان

دوورخستنەوە بۆ ئەو شوێنەی ناوبراو بە شوێنی پشودانی مارزان کە دەکەوێتە نزیك زبلخانەیەك و گۆرستانێك. زۆری نەخایاند شوێنی پشودانەکەیان درکەتێل گەمارۆدا. لە راستیدا ئەوە دامەزراندنی ئوردوگایەکی گرتن بدە بۆ قەرەجەکان لە دەوروپشتی بەرلین. پاشان هەزارەها هاولاتی تری قەرەجیان لە مارزن و شوێنەکانی تری پشودان لە نزیك شارەکانی ئەڵمانیا کۆ کردەوە و دواییش بۆ ئوردوگاکانی قڕکردن لە خۆرهەلات.

ساول فریدلندر - یەکێکە لە رزگار بووەکان پرۆفیسور لە مێژووی قڕکردن.

ئاوارە کردنی قەرەج

بۆ راونانی قەرەجەکان بیانۆی ئایدلۆژیان دەدۆزیەوە. سەرکردەی هێزەکانی ئەس ئەس هاینرش هملر بۆچوونی تایبەتی سەبارەت بە بوونی قەرەجی خاوەن ((رەگەزی بێگەرد)) هەبوو و بە ئامۆزای ((ئارییەکان))ی دەزانی بۆیە دەبێ پارێزگاریان لێ بکرێت. پێویستە ئەوانە دەست نیشان بکرێن و لە شوێنی تایبەتیدا بپارێزرێن و لە پاراستنگەیان دابنێین. کاری توژینەوەرەکان ((رەگەزی ئاوێتەکراو)) زۆرە و ناتوانرێت بە ((ئارییەکان)) یان بزاندرێت، دەرئەنجام زۆربەیان وا دەرچوون. ئەگەر مرۆڤ بکەوتبایە ناو پۆل هەڵەوە ئەوە دژایەتی بیروکراتی نیشی دەکرد و ئەویش بە دوورخستنەوە کۆتایی دەهات بۆ گیتوکانی جولەکە و لەوێشەوە بۆ ئوردوگاکانی قڕکردن ، ئەوەش باری دەگمەنێتی دەهاتە پێش. تاقیکردنەوەکانی تەندروستی ناوبانگە شوومەکەی کە لە ئوشفیتز دەکرا تەنیا بۆ منالانی جولەکە نەبوون بەڵکو منالانی قەرەجیشی گرتەوە. کەلەوێ زیاتر لە 20 هەزار قەرەج کوژرا.

گولله بارانێکی دەستە دەستەی قەرەجەکان لە دارستانەکانی خۆرهەلاتی ئەوروپا و دەرەوەی گوندەکان کاری زۆر ئاسایی بوون. کوشتنیان زۆر جار بە دەستی فاشیەکانی ناوچەکە ئەنجام دەدرا. لە ئوکرانیا قەرەجەکان لە ریشە دەرکران. هەتا ئیمرۆش نەزانرا نازییەکان و پارمەتیدەرەکانیان بە ژمارەی راستەقینە چەندیان لە قەرەجەکان لە هەموو وڵاتان کوشت. دیارە ئەوەش لە بەر ئەوە بووە کەوا توژینەوەی دروستیان بۆ نەکراوە و هەروەها کەمی سەرچاوە و نەبوونی

سەرژمێری ورد بۆ قەرەجەکانی پێش شەڕەکە و پاش شەڕەکەش. ژمارەکەش بە کەمی مەزندە دەکرێ 200 هەزار بن. بڕوا دەکرێت 25ـ50 ٪ لە قەرەجەکانی ئەورووپا لە کاتی شەڕەکەدا کوژرابن. قەرەجە رزگار بووەکان چ لە ئەڵمانیا یان لە وڵاتانیتر هیچ قەرەبوو نەکرانەوە، ئیمڕۆ ئەوان زۆرترین کۆمەڵگەی مرۆڤن کە زۆرترین دووچاری نەژادپەرستی و چەوسانەوەی بابەتی و دژایەتی لە ئەورووپا دەبنەوە.

ئیڤاجوستێن یاریدەدەری روبەرت ریتر ((پسپۆڕ)) ی تەندروستی سەرەکی لە رایخی سێیەمدا لە کاروباری ((ئازاری قەرەج)). سەرەتا ریتر پسپۆڕ بوو لە تەندروستی دەروونی منداڵان و هەروەها پسپۆڕیش بوو لە ((کاروباری تاوان)) لە بەر رۆشنایی ئەو بیرۆکەیەی کە دەڵێت پاشماوەی بایولوجی بناغەی رەوشتی لاساری و تاوانکارییە. رویتر روونی کردەوە کەوا قەرەج لە بنەرەتدا لە ((رەگەزی ئاری بێگەرد)) ن. بەڵام بە تێکەڵبوونی رەگەزیی خەسڵەتە باشەکانیان گوم کرد لە گەڵ میللەتانی ((نرخ کەمتر)) کە لە گەشتەکانیاندا توشیان دەبوون. بە پێی قسەکەی ئەو ئەم رەوشە وای کرد کەوا رەوشی قەرەج بەرەو خووڕەوشتی تاوانباری ناکۆمەڵایەتی بچێت. جوستین لە بەر ئەوەی یاریدەدەری بووە بۆیە ئەویش توژینەوەی تایبەتی ئەنجام داوە، یەکێك لەوانە پاراستنی 39 منداڵی قەرەجی بێ دایك وباوکی لە حەشارگەی هەتیوخانەیەکی کاسولیکی بۆ ئەنجامدانی بروانامەکەی کە توژینەوەکەی تەواو بووە لە مایو/ئەیاری 1944 منداڵەکان بۆ ئوردوگای قڕکردنی ئوشفیتز . بیرکناو دوور خراونەتەوە و ئەوانە و لە گەڵ ئەو 2900 منداڵە قەرەجیتر لە ژوورەکانی گازدا لە شەوی ئوگست/ئاب 1944 کوژران.

ریتر ئەو کارەی بە ئاسانی و خۆشی دەکرد، ئەوان یەك یەك دەهاتن و بە رێكوپێکی لە سەر کورسی دادەنیشتن و چاوی منداڵەکان بەراورد دەکرا و لە هەموویان هەمان پرسیار دەکرایەوە و جوستین دادەنیشت و هەموو شتەکانی تۆمار دەکرد. دەبوایە هەموویان زاریان بکەنەوە و ئامێرێکی پێبوو قورگ و کونەکانی کەپوو و کەپووپشتی کەپوو و نێوانی چاوەکانیان و رەنگی چاو و برۆ و گوێیان لە دەرەوە و لە ناوەوە و ملوگەردەن و هەردوو دەست (.....) بە

کورتی هەموو ئەو شوێنانەیان بەورابایە دەهێورا. جوزێف راینهاردت / قەرەجێکی ئەڵمانی لە لێپرسینەوەکانی ((بیولوژیای رەگەزکان)) دەدوێت.

لە گەڵ دادگاییکراوەکاندا

پیاوی پۆلیسی جولەکە کالیل بیریشودنیك ناچار بوو ژن و کیژە بچوکەکەی ناو ئەو شەمەندەفەرەی بکات رەوانەی ئوردوگای فڕکردن دەکردن، ئەو پۆلیسە وای نووسیوە: خۆت لە ناو فارگۆنی چوارەمی مەروماڵات لە دوای قەتارەکەوە دەبینی و تۆ و دوو پیاوی لێیە ئایە ئەوان ئاگایان لە تۆ دەبێ؟!
فارگۆنەکە مشتە لە ژن و منداڵ، لە سەر تەختەدارەکە و لە سەر چینچکان دادەنیشی و ئەلوسکاشی لەباوەشە، ئایە کیژەکە دەرنگ خەوی لێ دەکەوێت؟!
ئێستا لە بەر کەمی هەواو لەم شەوەی ئوگست/ئابی خنکێنەر دەخنکێت. تەنیا لە ناو ئەو دادگاییکراوانەدا دادەنیشی، بێگومان دڵت بەوە دەدەمێیتەوە کەوا تۆ لەم چارەنووسەدا تەنیا نیت. نا، ئەوە نیە کە تۆ بیری لێدەکەیتەوە، لەوێی دادەنیشیت و ئەوەی زەحمەتە کە لێی تێبگەییت، ئەوە چۆن دەبێ و چ روو دەدات!
کالینکای مێروتە ئەوەی دە ساڵ تۆی خۆشویست، ئەوەی زۆر دڵسۆزت بوو، ئەوەی لە بۆچوونەکانت دەگەیشت و زۆریش هیواکانی بە دڵشادییەوە جێبەجێ دەکردی و دەستی لە تۆ بەردا و جێی هێشتی کە سواری فارگۆنی مەروماڵات بکرییت و خۆی لێرە بمێنێتەوە(.......).
دەزانم لە تووڕەییان خۆت دەکوشیت و خۆت لە ئەلوسکاش تووڕە دەکەیت، سەرەرای هەموو شتێك کیژی ئەوی. بۆچی من لە گەڵ خۆم بیهێنم، هەڵدەستیتەوە و دەتەوێ لە پەنجەرەکەوە فرێی بدیتە دەرەوە.
ئەنکلەنکا، وا بکە، کیژەکەم فرێ بدە، لە پەنجەرەکەوە فرێی بدە، دەستەکانت ئەلەرزێت، رەنگە کیژەکە بکەوێتە ژێر چەرخی شەمەندەفەرە بە تەوژمەکە و ورد بێت، ئەگەر لەم گەردوونەدا خودایەك هەبێ، فریشتەیەك هەبێ، دەستی

نەبێنی بۆ رادەکێشێ وا دەکات هیچ ئازار نەبینێ. رەنگە ئەلوسکای خۆشەویست بە نەرمی بکەوێتە سەر ئەرزەکە و لە دووری سکەی شەمەندەفەرەکە خەوی لێبکەوێت، رەنگە بۆ بەیانیەکەی مەسیحیەکی نازدار بەزەیی بە ئاکارە فریشتەیەکەی بێتەوە و لە سەر ئەرزەکە بەرزی بکاتەوە و بە سینگی وەبنێ و لە گەل خۆیدا بیباتەوە ماڵی خۆی و وەك کیژی خۆی پەروەردەی بکات.
وابکە ئەنکاو وابکە، یەك جرکە دوو دڵ مەبە!

جیابوونەوە

لە 12 یولیۆ/تەمموزی1942 هیرتا جوسیاس لە هامبۆرگ نامەیەکی بۆ کیژە تەمەن هەڤدە ساڵیەکەی هانیلی نوسیبوو کە لە گەڵ خوشکی ئەنجلین بۆ ملیرودی سوید رۆیشتبوون دەیزانی کەوا ئاوارە دەکرێ بەڵام نەیدەزانی بۆ کێندەرێیە، وای نوسیبوو: ((خۆشەویستەکەم هانیلی، داوا دەکەم، تکایە ئاگاداری ئەنجلینی خوشکت بە لەو رۆژەوە ببنە دایكوباوکی، لە گەڵی نیان بە و بەڵێنم پێ بدە ئاگاداری دەبی، یەکتری بگرن و بەردەوام چاودێری بکە، بروام بە تۆ بێ سنوورە، کیژی گەورەم لە مێژە ئاگامان لە هەواڵی یەکتری نیە، هەرکە بوار هەبوو بۆت دەنووسم)). نامەکەی بەوە کۆتایی پێ دەهێنێ کە خودا چاودێرییان بکات و لە بیریان نەکات. ئەم جۆرە نامانە سێدارەیان لە سەر بوو و ئەوانەی دەیانزانی دەمرن دەیاننوسی.
زۆر نامەی وا کە پارێزراون، نامەکان رەنگدانەوە و نمونەیی ئەو خێزانە جولەکە و قەرەجانەیە کە لە ژێر چەپۆکی نازییەکاندا دەژیان، منالیان لە دایكوباوکیان و دایكوباوکیان لە منالّ جیا دەکردەوە. ئەوانەی بەم کارانە هەڵدەستان خۆشیان باوك بوون و منالیان هەبوو، بەڵام دیار بوو ئەوەش کاری لێنەدەکردن، ئەو دکتۆرانەی لە ئوشفتیز رۆژانە کاریان دەکرد. ئێواران دەگەرانەوە، یان ژن و منالەکانیان لە نزیك ئوردوگاکەدا دەژیان. رەنگە چەند هەزار منالیان ، دایکیان بەرەو رووی مردن کردبێتەوە، چۆن دەیانتوانی هەموو مانگێ وا بکەن کەچی بەرامبەر منالەکانیان باوکی روو خۆش و مێردی باش بوون بەرامبەر ژنەکانیان ،پرسیارێکیان ئاراستەی ئەندازیاری ئەڵمانی هیرمان فریدریك گرییە کردووە، چی

هانیدا چەند پیاوی جولەکە لە کاتی شەڕدا رزگار بکات، لە وەڵامدا وتی، ناتوانم روونی بکەمەوە ، بۆ و چۆن ، بەڵام ئەوەی دەزانی کە دایکی ژنێکی بەرەچەڵەك رێزدار بوو، بۆ ئەو ئەوەیان زۆری دەگەیاند، رۆژانی منالی ئەو لە گەڵ چەند هاورێی تەمەنگیان بە پیرە ژنێکی کەمئەقڵ هەڵچنیبوو، هەروەها گریبە وتی: ((دایکم وتی چۆن ئەوەت کردووە، نابێ جارێکیتر کاری وا بکەیت)) بێگومان وەڵامم دایەوە: ((هەموو وایان کرد)) ، دوایی ئەو بە توندی وەڵامی دامەوە، تۆ وەك کەسانیتر نیت، تۆ کوڕی منی ، نابێ جارێکیتر کاری وا بکەیت، ئەگەر ئەمەیان دووبارە بێتەوە، لێپرسینەوەت لە گەڵ دەکەم، ئەو جا دەزانی لێپرسینەوەکەم چۆنە، دەتەوێت تۆ لە جێگای ئەو بیت، وەڵامم دایەوە، نا. وتی: ((ئەدی بۆ وات کرد؟ دەبێ جارێکیتر ئەم شتە نەکەیت، ئەو ژنەش هەستی هەیە، دڵی هەیە وەك منە و وەك تۆ)). کاریگەری دایکم وا بوو لە سەرم کە بە منی وت: ((بڕیار لە سەر خەڵك لە بەر رۆشنایی ئایین و کاریان مەدە، بەڵکو وەك ئادەمیزاد سەیریان بکە)). رەنگە وەڵامەکەی بۆ پەروەردەیی قسەیەکی زۆر گەورە بوو کرا بەڵام مەسەلەکە گرنگە و هەڵەکەش لەوەدایە کە بە جیدی لێکنەدرێتەوە.

ماڵئاوایی

شەمەندەفەرەکان یەك لە دوایی یەکدا ئاوارەگراوەکانیان دووردەخستەوە، تیریس موللر پاش رزگار بوونی لە ئوشفتیز دەگێڕێتەوە ((تیشکی رووناکی لە پەنجەرە بچوکە ئاسنبەندەکە بۆمان دەهاتە ژوورێ و سروشتە شاخاوییەکە بە خێرایی لێمان گوزەری دەکرد. دارەکان چییان دەوێ بگێڕنەوە؟ دەنگی زیکەی سکەکانی ئاسن و شەمەندەفەرەکان بۆ سکەیەکی دەسوڕانەوە؟ ئێستا کەسەکان جیا ناکەمەوە، هەموویان وەك هاورێ دەبینم. هەموو چاوەڕێین . یان خەوتوون، بێدەنگی خۆی سەپاندبوو، ئەو خەڵکە خێزانی من بوون، هەستمان بە هاوکاری دەکرد، هاوکات دەمزانی ئەوە ماڵئاواییە، دڵنیام کەوا زۆرمان لە ناو دەچین، کۆشش دەکەین سەیری شتەکان وەك خۆی بکەین، ئێستا شەفەقە، دایکم دەستی دەکوشیم، ئەوەیان ماڵئاواییەکەی بوو.

((بە پێنوسی رەش لە ناو ڤارگۆنی کەل وپەلێکی شەمەنەفەرێکی گواستنەوە نوسرابوو)).

من لە ناو ئەو ڤارگۆنەدا، ئیڤا
لە گەڵ کورەکەم هابیل
هەر کەسێ کورە نۆبەرەکەمی، قابیل بینی
قابیل کوری ئادەم
ئاگاداری بکاتەوە کە من

دان باجیس ((وەرگێرانی - ئیڤا ئوکرباری))

ئەوان بە تەمابوون خراپتر روو بدات
ئەوان بە تەمای شتی ناشیاو نەبوون ((شارلوت دلبو))

ئاوارە کردن بە پاپۆری ئەس ئەس دوناو

بەیانی زوو رۆژی 26ی نۆڤەمبر/ تشرینی دووەمی 1942دا 532 جولەکەی نەرویجی خرانە سەر پشتی پاپۆری ئەڵمانی ئەس ئەس دوناو و لە هەمان رۆژەدا پاپۆرەکە ناوی بەندەری ئوسلۆی جێهێشت، جولەکەکان لە 1/دیسمبر/کانوونی یەکەم گەیشتنە ئوردوگای گرتنی ئوشڤیتز ، یەکسەر پیر و نەخۆش و ژن و منداڵەکانیان بە گاز کوژران کە بە بونکر 2ی ناسرابوو لە بیرکناو، بەڵام پیاوەکان خرایە ژێر باری ئیشی بەزۆر، ئەڵمانیا و هاوپەیمانە نەرویجیەکانیان کۆڵیان نەدەدا لە دوایی گەران بە دوای جولەکەدا. هەتا ساڵی 1944 ژمارەی ئەو جولەکانەی بۆ ئوشڤیتز دوور خرانەوە گەیشتە 770 کەس. بێجگە لە 24 کەسیان ئەوانی تر هەموویان مردن و رزگار بووەکان هەتا شەڕەکە تەواو بوو مابوون و خۆیان گەرانەوە.

كە لە هەموو شتێ رووت بكرێتەوە

هیرمان سانسنوفیتز ئەوەی لە پرۆسەی قڕكردنی دوورخستنەوە ترسناكەكەی ئوسلۆ رزگاری ببوو وا دەگێڕێتەوە ((نیوەرۆ گەیشتینە ئوسلۆ، ئاسمان فاوەییەكی دڵتەنگ بوو، هۆڕنەكان بە ئاگاهێنانەوە لە بوونی دژە فڕین لێدەدرا، هیچ ئەرویجیەكی مەدەنی شاهیدی نادات، گەرچی خەڵكێكی زۆر لە پێش بەربەستەكەی شۆستەی ئەمریكا وەستا بوون، هاوڕێیە ئەرویجیەكان لە پەنجەرەی فارگۆنی ئەخۆشەكان دیار بوون. زۆرترم بینی، میتالی رەشی قاوەیی پاپۆڕەكەم لە دوور حەوت، هەشت مەترێ بینی، ئەویش ((ئەس ئەس دوناو ئاوسی بریمن)) بوو ، پاپۆڕی دیلەكان ، دەنگی پیاوێكی نیگەران لە دەرەوەی فارگۆنەكە دەهات سەبارەت بە ژن و منداڵەكان شتێكی دەووت، خەمی ئەوەمان بوو ژنەكانیش گیرابن، پرۆفیسیور ئەبستاین دایە پڕمەی گریان ، هەموومان جۆكمان شكا، هەتا منیش.

دوایی هێزەكانی پاسەوانی ئەرویجی كە هاوڕێمان بوون بزر بوون، لە جیاتی ئەوان سەربازانی ئەس ئەسی فاتی سەوز لە بەر هاتن، ناوچەكە پڕبوو لەوان، لە گەڵ هەرەشەی شێتانەی ئەفسەرەكانیان بۆ سەر پشتی پاپۆڕەكانیان سەر خستین، ئێمەی ئەخۆش دوا میگەل بووین هەمووشتمان بینی، ژن و منداڵ و پیاوەكانی بێ هەواو خەباتیان دژ بە دەستەڵاتی درندانەی پووچ بێوەچان دەكرد، بازنەیەكی پۆڵاین لە چواردەووری ئەو لانەوازانە گیرابوون. ئەم دیمەنانە لە ترسناكترین وێنە دەچوو، ئێمە هاوڵاتی وڵاتێك بووین كە هاوكاری مرۆڤایەتی یەكەمین و گەورەترین هەڵوێستی بووە، ئەم رووداوە كوشندەیە زۆر گەورە بوو و بڕواشمان وابوو كەوا لەوە دژوارتر نابێتەوە.

زیاتر لە شەش سەد كەس بە ئاشتی و ئاسوودەیی لە وڵاتێكی یەكسا دەژیاین. لە ناكاو هەمووشتمان لێ وەردەگیرێتەوە، ئازادییەكانیان ، وڵاتەكەیان لە هەموویان ناخۆشتر بەهایە مرۆڤایەتیەكان. پاڵیان دەدان، لێیان دەدان ، تێیان هەڵدەدان، نوشتانەوە، پارانەوە تا سواری پاپۆڕەكەیان نەكەن، چونكە دەیانزانی ئەوە چی دەگەیێنێ، دوورخستنەوە، بە شۆستەی بەندەرەكە وەنووسان، هەستیان چڕكرد، هاواریان كرد و داوای دڵۆڤانیان بۆ خۆیان كرد و بۆ ئەوانەی پەیوەندییان پێوە

هەیە، بەڵام هیچیان لێقەبوڵ نەکرا. بە پۆستاڵی نووک ئاسنین و قامچی پلاستیکی بە سەروسکیان کەوتن. لە ژنانیان دا منداڵی شیرەخۆرەیان لە باوەش دابوو، لە ژنی ئاوسیان دا، جلوبەرگیان لە بەر هەڵزراندن و رووتیان کردنەوە، منداڵنیان تێهەڵدایە ئەم لاو ئەو لا . لە ناوەندی ئەوانەوە . ئێستاش لە پێش چاوم ماوە . دەمبینی ریزچکەی ژنانی لاواز و پیری داوەشاوەی سەر شۆڕ بەسەر پردە بە گوریسەکاندا بەرەو پاپۆرەکە دا دەڕۆیشت. بەرەو ئەو ناسۆیان دەبردن کە دوا چارەنووسیان بوون گەرچی ئەوان لە ئێمەی گەنج زۆرتریان دەزانی، مێژووی میللەتەکەیان دەزانی، زیندووی زوو کوژراو بوون)).

رێگای شەمەندەفەرە تایبەتیەکان.

تۆری هێڵەکانی ئاسنی ئەورووپی دەوری دیاری هەبوو لە جێبەجێ کردنی قۆناغەکانی قڕکردن. ملیونەها کەسیان بە شەمەندەفەرە تایبەتیەکان گواستەوە. قوربانیەکەنیان بە فارگۆنەکان گواستنەوە یان فارگۆنەکانی ڕێبواران بۆ گیتوکان و شوێنەکانی لە سێدارەدان و ئوردوگاکانی کۆکردنەوە و ئوردوگاکانی قڕکردن لە نێوان ئەورووپادا گەیاندن، قڕکردن بۆ نازییەکان زۆر بایەخدار بوو و کاریگەری خراپیشی هەبوو لە گەیاندنی پێویستیە سەربازییەکان ئەوەش لەبەر سەرقاڵییان بە گەیاندن و گواستنەوەی جولەکەبوو.

هێزەکانی ئەس ئەس شەمەندەفەریان دەگرت و پارەی بلیتیان بە جولەکەکان دەدا تاجولوکوکان چوون و گەیشتنیان بۆ ئوردوگاکانی قڕکردن پارەشی تێدەچوو.

لەم ئەخشەیەدا هێڵەکانی شەمەندەفەر لە ناو پۆلونیا دیارە کەوا جولەکەیان بۆ تربلینکا گواستیتەوە. وا لە خوارەوە برگەیەك لە وێنەی کاتی دەرچوونی شەمەندەفەرە تایبەتیەکانیانە، وەك دیارە شەمەندەفەرەکە لە سزیدلوفیك لە ڕۆژی 25 سپتمبر/ئەیلول 1942 بە باری تەواوە (800 تۆن) دەرچووە و ڕۆژی دوایی کاتژمێر 11:24 شەمەندەفەرە بەتاڵەکە (600 تۆن) دەگەڕێتەوە بۆ کوزلبنتشە کە پاش نیوەی شەو دەگاتێ و بە باری تەواوە دەچێتەوە تربلینکاو بە بە تاڵی دەگەڕێتەوە. ڕۆژ دوای ڕۆژ ، مانگ دوای مانگ ، لە مێژووی یولیو/تەمموز 1942 هەتا ئوگست/ ئابی 1943.

1943 8/ینایر/کانوونی دووەم

یەکەم تەقینەوەی سەرهەڵدانی گیتوی وارشۆ.

2/فبرایر/شوبات

سەرکەوتنی هێزەکانی سۆفیەت لە ستالینگراد بە سەر سوپای ئەڵمانی.

22/ فبرایر/شوبات

لەسێدارەدانی سۆفیا شول، یەکێك بوو لە ئەندامانی ((گوڵی سپی)) . کۆمەڵەیەك بوو

لە کۆمەڵانەی بەرگری لە خوێندکارانی زانکۆی میونیخ پێکهاتبوو و نارازی بوون لە دادگاکانی نازیەت.

26/فیرایر/شوبات

گەیشتنی یەکەم کاروانی قەرەجەکان بۆ ئوشفیتز لە ئەڵمانیەوە و لە ئوردوگای تایبەت بە قەرەجەکانیان دادەنێن.

22/مارس/ ئادار . 25 یونیو/ حوزیران

چوار فرنەکە لە ئوشفیتز . بیرکناو کە لە چوار ژووری گاز پێکهاتبوو تەواو بوو و ئامادەکران بۆ کار کردن.

30 19 ئەبریل/نیسان

دیداری نوێنەرانی ئەمریکا و بریتانیا لە برمودا کرا بۆ گفتوگۆی رزگار کردنی جولەکەی ئەوروپا.

19/ ئەبریل/نیسان

سەرهەڵدانی گیتو لە وارشۆ.

16/مایو/ئەیار

دامرکاندنی سەرهەڵدانی وارشۆ و رووخاندنی گیتوکە.

8/یونیو/حوزیران

3000 منال و دایکیان لە هۆڵنداوە بەرەو ئوردوگای سوبیبور بەری کران و بە گەیشتنیان بە گاز کوژران.

11/یولیو/تەمموز

هتلر بەکارهێنانی بە ئاشکرای ((چارەسەری بنەرەتی کێشەی جولەکەی)) قەدەغە کرد.

12 ئوکتۆبەر/تشرینی یەکەم

دانیمارکیەکان دەست پێشخەریەکیان کرد بۆ رزگار کردنی جولەکەی دانیمارکی.

1944 19/مارس/ئادار

ئەڵمانیا هەنگاریا دەگرێت و دەست دەکات بە کۆچکردنی جولەکەی هەنگاری.
6/یونیو/تەمموز
رۆژی دی هاوپەیمانەکان هێزەکانیان لە نورماندی دابەزاند.
20/یولیو/تەمموز
چەند ئەفسەرێکی ئەڵمانی ویستیان هتلر بکوژن.
یولیو/تەمموز
رزگار کردنی ئوردوگای قڕکردنی مایدانیك بە دەستی سوپای سوور.
12/ئوگست/ئاب
لە سێدارەدانی خێزانە قەرەجەکان لە ئوردوگای ئوشفیتز.
نۆڤمبر/تشرینی دووەم
کوشتنی بە گازی زیکلون ـ بی لە ژوورەکانی گاز لە ئوردوگای ئوشفیتز راوەستێنرا.
1945 18 ـ 17/ینایر/کانوونی دووەم
هێزەکانی ئەس ئەس دەستیان بە چۆڵکردنی بە زۆری ئوردوگای ئوشفیتز کرا.گیراوەکانیان ناچار کرد بە پیادەیی بەرەو ئەڵمانیا برۆن و ناویان نا کاروانی مردن.
27/ ینایر/کانوونی دووەم
سوپای سوور ئوشفیتزییان ئازاد کرد.
11/ی ئەبریل/نیسان
هێزەکانی ئەمریکایی ئوردوگای گرتنی بوخنفالدیان ئازاد کرد.
15/ ئەبریل/نیسان
هێزەکانی بریتانی ئوردوگای گرتنی بیرگن بیلسن یان رزگار کرد.
30 29 ئەبریل/نیسان
هێزەکانی سۆڤیەتی ئوردوگای گرتنی رافنسبروکیان ئازاد کرد و نزیکەی 3500 ژنی گیراوی جولەکەی تێدابوو.
30/ ئەبریل/نیسان
هتلر خۆی کوشت.

8 ـ 7 مایو/ئەیار

ئەڵمانیەکان خۆیان دا بە دەستەوە، ڕۆژی سەرکەوتن، کۆتایی هاتنی شەڕ لە ئەوروپا.

((بەم شێوەیە، زۆربەی گیراوە جولەکەکان، ژن و پیاو، منداڵ و پیرەکان بە فارگۆنی مەڕوماڵات ڕەوانەی ئەڵمانیا دەکران و لەوێشەوە ڕەوانەی پۆلونیا کران)) (...). (لە بوداپست) پراکتیکانە جولەکەیان لە هەموو شتەوە ڕووتکردەوە، دەبوایە بە ڕێژەی 9ـ 8 کەس لە یەك ژووردا بژین (....) بەڵام ئەوانە بەختەوەرەکان بوون و لە کاتی پێویستدا بۆ کاری گرنگ نیشیان پێدەکردن، بۆ دامەزراوە پیشەسازییە ئەڵمانیەکانیان گواستنەوە. لەوێ دەگونجا ڕەفتاری چاکیان لە گەڵ کردبان، بە پێچەوانەی ئەوانیتر ، منداڵان، ژن، بێدەستەڵاتان، پیرەکان دەڵێن ((ئەوانە دەگوازرێنەوە بۆ ئوردوگاکانی فڕکردن لە ئوشفیتز ـ بیرکناو لە نزیك کاتوفیتز لە پۆلوینا)).

نیڤان دانیلسون، دبلوماسێکی سویدی لە بودابست

لە ڕاپۆرتێك بۆ وەزارەتی دەرەوە لە ستۆکهۆلم 24 یونیو/حوزیران 1944

ـ ڤیدمان، ئامۆژگەی تەکنۆلۆژی تاوان دەتوانێ بەشێکی زۆری ژەهرمان بۆ دروست بکات؟

+ بۆ چ مەبەستێك؟ ئایا بۆ کوشتنی ئادەمیزاد بێ؟

ـ نەخێر

ـ بۆ کوشتنی ئاژەڵ؟!

ـ نەخێر

ـ ئەدی بۆ چ مەبەستێك؟

ـ بۆ کوشتنی ئەو ئاژەڵانەی ئاکاری مرۆڤیان هەیە، یان بە مانایەکی تر، ئەوانەی نەخۆشی مێشك و دەروونیان هەیە. ئەوانەی کەوا ناکرێ پێیان بڵێین ئادەمیزاد و ئەوانەی ناتوانرێت مەزندە بکرێت تەندروستیان باش دەبێت.

دانوستانێك لە نێوان دکتور ئەلبەرت ڤیدمان، سەرۆکی بەشی کیمیاوی لە ئامۆژگەی تەکنۆلۆژیای تاوان لە گەڵ یەکێك لە فەرمانبەرانی بارەگای

ئودولف هتلر ، یولیو/تەمموز/ 1938

دەستپێکردنی کۆمەڵ کوژییەکە

کوشتنی بە بەرنامەی جولەکە و قەرەجەکان پاش کوشتنی کەم ئەندام و شێت و ((ناکۆمەڵایەتیەکان)) هات کە بە رەزامەندی و پەسەندکردنی حکومەت ئەنجام دەدرا. پرۆسەکە لە 1ی ئوکتۆبەر/تشرینیەکەم/1939 لە ژێر ناوی تی4 و بە سەرپەرشتی بارەگای ئودولف هتلر دەستی پێکرد. قوربانیەکان لە سەرانسەری ئەڵمانیادا لە عیادەکان کۆکرایەوە، خرانە ناو پاسی قاوەیی، پەنجەرە و پەردەکانیان داخراو و رەنگ کراو بۆ عیادە تایبەتیەکان، ناو لەو عیادانە نرا ((مردنی دلۆڤان)) کە ژووری گاز و ئامێری سوتانی تێدا بوو. دکتۆرەکان بریاریان دەدا کەوا کێن ئەوانەی ((پاك دەکرێنەوە))، واتە لە ناو بردنیان. خزم و کەسیان بە نامەی وەکو یەك ئاگادار دەکردەوە ((ناچارین ئاگادارتان بکەینەوە کەوا بە داخەوە.......لە ......بە هۆی تووش بوونی بە نەخۆشی ئەنفلونزا مرد و دکتۆرەکان کۆششی زۆریان بۆ رزگار بوونی کرد)). زۆریش چەند ئەندامی لاشەی ((کوژراوی دلۆڤان)) یان دەگێرایەوە و رەوانەی ئامۆژگاکانی تەندروستیان دەکردن بۆ بەکارهێنانیان بۆ مەبەستی خوێندن. لە نێوان 1945ـ 1940دا ((120)) هەزار کرانە قوربانی مردنی دلۆڤان.

پرۆسەی تی4 هێندی هێندی لە ئابی 1941 راگیرا، ئەوەش لە بەر نیگەرانی رای گشتی بوو کە ببووە سەرچاوەی بێزاری لە نوسینگەی سەرکردەیی گشتی ((فوهرر)).

هاودەم کۆمەڵ کوژی جولەکە لە وڵاتانی بەڵتیك و بەش داگیرکراوەکانی یەکێتی سۆڤیەت کارێکی رۆتینی بوو، لە نێوان 30ـ 29/سپتمبر/ئەیلول/1941 گەورەترین کاری بێ وێنە رووی‌دا، کۆمەڵێك لە دەستەی ((ئینساتز)) بە هاوکاری پۆلیس 33371 جولەکەی ژن و پیاو و منداڵیان لە بابی یاری دەرەوەی کییف گوللە باران کرد.

هێزێکی ئەس ئەس لە ژێر فەرمانادەیی ((ئەندازیاری)) کۆمەڵکوژی هاینش همار بەرپرسی جێبەجێ کردنی کۆمەڵکوژییەکان بوون. لە ئوکتۆبەر/ تشرینی

یەکەمی 1943دا سەبارەت بە ((فڕکردنی گەلی جولەکە)) هەلر دوانیدا و ستایشی دلسۆزی بەرزی رێکخراوەکە و ئەندامەکانی بۆ جێبەجێ کردنی کارەکەیان کرد و وتی: ((ئێمە مافی ئەخلاقیمان هەیە، مافی خۆمانە ئەو گەلە بکوژین کە دەیانەوێ گەلەکەمان بکوژن.:....ئەم ئەرکە زۆر قورسەمان لە بەر خۆشەویستی گەلەکەمان ئەنجامی دەدەیین، ئەوەش هیچ زیانی ناوەوەی بۆ جێنەهێشتین، چ لە دەروونمان و چ لە چاکەکانمان)). بکوژەکان بە بوونی تەنگژەی زۆریشەوە هەر ((راستیەکانیان)) دەپاراست.
یەکێك لە ئەفسانەکانی پاش شەڕ ئەوە بوو، کەوا هەر کەسێ سەرپێچی بڕیاری فڕکردن یان بەشداریکردن لە کۆمەڵکوژی نوردوگاکان بکات سزاکەی مردنە. گەرچی حاڵەتی وا رووی نەدابوو. کەم کەس هەبوون داوای گواستنەوە یان بەخشینیان لەم کارە دەکرد، بەڵام لە لای زۆرینەکە بیری وا نەبوو، جولەکە وەك ((زیندەوەر)) تەماشا دەکران، هەرکەسێ کە کاری دەکرد بە کاری پیرۆزی دەزانی لە پێناوی فوهرر و خاکی باپیرانی. گەر ئیشەکان بە دزیش کرابان ئەوا دەستکەوت و سەرمایەی چاکیان لە قوربانیەکان دەست دەکەوت.
پاسەکان لە هەفتەیەکدا چەند جار دەهاتنە هادامار و چەندین قوربانیان هەڵگرتبوو، منداڵانی خوێندنگاکانی ناوچەکە پاسەکانیان دەناسی و دەیانووت: پاسەکانی کوشتن هاتن ، دانیشتوانی هادامار کە هەموو جارێ ئەو پاسانە دەهاتن دووکەڵی بەرزیان لە کونی دووکەڵەوە دەبینی، ئەوان نیگەران دەبوون چونکە بەردەوام بیریان لەو قوربانیەیە بەستەزمانانە دەکردەوە. بە تایبەتی کە با هەڵی دەکرد و بۆنەکەی گیانی دەشێواند، دەرئەنجامی ئەو هەڵوێستانە بوو کە توانجی وای لە نێو منداڵەکان دروست دەکرد کە دەبووە شەڕیان دەیانووت: ئەی دەبەنگی گێل لە فرنەکەی هادامارا دادەنرێیت.

نامەی مەشرانی کاسۆلیك لە لیمبورگ بۆ وەزیری داد لە
13/ئوگست/ئابی 1941

له بەلتیکدا

ئەم نەخشەیە بە راپۆرتی دەستەکانی ئیساتزاوە وەبوو، مەلبەندی چالاکیە سەرەکییەکانی ولاتانی بەلتیك بوو، لە نەخشەکەدا دیارە کە چەند ((لە سێدارەدان بۆ جولەکە کراوە)). ژمارەیان بە دارمەمەیت و ژمارە دیارە، لە ئەستونیا کەوا ((جولەکەی تێدانیە)) نوسراوە کەوا 128 هەزار جولەکەی لێدەژیت. دەستەی ئینساتز پارمەتی و کۆمەکیان لە هێزەکانی ئەلمانی و میلشیا هاوپەیمانەکانیان لە بەلتیك و روسیای سپی و ئوکرانیا وەردەگرت. ئەفرام توری کە لە گیتوی کاوناس لە لیتوانیادا ژیاوە و لە دەفتەری یادگارەکانیدا لە رۆژی ناردنی دانیشتوانی گیتو بۆ پرۆسەکانی ((دەست نیشانکردن)) کە تێیدا بریاری لێدەدرێت کێ دەژی و کێ ناژی نوسیویەتی: ((بەیانی رۆژی سێشەممە 28 ئوکتۆبەر/تشرینی یەکەم باران بوو، تەم‌ومژ و تاریکی باوەشی لە گیتو وەرنابوو، ئاسمان نەدەبینرا و بەفر باری و ئەرزەکەی سپی کرد. لە هەموو سوچێکدا ژن و پیاو و منال و پیر و نەخۆش دەردەپەرین، هێدی هێدی دەهاتن ، هەنگاو قورس و بێزار دەرۆیشتن، پیرو نەخۆشەکان بە شان و پیل و بەژنی خزم و کەس و جیرانەکانیان رێیان دەکرد. دایکان منالەکانیان هەلگرتبوو، بەرێزەی درێژ بەرەو پێشەوە دەچوون. هەموویان لە ترسی سەرما و شێ خۆیان لە پالتۆ و چارۆگەو پەتۆ لوول دابوو. زۆر لە خێزانەکان دەستی یەکتریان گرتبوو و هێدی دەرۆیشتن. هەموو بەرەو پێشەوە بۆ گۆرەپانی - دیموکراسی - بە یەك ئاست دەچوون، کاروانێکی تازەیە بار و مردووەکان سەرەخۆشیان لێدەکردن. ئەم بەیانیە بەرەو گۆشەی نادیار 30 هەزار کەس بەرێ کران، بەرەو ئەو چارەنووسە دەرۆیشتن کەوا زووتر دەستەلاتدارە تێنووەکەی خوێن بریاری لە سەر دابوو. بێدەنگیەکە بێدەنگی مردووی دەنواند کە لە سەر ئەو کاروانە هەزار کەسیە، هەموو هێدی هێدی دەجولان، خەیال دوور، هەموویان بیریان لە چارەنووسی خۆیان و خێزانەکانیان دەکردەوە، هەموویان ژیانیان بەداوێك لە ناو گرێ درابوو، سێ هەزار کەسی بێکەس، خودا و جیهان لە بیری کردبوون، درانە دەست دەستەلاتی غەدر و ئەوانەی زووتر تاوانی کوشتنی جولەکەیان لە ئەستۆدایە)).

دەستەکانی ئینساتز

داگیرکردنی یەکێتی سوڤیەت لە یونیو/حوزیرانی 1941، پرۆسەی بارباروسا، پێشینەی کوشتنی بە بەرنامەی جولەکە بوو، لە گەڵ سوپای ئەڵمانی چوار دەستەی گەڕۆکی ناسراو بە دەستەکانی ئینساتزیان لە گەڵ بوو. پیاوەکانیان پۆلیس و هێزەکانی ئاسایش و هێزەکانی ئەس ئەس بوون، ژمارەیان لە سەرەتادا سێ هەزار کەس بوو ئیشیان ئەوە بوو لە پشتەوە هێڵەکانی پارێزگاری سوپایان دەکرد و شیوعیە چالاکەکان و ((ئەندامەکانی حیزبەکە)) لە جولەکەیان دەکوشت، هەر زوو کاری سەرەکییان بووە کوشتنی جولەکە و دوایی قەرەج و کۆکردنەوەیان بۆ کوشتنیان. ئەم دەستانە کاری ورد و بە بەرنامەیان ئەنجام دەدا و راپۆرتی بەردەوامیان دەنارده برلین و دەکرێ لە بەر رۆشنایی ئەم راپۆرتانە بەدواچونەوەی پرۆسەکانی رۆژانەی کوشتنی جولەکە بکرێت.

یەکێك لەو بەڵگەنامانە لیستەیەکی حەوت لاپەڕەیی تێدایە کە تۆماری ناوی هەموو ئەوانەی لە لیتوانیا لە نێوان 4یولیو/تەمموز تا 1دیسمبر/کانوونی یەکەم 1941 لە سێدارە دراون. کە لە لایەن یەکێك لەو دەستانە ئەنجام دراوە و ژمارەی هەموویان دەگاتە 137346 کەس لە شوعیە روسەکان و لیتوانیەکان ، گیراوەکانی روسی شەڕ ، ((ئەوانەی نەخۆشی دەروونیان هەیە))، لیتوانیەکان و پۆلونیەکان و قەرەج و پێشمەرگە، بە بێ بەراورد کردن زۆربەیان جولەکە بوون لە پیاوەکان و ژن و منداڵەکانین. بە پێی ئەو برگەیەی کە لە رۆژانەکەی ئەفرام توری دەردەکەوێت کە پێناسەی جولەکە لە کاوناس لە بەیانی رۆژی 28 نوکتۆبەر/ تشرینی یەکەم 1941 دەکات کە بە رێگاوەن بۆ پرۆسەی ((دەستنیشانکردن))ی گەورە. ناواخنی لیستەکە وایە: ((41/10/29 کاونـاس ......2007 جولەکە، 2920 ژنە جولەکە، 4273 منداڵە جولەکە (پاککردنەوەی گیتو لە جولەکە زیادەکان لە ژمارەیان): 9200 کەس بوو)).

دەستەکانی ئینساتز و تیمەکانی پۆلیس و یەکەکانیتر نزیکەی دوو ملیۆن کەسیان لە ئەورووپای خۆرهەڵات و یەکێتی سۆڤیەتی جاران کوشت.

کاری هەڵکۆڵین کاتی زۆری دەوێت، بەرامبەر ئەوەش لە سێدارەدانیش زۆر خێرا ئەنجام دەدرا ((سەد کەس لە هەر چل دەقیقەیەکدا)).... سەرەتا کاریگەری لە سەر سەربازەکان نەبوو، بەڵام بۆرۆژانی دوایی هەندێکیان هێزی دەروونیان نەما بوو بۆ بەردەوامکردنی جێبەجێ کردنی لە سێدارەدانەکان. بۆچوونی تایبەتی وایە مرۆڤ لە کاتی ئەنجامدانی لە سێدارەدانی مرۆڤ تووشی تەنگژەی دەروونی نایێت، بەڵام چەند رۆژێك لە مرۆڤ دەردەکەوێ پاش ئەوەی ئێواران دەکەوێتە بواری هێمنی و بێدەنگی و پشودان.

(راپۆرتێك لە ئەفسەر والتر سەیارەت بە یەکێك لە پرۆسەکانی لە سێدارەدانی بلگراد). 1 نوفمبر/تشرینی دووەم 1941))

لە سێدارەدانەکان سێ چوار سەعاتی دەویست، بەردەوام لە گەڵ بووم. تەنیا ئەو کاتە پشوم دەدا کە یەدەگان فیشەکیان تێدا نەدەما و دەبوایە داگیرێتەوە، بۆیە زەحمەتە بزانم و بڵێم لەو سێ چوار سەعاتە بە خۆم چەند جولەکەم کوشت. چونکە لەو کاتانەدا کەسانیتر لە جیاتی من گوللە بارانیان دەکردن، ئەو دەمانە عەرەقمان زۆر فڕێدەکرد تا ئارەزووی کارمان بمێنێ.

ئەلفرید میتزنر، سەربازێکی ئەڵمانی.

کۆمەڵکوژییەکەی ژن و منداڵان

لە 14 ئۆکتۆبەر/تشرینی یەکەمی 1942دا ژن و منداڵانی جولەکەیان لە گیتۆی مسیوتشی لە ئوکرانیا راپێچی کەندێکی دەرەوەی روفنو کران و لەوێش بە ئاگری پۆلیسی ئەڵمانی و میلیشاکانی ئوکرانی گوللەباران کران و کوژران، لەم وێنەیەی خوارەوە دیارە کە پۆلیسێك ((گوللەی دڵۆڤانی)) لەو ژنانە دەدات کە هێشتا رووحیان لەبەر ماوە.

ئەم کارەش لە دوبنوی ئوکرانیا لە 5/نوکتۆبەر/تشرینی یەکەم 1942دا دووبارە کراوەتەوە هیرمان فریدریك پاش سوێند خواردنی لە دوای کۆتایی هاتنی شەڕەکە وا باسی تاوانەکەی ڤیسبادن دەکات.

((من و موتیك راستەوخۆ چووینە لای چاڵەکە، کەس رای نەگرتین ، ماوە گوێم لە پشت گردۆلکە خۆڵەکە لە تەقە دەبوو، پیاوە قامچی لە دەستەکان لە چەند لۆریەك دابەزین، فەرمانیان بە ژن و پیاو و منداڵەکانەمەن جیاواز داو بە پێی فەرمانی ئەس ئەس دەبوایە جلوبەرگیان داکەنن و جلوبەرگ و

کەلوپەلەکانیان بە ریز و رێك دابنێنن، پێلاو و جلوبەرگی ناوەوە و دەرەوە ریز بکەن گردۆلکەیەك پێلاوم بینی ، ژمارەیان 1000 - 800 جووت پێلاو دەبوو، جلوبەرگەکەش گردۆلکەیەکی گەورە بوو.

بە بێ گریان و هاوار جلوبەرگەکانیان لەبەر کردەوە، خێزانەکان کۆمەڵ کۆمەڵ بوون و یەکتریان ماچ دەکرد وماڵئاوایان بە یەکتری دەووت و چاوەرێی هێمایەك بوون لە پۆلیسیە قامچی بە دەستەکەی سەر چاڵەکە، چارەگە سەعاتێك دەبوو لە تەنیشت چاڵەکە وەستا بوون گوێم بۆیان شل کردبوو. گوێم لە گلەیی و داوای دلۆڤانیان نەبوو، خێزانێك سەرنجی راکێشام هەشت کەس بوون پیاو و ژنەکە پەنجا ساڵان بوون، منداڵەکان تەمەنیان لە یەك ساڵی و هەشت ساڵی و دە ساڵی بوو، دوو کیژی تەری عازەبیان لە گەڵ بوو تەمەنی بیست ساڵان و بیست و چوار ساڵان دەبوو. پیرە ژنێك منداڵێکی تەمەن یەك ساڵانەی دەلاوانەوە و لایلایەی بۆ دەووت و یاری لە گەڵ دەکرد و منداڵەکە لە خۆشیا دەنگی دەهات، دایكوباوکێك بە چاوی پر لە فرمێسکەوە تەماشای یەکتریان کرد و باوکەکە دەستی کورە تەمەن دوو ساڵیەکەی گرتبوو. لە سەر خۆ دەیدواند، کورەکە خۆی راگرتبوو نەدەگریا، باوکەکەش کورەکەی دادێنا، دیار بوو شتێکی بۆ روون دەکردەوە.

پیاوەکەی ئەس ئەس لە سەر چاڵەکەوە بانگی هاورێیەکەی کرد و بیست کەسی جیاکردەوە و فەرمانیدا بچنە پشت چاڵەکە و ئەو خێزانەی باسم کردن ئەوانی لە گەڵ بوو، چاك لە بیرمە کیژە پرچ رەشە باڵا بەرزەکە زۆر لە من نزیك رەتبوو و دەستی بۆ خۆی درێژ کرد و وتی ((بیست و سێ ساڵ)).

لە دەستەکانی ئینساتز بۆ کارگەکانی مردن

بۆیان روون بۆوە کەوا کۆمەلکوژی بە گولله کاتی زۆری دەوێت و خراپ لە سەر نەفسیەتی هێزەکانیان دەکەوێتەوە و سەرنجی زۆریان راکێشراوە، لە پایزی 1941دا بیر لە پرۆسەیەکی کاریگەر بۆ کوشتنی ژمارەی زۆری خەڵك کرایەوە، پاش چەندین تاقیکردنەوە چارەسەری دۆزرایەوە، ئەویش گاز و بە هۆی بەرنامەی تی 4ی ساڵی 1941 تاقیکرایەوە، لە مەڵبەندەکانی ((کوشتنی

دلۆڤان)) گازی یەکەمی ئوکسیدی کاربۆنی هەڵگیراو لە ناو لوولەی ئاسن بە کار هات، بەڵام ئەم بڕارەش راست نەبوو بۆ کۆمەڵکوژی ئەو ژمارە زۆرەی لە بەرنامەیاندا بوو. لە جیاتی ئەوە پێشنیارکرا گازی مەکینەی سیارەکانی ئوردوگای قڕکردنی شیلمنو بە کار بێنن، لە 17ی ئادار/مارسی 1942ژوورەکانی گازی بلزك ئامادەکرا بوو بۆ وەرگرتنی یەکەم دەستەی جولەکەی گیتوی لیوبلین، لە ئوردوگای بلزیك و سوبیبور و تربلینکا گازی دیزل مەکینەی دبابەکانی رووسی گەورە بەکار هات، ئەوانەی لەم ئوردوگایانە ئەم کارانەیان ئەنجام دەدا سەد کەس بوون کەوا پێشتریش پرۆسەی تی4یان ئەنجام دابوو.

لە پایزی 1941لە ئوردوگای گرتنی ئوشفیتز گازی مادەی زیکلون بی قەڵاچۆکردنی زیندەوەریان لە سەر تاقی کردنەوە. ئەم مادەیە بۆ قەڵاچۆکردنی ئەسپێ لە جل‌وبەرگ و زنجەکان بە کار دەهات، دەرئەنجام دەرکەوت کەوا کاریگەری بە هێزی هەیە و گازی پەیدابووی سیانیدی هایدرۆجین خنکاندنی ناوەوە بە خێرایی دەکات. هەر زوو لە ئوشفیتز گازی زیکلون بی بۆ کۆمەڵکوژی بە کار هات، هەروەها لە ئوردوگاکانی کۆمەڵکوژی مایدانك و هەندێ ئوردوگاکانی گرتنی‌تر لە ئەڵمانیادا بە کار هات. بە ژمارەیەکی کەمی پیاوانی ئەس ئەس و هاوکارەکانیان نزیکەی سێ ملیون کەسیان لە ژوورەکانی گازی سەر بە ئوردوگاکان کوشت کە لە دیسمبر/کانوونی یەکەمی 1941 تا نوڤمبر/ تشرینی دووەمی / 1944ی خایاند.

مەترسی تەندروستی ڤارگۆنەکانی گاز لە سەر کارکەرەکانی

برگەیەك لەو راپۆرتەی ئەفسەری ئەس ئەس ئوجست بیکر کە پێشکەشی کردبوو وا باسی ئەو ڤارگۆنانەی گاز دەکات کە تایبەتبوون و لە ئوکرانیا و سربیا و ئوردوگای قڕکردنی شلمنو بە کارهاتبوو.

سیارە تایبەتییەکانی گواستنەوەی ئینساتزدی و سی ((پشکنینی تەواو)) یان بۆ کرا. وا رێکخرا کەوا سیارەکانی دەستەی دی بکرێتە خانووی گەڕۆك ((کەرڤانە)) ئەویش بە دانانی لە هەر لایەکی سیارە بچوکەکان و چەند پەنجەرە بۆ سیارە گەورەکان، وەك ئەو سیارانەی پیاو لە خانووەکانی گوندان

دەیانبینی، وای لێهات ئەم سیارانەی گواستنەوە دەناسرانەوە و بە دیتنیان پێیان دەووتن ((سیارەکانی مردن)) نەك هەر لە لایەن دەستەلاّتدارەکانەوە بەلکو خەلکانی مەدەنیش وایان پێدەوتن. بە پێی بۆچوونی من چیتر ناتوانرێت ئەم سیارانە لەوە زۆرتر بە نهێنی راگیرێت و بشاردرێتەوە سەرەرای هەموو دەستخەرۆکان و شاردنەوەیان.(....)

رێنماییم بۆ کارکەران دەرکرد کەوا لە کاتی کردنەوەی بۆرییەکانی گاز چەند دەتوانن خۆتان دوور راگرن لە سیارەکان نەوەك دزەکردنی گازەکان کار لە سەلامەتی تەندروستیتان بکات. ئەوە بە هەل دەزانم کەوا سەرنجتان بۆ چەند شتێ راکێشم:

هەندێ لە یەکەکان پاش پرۆسەکە چۆلکردنەکانیان بە ئەندامەکانیان دەکرد، ئەوەش سەرنجی زۆر لە سەرکردەکانی یەکەکانی راکێشاوە کەوا ئەندامەکانیان تووشی ژانی نەفسی و جەستەیی زۆری کردووە، ئەگەر ئیمرۆ راستەوخۆ ئاشکرا نەبێ ئەوا لە دوارۆژدا لێیان دەردەکەوێت. هەندێ لە ئەندامەکان پاش هەر بە تالکردنێك هەست بە سەر ئێشە دەکەن، گۆرینی فەرمانەکان ئیمرۆ لە بەر مەترسییەکان بە باشی نازانم، وەك بە کارهێنانی گیراوەکان خۆیان بۆ بەتالکردنەکە بوار خۆش دەکات بۆ راکردنیان، داواکارم رێنمایی گونجاویان بۆ دەست نیشان بکەن تا ئەندامەکانمان لە مەترسی زیانەکان دوور بکەینەوە.

کوشتنەکانی بە گاز بە شێوەیەکی نادروست ئەنجام دەدرێت ، بۆ ئەوەی کارەکە بە خێرایی و زوو تەواو بکەین شوفێرەکان زۆر بە خێرایی پل بە پلاکی گازەکەوە دەنێن تا کارەکە زوو تەواو بێ، ئەوەش وا دەکات زیندانەکان بە خنکاندن دەمرن نەك بە سەر سوران وەك بەرنامەی بۆ دارێژراوە. وا دەردەکەوێ کە رێنمایەکان بە داگرتنی پلاکەکان بە پێی دەرەی پێویست کەسەکان خێرا دەمرن و گیراوەکان بە هێمنی دەخەون و دەم وچاوی شێواو و رەشانەوە و میز بەخۆداکردن و بەبێ ئاگایی رووی نادات وەك جاران کە رووی دەدا.

ئیمرۆ گەشتەکەم بەردەوام دەکەم بۆ دەستەی ئینساتز بی و لەوێ دەکرێت بۆ زانیاری زۆر پەیوەندییم پێوە بکەن.

بە درێژایی زستانا بە تەواوی منداڵەکان رووت بوون، پێخواس و بە رووتی رادەوەستان و چاوەڕێی نۆرەی چوونە ناو ژووری گازیان دەکرد کە لە ژێر تەوژمی زۆرا ئیش دەکرا. بنی پێیان دەیبەست و بە شەختەکەی سەر ئەرزەکەوە دەنوسا، رادەوەستان و دەگریان، هەندێکیان بە رەقبوونەوە مردن، ئەو کاتانە ئەڵمانی و ئوکرانیەکان دەهاتن و دەچوون و لە درێژایی نۆرەکەی چاوەڕوانیان هەڵدەدا و ئازاری قوربانییەکانیان دەدا.

ئەڵمانیەك ناوی سیب بوو سەرسەری و درندە بوو تامی لە ئازاردانی منداڵان وەردەگرت. کە دایکەکان تەنگاو دەبوون و لێی دەپارانەوە لە بەر منداڵەکان وا نەکات، ئەو منداڵێکی لە باوەشی دایکێك دەردەهێنا یان دەیکردنە دوو پارچە و قاچی دەگرت و سەری بە دیوارەکە دادەدا و تەرمەکەشی دوور فڕێ دەدا.

یانکل فیرنك . یەکێك لە زیندووەکانی تربلینکا

پرۆسەی راینهارد

لە مارس/ئاداری 1942 هەتا ئوکتۆبەر/تشرینی یەکەمی/1943دا لە ئوردوگاکانی فڕکردنی بلزك و سوبیبور و تربلینکا نزیکەی 1,7 ملیون کەس کوژران.

ئەم ئوردوگایانە دەکەوتە ناو بەرنامەی پرۆسەی راینهارد کە مەبەستی قەلاچۆکردنی پۆلونیا بوو لە جولەکە و دزینی سامانەکانیان، هیچ بە خۆرایی نەدەرۆیشت، جلوبەرگ و پارە و هەگبەی تایبەتی و قژ و کیفکی زێری ددانیش، دوورخستنەوە و رزگار بوون لە تەرمی کوژراوەکان بە دەستی خودی جولەکەکان ئەنجام دەدرا، ئوردوگاکان تەسك بوون. نزیکەی 600م درێژ و 400م پان بوو، ئەڵمانیەکان زۆر نەبوون لە هەر ئوردوگایەکدا هەر سی سەربازی هێزەکانی ئەس ئەس و سەد بەکرێگیراوی وڵاتانی بەلتیکی لێبوو، ئوردوگاکان هەموویان لە سەرهەمان بنچینە بوون. بە پێی پێناسەی ئەندامێکی ئەس ئەس کە جاران ((سەرەتایی بوو بەڵام مەکینەی مردن بەردەوام دەسورا))کاری دکتۆرەکان نەبوو خەڵکی دەست نیشان بکەن وەك لە ئوشفیتز و مایدانك دەکرا. بە چەندین

شەمەندەفەر خەڵکی گەیشتێ، زۆربەی زۆری بە لۆری بوو، پێیان ڕاگەیاندبوون کەوا کار دەکەن بەڵام یەکەم جار دەبێ ((لە میکرۆبەکان پاکتان بکەینەوە)) بۆیە دەبێ هەمو جل‌وبەرگەکانتان داکەنن و شتەکان دابنێن، پیاوەکان و ژنانیش لە لایەک. دوایش بۆ ژوورەکانی گازیان دەبردن.
مەکینەکان کەوتنە کار و گازی یەکەم ئۆکسیدی کاربۆنیان بە لوولەیەک بۆ ژووره تەواو داپڕاوەکان تێکرد.پرۆسەکە هەمووی یەک دوو سەعاتی خایاند، لە یەک ڕۆژدا 15 هەزار کەسیان لە تربلینکا کوشت ((بەڵام کارمان هەتا نیوەی شەو بوو)) ئەوەش پیاوێکی ئەس ئەس جاران ڕوونی کردەوە. سەرەتا گۆڕی بە کۆمەڵیان بۆ ناشتنی تەرمەکان بە کار هێنا. لە ئوردوگای تربلینکا بە زۆری هەر سەد جولەکە ڕزگاریان بوو و لە سوبیبوریش هەر بیست سێیەک و لە بلزک دوو جولەکە بەس.

تابلۆیەکی ڕێگا لە تربلینکا

جولەکەی وارشۆ!
ئێستا دەچنە ناو ئوردوگایەکی کاتی ((ترانزیت)) لەوێشەوە دەگوازرێنەوە ئوردوگایەکی کار کردن بۆ قەڵاچۆکردنی پەتاکان دەبێ جل‌وبەرگ و کەل‌وپەلەکانتان بۆ پاککردنەوە دابنێن، زێر و پارە و پارەی بێگانە بدەنە نوسینگەی دارایی بەرامبەر وەرگرتنی پسولەیەک، دەتوانی دوایی بە نیشاندانی پسولەکە وەریانبگریتەوە، هەموو ئەوانەی دەهاتن دەبوایە پێش بەرێکەوتنیان بۆ گەشتەکە خۆیان بە شوشتن پاك بکەنەوە.
ئوردوگای قڕکردن و ژمارەی قوربانیەکان

شلمنو	
دیسمبر/کانوون یەکەم 1941	152000
یولیو/تەمموز/1944	320000
بلزك	
مارس/ئادار 1942	600000
دیسمبر/تشرینی یەکەم 1942	

سوبیبور

ئەبریل/نیسان 1942		25000
ئوکتۆبەر/تشرینی یەکەم 1943		700000

تربلینکا

یولیو/تەمموز 1942		
ئوگست/ئاب 1943		900000

مایدانك

ئوکتۆبەر/تشرینی یەکەم 1941	زۆرتر لە	360000
یولیو/تەمموز 1944		

ئوشفیتز ـ بیرکناو

ینایر/کانوونیدووەم 1942	زیاتر لە یەك ملیۆن و سەدهەزار
ینایر/کانوونی دووەم 1945	

((پەراوێزی وێنەیەك)) وێنەی ل 54

تربلینکا کارگەی مردن

گەیشتن بە تربلینکا، دروستکراوەی ژوورەکانی گاز دەکەوێتە دەرەوەی وێنەکە لە لای چەپەوە، بەڵام ئەوەی بە ڕێگای گەشتی ئاسمان بە ژوورەکانی گاز دەناسرا لە گۆشەی دووری بیناکەی زیندانە درێژەکەی لای چەپەوە دەست پێدەکات.

لەم گۆرەپانە گەورەیەدا کاری ئەوەیان دەکرد کەوا جیایەك کەلوپەل و کەرەستە تایبەتیەکان ئەوانەی لە خەڵکەکە وەرگیراوە کە هاتوون جیاکەنەوە. لە پشتەوە گۆرهەڵکەندنێك دیارە کەوا گۆری بە کۆمەڵیان لێدەدا، نزیکەی یەك ملیون کەس رەوانەی ئێرە کرا هەموویان کوژرا بێجگە لە سەد کەس رزگاریان بێوو.

ئەم نەخشەیە لە لایەن ساموئیل ولینبیرك دروستکراوە، ئەویش لەوێ گیرابوو لە کتێبی ((یاخی بوونێك لە تربلینکا)) Treblinka Rovoltin بڵاو

گراوەتەوە. دەبوایە ژنان پێش ناردنیان بۆ ژووری گاز قژیان ببڕن و هەروەها کەلوپەلە تایبەتیەکانی کوژراوەکانیش جیادەکرایەوە و دوایش ڕەوانەی ئەڵمانیا کرانەوە. هەروەها ولینیبرگ بەشداری سەر هەڵئانەکەی تربلینکای کرد کە لە 2 ئوگست/ئابی 1943 کردبوو. گەڕایەوە وارشۆ وبەشداری بزاڤی بەرگری پۆلونی کرد و سەرهەڵدانەکەی ئوگست/ئابی 1944 بەشداری کرد.

فرانز ستانجل

لە دیدار و دانوستانەکاندا ئەوە زۆر دەوترا کە پرۆسەی ڤڕکردنەکە ئارەزووی ((ئەو بکوژانەی پێش کورسیەکان بوو)) نەوانەی کە مەکینەی کوشتنەکەیان دەسوڕاند و پارێزگارییان لێدەکرد. بەڵام نابێ مرۆڤ ئاسۆی بینینی خۆی گوم بکات. وەك ئەو مێژوونوسە کروستوفر براونگ نوسیویەتی ((لە کۆتاییدا ڤڕکردنەکە ڕوویدا چونکە لە سەر ئاستێکی گەورەی بایەخدارە کەسانێك ژمارەیەکی زۆری خەڵکیان بە درێژایی ماوەیەکی زۆر کوشت)).
سەرکردەی ئوردوگاکانی ڤڕکردنیش مرۆڤ بوو، وەك ئێمە بوون، سەرەتا فرانز ستانجل سەرکردەیەك بوو لە سوبیبورو دوایش لە تربلینکا لە شێستەکاندا لە برازیل گیرا و گەڕاندرایەوە ئەڵمانیا و بە تاوانی کوشتنی سەدان هەزار کەس تاوانبار کرا. هاوکات کەوا ستانجل سەرکردەی پرۆسەیەکی گەورەی کۆمەڵکوژی دەکرد، ئەویش باوك و مێرد بوو، ئەم برگانە لە بژارێك دەدوێت ئەگەر رووی نەدابایە. بۆیە پرسیارەکە لە کاتی شەڕەکە نەکرا، رۆژنامەنوسێك لە دیداری ژنی ستانجل ئەم پرسیارەی ئاراستەی کرد ((دەکرێ بۆمان بدوێیت (.....) سەبارەت بەوە ئەگەر مێردەکەت ناچار کرابایە بەوەی ((من بارەکە زۆر بە ترسناك دەزانم، یان واز لەو کارانە دەهێنێ کەوا جەستە دەهەژێنێ یان لەمن و منداڵەکان)) تریسا ستانجل وەڵامی دایەوە ((بڕوا دەکەم کە من سەرپشکم کردبایە لە نێوان ـ تربلینکا و من، بەڵێ(.....) دەبوو، ئەگەر مەسەلەکەم لە سەر مەحەك دانابایە منی هەڵدەبژارد)).
بەڵام ژنەکەی هەر بە خۆرایی یارمەتیدا بۆ کوشتنی زیاتر لە نیو ملیون کەس.

فرکردن بە کارکردن

کارکردن شێوەیەکی فرکردن بوو کەوا ئەڵمانیەکان بۆ لە ناوبردنی گیانی زیندانیەکان بە کاریان دەهێنا، زیندانیەکان بەکاری زۆر زەحمەت خەریك دەکران. ئەوە و کەمی خواردن و زەرووفی تەندروستی زۆر خراپ و درندەیی پاسەوانەکان و سزا فورسەکان بۆ بچوکترین ((هەڵە)) بوونە هۆی رووداني زۆرترین زیان لە نێوان زیندانیەکان لە ئوردوگاکانی گرتن و کارکردندا.

جوزیف شوباکی گیراو لە ئوردوگای فرکردنی مایدانك ((کارکردن))ی گران لە ئوردوگاکە.((دوایی چووینە)) کارکردن لە گۆشەیەکی کێڵگەیەك کۆیان کردینەوە، دوو قاپقاپمان لە پێبوو، بە قامچییەکانیان لێیان دەداین، زۆر جار جاکت و کڵاو پانتۆڵەکانیان پێپر بەرد و قووری تەڕ و قوڕ دەکردین و لە سەریان دەداین، بارەکانمان لە گۆشەیەك بۆ گۆشەکەیتر پێیان دەگواستینەوە ، هەروەها بە پێچەوانەش، بارەکەمان دادەگرت و دووبارە بارمان دەکردەوە، ناچاریان دەکردین بە ناو بیاوانی ئەس ئەس گوزەر بکەین و لێیان دەداین، ئەوەش دۆزەخێك بوو بۆ خۆی)).

((یەکەم جار تا سێ بەیانی ئامادەی کارێکی لەم جۆرە ببم، ئەگەر بەراورد بکرێ بروا دەکەم ((دۆزەخ))ی دانتی تەنیا کۆمیدیایە. بە فشە ئوشفیتز ناونراوە ئوردوگای فرکردن)).

(.....)

بەشدار بوون لەم جۆرەکارانەی بەرامبەر ژنە گیراوەکان لە ئوردوگای ژنان (.....) کارێکی بەراستی ترسناکە، من هاوبیرم لە گەڵ تیلو کە هێمای دەدا کەوا گیانمان لە قوڵای پاشماوەی جیهانە (دبری جیهان). لە رۆژانەی یوهان بێکریمر ، دکتۆری ئەس ئەس لە ئوردوگای فرکردنی ئوشفیتز . بیرکناو لە 2ـ5/ سپتمبر/ ئەیلول 1942.

هەر لە ساڵی 1940 وە ئوشفیتز کرایە ئوردوگایەکی گرتن بۆ زیندانە سیاسیە پۆلۆنیەکان، ئوردوگاکە دەکەوێتە نزیکەی خاڵی بە یەك گەیشتنی گەورەی هێڵەکانی ئاسنی شەمەندەفەر . بە خێرایی ئەم ئوردوگایە بووە گەورەترین کۆمەڵگا کە چل ئوردوگای دەگرتە خۆ. لەم شوێنەدا چەند دکتۆر کاری چالاکی تاقیکردنەوەی تەندروستیان ئەنجام دەدا، ئوردوگا ناسراوەکان ئەوانە بوون ئوشفیتز((ستاملاجر)) ئوشفیتز2 (بیرکناو) و ئوشفیتز (مونوفتیز).

گیراوەکان لەبەر برسیەتی و کەمی خواردن و نەخۆشیەکان و کاری کۆیلەتی و جەزرەبەی جەستەیی و نەفسی دەیاننااڵاند. لە کۆتایی 1941دا کاری کوشتنی بە کۆمەڵ بە گاز لە ئوشفیتز دەستی پێکرد.دوایی لە بەهاری 1942دا ئەم کارە گواسترایەوە بیرکناو کارەکە لە دوو ژووری گازی کاتی ئەنجام درا کە لە خانوێکی نیشتەجێی جێکرابوو. لە بەهاری 1943دا کاری دروستکردنی سوتانگەکان لە بیرکناو تەواو بوو. بە گەیشتنی جولەکەکانی هەنگاریا لە بەهار و هاوینی 1944دا ژمارەی کوشتنەکان گەیشتە لوتکە، رۆژانە سێ چوار کاروان دەهاتن کە ژمارەیان لە نێوان سێ هەزار و سێ هەزار نیو دەبوو. یەك لە دەی ئەم ژمارەیان بۆ کار کردن راگرتن و ئەوانی تریان کوشتن، سوتانگەکان بەرگەی ئەو خەڵکە زۆرەی نەدەگرت کە بەو تەوژمە زۆرەوە دەهاتن بۆیە تەرمەکانیان لە ناو چاڵدا دەسوتاندن.

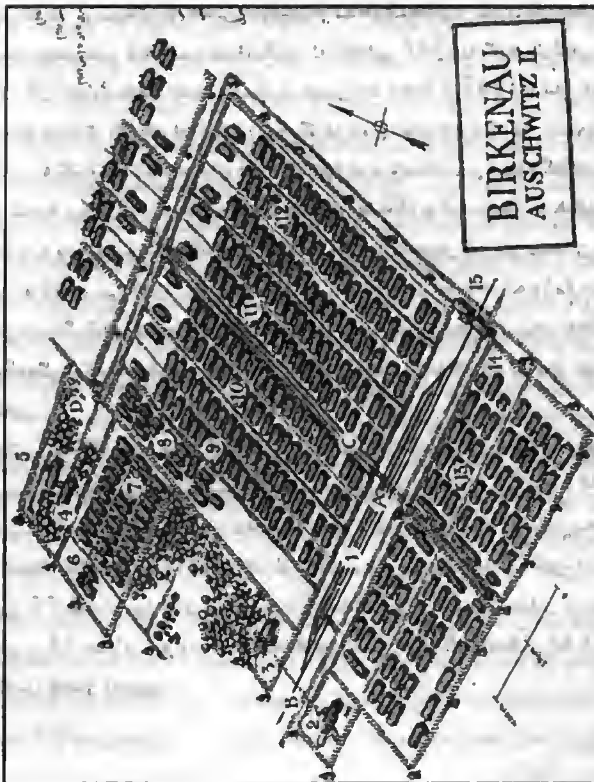
دوا کوشتنی بە گاز لە پایزی 1944 ئەنجام درا، پێشگەیشتنی سوپای سووری یەکێتی سۆڤیەت بە ئوشفیتز . بیرکناو لە 27ی ینایر/کانوونی دووەم 1945 هێزەکانی ئەس ئەس ژوورەکانیان هەڵوەشاندەوە و ئەوەی مایەوە تەقێندرایەوە. بێجگە لەوەی لە سەرانسەری ئەوروپادا نزیکەی یەك ملیون جولەکە کوژران لە ئوشفیتز 75 هەزار پولندی و 21 هەزار قەرەج و 15 هەزار دیلی شەڕی سۆڤیەتی و 15 هەزار گیراوی ناسنامەکانیتر ، سەرجەم کوژراوەکان لە 101 ملیون کەس کەمتر نەبوون.

چەند وێنەی بیرکناو لە کتێبێک

A. بەشی باکووری شۆستەکە (ل 58).

B. ژن و منداڵەکان لە دەرەوەی سوتانگەی 2 (ل 59).

C. ژن و منداڵەکان لە ڕێگا بەرەو سوتانگەی 4 یان 5 (ل 60).

D. وێنەی بەرگەکە شوێن و دروستکراوە گرنگەکانی ئوردوگاکە.

1. شۆستەی دەست نیشان کردن.
2. سوتانگە 2 لە گەڵ ژووری گازی ژێر زەوی.
3. سوتانگەی 3 لە گەڵ ژووری گاز لە ژێر زەوی.
4. سوتانگەی 4 لە گەڵ ژووری گاز.
5. سوتانگەی 5 لە گەڵ ژووری گاز و چاڵێك بۆ سوتانگەکە.
6. ((ساونا)) ناونووسکردنی گیراوەکان.
7. ((کندا)) ریز کردنی بەرجەستەکراوەکان.
8. زنجەکانی نەخۆشەکان.
9. ئوردوگای خێزانی قەرەجەکان.
10. ئوردوگای پیاوان.
11. ئوردوگای ژنە جولەکە هەنگاریەکان.
12. ئوردوگای خێزانەکانی تیریزنیشتاد.
13. ئوردوگای ژنان.
14. دروستکراوی تاقیکردنەوە تەندروستیەکان.
15. ((دەروازەی مردن)) دەروازەی شەمەندەفەر.

دەست نیشانکردن. یەکێکە لەو وێنە زۆرانەی کاتی دەست نیشانکردن لە سەر شۆستەی بیرکناو . چەند لە رزگار بووەکان دیمەنی کۆتایی هێنان بە خێزانەکانیان بینیوە، دکتۆرەکانی ئەس ئەس و ئەفسەرەکانیتر ئەو کەسانەیان لە ئوردوگاکانی کار هەڵدەبژارد کەوا بۆ کار دەهاتن. لە بەشی سەرەوەی وێنەکەدا کاروانێك لە دەست نیشانکراوەکان دیارن کەوا زۆربەیان منداڵ ژن و پیرن بە رێگاوەن بۆ ژوورەکانی گاز لە سوتانگەی 2.

دووسەد وێنە کە لە بیرکناو

ڕێگا نەدرا وێنەی ((دوا چارەسەری کێشەی جولەکە)) بگرێت. بەڵام زۆر ئەم بەربەست و قەدەغەیان بڕی ، بە تایبەتی لە کاتی ئەنجامدانی لە سێدارەدانی بە کۆمەڵی بە گوللە بارانکردنیان. هەندێ لە وێنەکان لە لایەن سەربازەکان گیراون کە بۆ خانەوادەکانیان ڕەوان دەکردنەوە یان لە کاتی مۆڵەتیان نیشانەی هاوڕێکانیان دەدران. بە دەگمەن وێنەکانی نوردوگاکانی فڕکردن پارێزراون.

بۆیە ئەلبومی Umsiedlung der Juden aus Ungarn گواستنەوەی جولەکە لە هەنگاریا دەبێتە بەڵگەنامەیەکی دەگمەن. ئەوەش لە یادی کۆتایی هاتنی شەڕدا لە یەکێك لە نوردوگاکانی گرتندا دۆزرایەوە، مەزندە دەکرێت وێنەکان لە کۆتایی مایو/ئایار یان سەرەتای یونیو/ حوزیرانی 1944دا گیراون چونکە لەو کاتانەدا بوو کەوا گواستنەوەی جولەکە لە هەنگاریا زۆر بوو. کێ و بۆچی ئەو وێنانە گیراون کەس نازانێ، وێنەکانی بە گوێرەی ڕۆژەکان ڕێز کراون و بە دەستی لە ژێرەوەیان نوسرابوو. یەکەم ناونیشان ((گەیشتنی شەمەندەفەری گواستنەوە)). پاش ئەوە و یەك لە دوای یەکدا، ((جۆڵکردن))، ((ئەو پیاوانەی هێشتا کەڵکی ئەوەیان ماوە سوودیان لێوەربگیرێت)). ((ئەو ژن و منداڵانەی هیچ پێویستیمان پێیان نیە)). ((بارکردنەکە بۆ نوردوگاکانی کارکردن)) و دواییش ((سەرمایەکان)). پاش دوا ناونیشان چەند وێنەی کەل وپەل و پێڵاوی زۆری تێدایە....هتد. لە کۆتاییدا دوو وێنەی سوتانگەیەکە لە نوردوگایەکی بچوکی گرتندا. ئەو پیاو و ژنانەی ((ئەوانەی دەکرێ سوودیان هەبێ)) گەنج و بەهێزن، بەڵام ئەوانەی ((پێویستیمان پێیان نیە)) پیر و کەم ئەندام و ژنی منداڵدار بوون ، ئەو پیر و کەم ئەندام و ژنە منداڵدارەکان بۆ ڕاستەوخۆ ژوورەکانی گاز بەرێ کران، لە وێنەی بەرگەکە و وێنەی لاپەرەیە و لاپەرەی

دوایی‌تر له وێنه‌كانی ((جۆلّكردن))ن و نموونه‌ی‌تریش له ناونیشانی ((ئه‌و ژن و منالآنه‌ی هیچ پێویستیمان پێیان نیه)) وه‌رگیراوه.

جیاكراوه‌كان له ده‌ره‌وه‌ی شووره‌ی سوتانگه‌كانی 2 راوه‌ستاون، ره‌نگه هه‌ر یه‌ك سه‌عاتیان له ژیاندا مابێ، ئه‌و ژن و منالآنه به خنكاندن ده‌كوژرێن و پێش كۆتایی رۆژه‌كه لاشه‌كانیان ده‌بێته خۆڵه‌مێش ، ئه‌وه‌ش به پرۆسه‌یه‌كی پیشه‌سازی به به‌رنامه ده‌كرێت. له‌و شوێنه‌ی لێوه‌ی راگیراون به ناو باخچه بچوكه‌كه و به قالدرمه‌یه‌ك بۆ ژووری جل داكه‌نانـدنیان ده‌به‌ن و له‌ویشه‌وه بۆ ژووره‌كه‌ی ته‌نیشتی كه 2000 كه‌س ده‌گرێت . دوایی ده‌رگا ئه‌ستووره‌كه داده‌خرێت، رووناكی ده‌كوژێته‌وه و چه‌ند ده‌نكه زیكلون بی له گه‌ڵ سیانیدی هایدروجین ده‌تەقێنـدرێت. پاش هه‌وا گۆڕینی ژووره‌كه گیراوه جوله‌كه‌كان ته‌رمه‌كان بۆ سوتاندن له فرنه‌كانی سوتانگه‌كه ده‌رده‌هێنن، ئه‌م پرۆسه‌یه هه‌مووی سه‌عاتێك دوو سه‌عات زیاتر ناخایه‌نێ.
((له شه‌قامی گه‌یشتن پێنج پێنج كه‌س ده‌رۆیشتن، ئه‌ویش شه‌قامی ده‌رچوونه به‌لآم نازانن، مرۆڤ یه‌ك جار ده‌روات. زۆر جوان ده‌رۆن ئه‌وه‌ك هه‌ڵه‌یه‌ك بكه‌ن، ده‌گه‌نه بینایه‌كی گه‌وره و هه‌ناسه‌یه‌ك ده‌ده‌ن، كه‌وا له كۆتاییدا گه‌یشتن. به رووی ژنه‌كاندا هاوار ده‌كه‌ن بۆ جل داكه‌ناندن، سه‌ره‌تا جلی منالّه‌كانیان به هێمنی داده‌كه‌ن تا له خه‌وه‌كه‌یان به ئاگانێن. ژنه‌كان له به‌ر سه‌فه‌ری چه‌ند رۆژه‌یان هه‌ست به بێزاری و نیگه‌رانی ده‌كه‌ن.
له‌به‌ر چاو كراوه‌یی منالّه‌كاندا ژنه‌كان جلیان ده‌ده‌كه‌نن، كه هه‌ر یه‌كێكیان خاولیه‌ك وه‌رده‌گرێ له ناوه‌كه ده‌پرسێ ئه‌وه‌ك له به‌ر منالّه‌كانیان گه‌رم نه‌بێ و سه‌رمایان بێ. كه پیاوه رووته‌كان به ده‌رگایه‌كی‌تر دێنه ژووری باوه‌ش له منالّه‌كان ده‌كه‌ن.ره‌نگه ئه‌و كاته هه‌موویان تێبگه‌ن)).

شارلوت دیلبو

شەش سەد منداڵە ساواکە

- سالمن لیفنتال یەکێکە لە ئەندامانی دەستەی ئەبەرتیەکان Sonder Kommando

پشکنینی لوولەیی تەندروستی لە رووداوێك دەدوێت کە لە ئوردوگای ئوشفیتز - بیرکناو لە 20 ئوکتۆبەر/ تشرینی یەکەمی ساڵی 1944 رووی داوە. دەقی نوسراوەکەی لە نزیك یەکێك لە سوتانگەکانی ئوردوگاکە لە ناو خۆڵدا دۆزراوەتەوە.

((بە رووناکی رۆژێك 600 منداڵی ساوای جولەکەی تەمەن لە نێوان 18- 12 ساڵانیان بۆ ناردم . جلی زیندانی درێژی تەنکیان لە بەر بوو، پێڵاوی دڕاو و قاپقاپی داریان لە پێ بوو، (.....) کە گەیشتنە شوێنەکە سەرکردەی دەستەکە

فەرمانێدا خۆیان ڕووت بکەنەوە، منداڵەکان بە دیتنی دووکەڵەکە زانییان بەرەو مردنیان دەبەن نیگەرانی دڕندانەیان لێ بەدەرکەوت و لە جێگاکە دەخولانەوە و قژی خۆیان رادەکیشا نەیاندەزانی بواری دەرباز بوون لە کوێیە.
زۆریان بە کوڵ گریان، هاوار و گازاندە گوێ ئەدراوەکانیان دوور دەرۆیشتە (....).
لە ترسی مردنیان زوو جلەکانیان داکەناند، ڕووت و پێخواس لە نزیک یەکترا خۆیان گرموڵە کرد و بێ جوڵە ریز بوون. منداڵێکی نازا هاتە پێشی سەرکردەکە و لە تەنیشتی راوەستا و پارایەوە و داوای کرد بواری ژیانی بدات و ئامادەیە هەموو کارێکی قورس جێبەجێ بکات بەڵام تۆبزە ئەستوورەکەی لە سەری دا.
زۆر لە منداڵەکان بەرەو جولەکەی ئەبەردییەکان غاربیان داو خۆیان پێیان شۆڕکردەوە و بۆیان چەمانەوە و پارانەوە تا لە مردن رزگاریان بکەن، هەندێکیان (لە ترسی مردن) لە شوێنە گەورەکە رایان دەکرد. سەرکردەکە داوای لە یەکێکیان کرد کە تۆبزی لە دەست بوو پارمەتی بدات.
بە تێپەر بوونی چەند دەقیقەیەك دەنگی مێردمناڵەکان هات و دوایی دەنگەکە بووە گریانێکی تاڵ. گریان و نوزانەوە ترسناکە لە هەموو شوێنەکان دەبیسترا، بە گریان و نوزانەوەکان لە شوێنی خۆیاندا مۆزەهەلگەراییین، پیاوانی ئەس ئەس دەم بە پێکەنین و دڵشاد لە سەر سەریان راوەستابوون بەبێ ئەوەی ئاکاری زانیان لێ دیار بێ. وەك سەرکەوتووێك و بە شانازییەوە خۆیان دەنواند.
بە لێهاتنێکی کوشندەوە بەرەو زێرزەمینەکەیان راپێچان. (....)
هەندێ لە منداڵەکان هەر بە هیوای رزگار بوون غاریان دەدا، پیاوانی ئەس ئەس بەراکردن لە دوایاندا و بە لێدانی وەحشیانە و هەموویان گرتن و کۆیان کردنەوە و لە زێرزەمینەکەیان کردن. دڵشادییان باسی ناکرێت. دەبێ منداڵیان نەبێ !؟

کارکردن لە جەهەنەم

ئەڵمانییەکان بەو جولەکانەیان دەووت دەستەی ئەبەردییەکان، ئەوانەش ئەو گیراوانە بوون کە ناچار دەکران هەرچی کاری کەم و شەرمەزاری هەیە بیکەن، ئەو کەسانەی دابڕابوون. چونکە نهێنی ترسناکیان دەزانی ، کاری ئەوان

((بەتاڵکردنی)) ژوورەکانی گاز بوو. دەرکێشانی کیفکی زێری ددان و برینی پرچ و دواییش سوتاندنی لاشەکان لە سوتانگەکانی یان لە چاڵەکان، ژیانی ئەم دەستەیە کورت بوو، ئەوە رۆژ بە رۆژ و بە بەردەوامی بە کەسانی تری ((مردووە زیندووەکانیان)) دەگۆرینەوە، یەکێکیان وتی: ((دەمتوانی بەربەستێك بۆ ژیانم دانێم ، بەڵام ئارەزووی مانم هەبوو تابتوانم تۆڵە بکەمەوە و شاهید بم لە سەر رووداوەکان، هەست نەکەن ئێمە درندەیین ئێمەش وەك ئێوەیین، بەڵام ئێمە بێزارترین)).

یەکێك لەوانەی لە سەر ژیان مابوو نوسەری ئیتالی بریمولیڤی وەك چۆن رایگەیاند ((بیرۆکە و رێکخستن Sonder Komman do تاوانی گەورەی سوشیالیستە نەتەوەپەرستەکانی زۆریش تیانیە. (...) ئەم رژێمە ئەوە دەگەیێنێ کەوا گوناحی تاوانەکانی کەسانی‌تر بگوازنەوە ئەستۆی هی‌تر - ئاشکراتر بۆ قوربانیەکان- لە پرسەکانیان رووت دەکرێنەوە بەوەی کەوا بێتاوانن)).

لیڤی دەڵێ دەستەی ئەبەردییەکان یەك واتای هەبوو ئەویش ((ئێمە، میللەتی دەستەڵاتدار، کێ دەتانروخێنێ، بەڵام ئێوە لە ئێمە چاکترنین، ئەوەیە گەریمانەوێت، ئەوەیە کە دەمانەوێت، دەتوانین بتانروخێنین نەك تەنیا جەستەتان و بەس، بەڵکو گیانتان، وەك چۆن گیانی خۆمان رووخاند)).

وەك چۆن لیڤی وتویەتی قبوڵکردنی نازییەت و کردنی بەمنارەیەکی بەخشندەیی بەرەو بۆگەنی ناوەوەی تاریکیمان دەبات.

سەرهەڵدان لە گیتودا

سەرەرای هەموو ناهەمواریيەکانی ژیانی نامرۆڤایەتی لە گیتوی وارشۆ سەرهەڵدان و بەرگری و نارەزایی دەکران. لەم وێنەیەدا چەند خەباتگێرێکی بەرهەڵستی دیارن، سیما روتم کەوا توانیویەتی لە رۆژانی سەرهەڵدانەکاندا رابکات و دەربازی ببێت دەگێرێتەوە.

((سێ رۆژەکەی یەکەم لە شەرەکاندا جولەکە سەرکەوتوو بوون، ئەڵمانیەکان بۆ دەروازەکانی گیتو بریندارەکانیان راکێشا و هەڵاتن لەوێ و لە دەرەوە، هەموو شتیان کرد، بە تۆپ و بە فرۆکە بۆمبارانیان کرد، نەمانتوانی خۆمان بەرامبەر

فرۆکەکان و ئاگری چڕیان ڕاگرپین کە دژ بە گیتو کە بە کار هات، گیتو یەك پارچە ئاگر بوو و دەستوتا (...) بڕوا ناکەم هیچ زمانێ هەبێ بتوانێ پێناسەی کاتەکانی ئەو ترسانە بکات کە دەمان چێژا، لە شەقامەکانی گیتو، گەرچی بە شەقام ناوی دەبەین. بەلام لە ڕاستیدا شەقام دیار نەمابوو. لە سەر کۆمەلێ لاشەکاندا بازمان دەدا، جێگا نەمابوو رووی تێ بکەین. سەرەرای ئەوەی دژ بە ئەڵمانیەکان شەرمان بوو و پەیوەندیمان بە دونیای دەرەوە هیچ نەمابوو. دوور و دابڕاو لە هەموو شتێ و لەوانەی لە چوار دەورمان هەبوون. گەیشتینە ئەو رادەیە کە هیچ پێویست نەدەبینرا شەڕەکان بەردەوام بێ، بیرمان لەوە دەکردەوە دەرزێك لە بەشی ئاری وارشۆ در بدەین و بتوانین لە گیتو دەربچین.(....)

لە بەیانی زوو و بە رووناکی خۆمان لە شەقامەکان دزییەوە. بهێنە پێش چاوت کەوا لە ملیۆ/نەیاری خۆر لە دەرەوە، ئێمە لەوێ لە ناوەندی شەقامدا، راوەستاوین خۆمان بە نامۆ دەزانی لە نێو خەڵکی ئاسایی، ئێمە لە ئەسرەگەزیەکی ترەوە هاتبووین.(....)

لە چوار دەوری گیتو پۆلونی گومان لێکراو هەبوو جولەکەی دەگرت و بە سەرسورمان لە دەستیان رزگارمان بوو. ژیان لە بەشە ئارییەکەی وارشۆ ئاسایی بوو، وەك جاران بوو، قاوەخانەکان وەك جاران کاریان دەکرد، چێشتخانەکان ، پاسەکان و عارەبانەکانی ترموای و سینماکان، گیتو دوورگەیەکی دابڕاو بوو لە ناوەندێکی ژیانی ئاساییدا.

بەرهەڵستی و کۆمەك

یەکێك لە ئەفسانەکانی قڕکردن رۆیشتنی شەش ملیون جولەکە بوو ((وەك بەرخ بۆ سەربڕین)) بەبێ بەرهەڵستی. بەلام لە راستیدا نموونەی هەزارەها بەرهەڵستی هەبوو، وەك سەرهەڵدانەکەی گیتوی وارشۆ و دەستەی پێشمەرگەکانی جولەکە و هێرشەکانیان دژ بە یەکەکانی ئەڵمانی لە خۆر ئاوا و خۆرهەلاتی ئەوروپا، لە ئوردوگاکانی قڕکردن و گرتندا بەرهەڵستی هەبوو کەوا گیراوە جولەکەکان و کەسانێتر ئەنجامیان دەدا، ئەڵمانیەکان زۆر درندانە و بێ وێنە هەموویان دەکوشتن.زۆر لە بەرهەڵستیەکان گەنجەکان دەیانکرد و گیانیان

دهخسته مهترسی. نهك ههر ژیانی خۆیان بهڵكو ژیانی باوك و خوشك و براكانیان و ژیانی سهدان كهسانی تر. تیمهكانی كار له گیراوهكان دهیانزانی راكردن كاری خراپ دهكاته سهر براكانیان له گێژاوهكه و گیراوهكانی زیندانهكانی ئوردوگاكان دوو دڵ دهبوون گهرچی سوور دهیانزانی دوارۆژیان زۆری نهماوه. ئهو بڕیارهی كه زۆر رهچاو دهكرا ئهوه بوو كهوا ئارهزوویان له ژیانه، یان ههر هیچ نهبێ به شهرهفی بمرن. داوای رێكخراوی جولهكهیی خهباتگێر له گیتوی وارشۆ له یهكێك له سهرههڵدانهكانی ینایر/ كانوونی دووهم/1943دا بهم جۆره بوو:

((له كاروانی چۆكدان بۆ مردن مرۆڤ ئازاد نابێت، وهك بردنی بهرخه بۆ سهربڕین، مرۆڤ بهشی زۆر گهوره و گهورهتر دهتوانێ ئازاد بێ له خهباتدا، ئهوهی بهرههڵستی كرد بوار بۆ رزگار بوونی دهبێت. ئهوانهی وازیان له بهرههڵستی هێنا وازیان له خۆیان هێنا، ئهوهیان پێشهكی ههڵوێست دۆراندنه. با مرۆڤ به ئاگا بێت له راستی ئهویش خهباته! ئێمهش دهمانهوێ بژیین، ئێمه مافی ژیانمان ههیه،(.....) بابه ئاگابێین و بۆ ژیانیان خهبات بكهین)).

له ئهوروپای خۆرههڵاتدا دهستهكانی بهرههڵستی له سهد گیتودا ههبوون. بهڵام ئهو دهستهیهی كه زۆر ناسرابوون ئهو دهسته پێشمهرگانهی دارستانهكانی ئهوروپای خۆرههڵات بوون. ژمارهی ئهو جولهكانهی لهم دهستانهدا شهڕیان دهكرد نزیكهی دهگهیشته 20 ههزار كهس دهبوون ههندێك لهوانه ئهو خێزانانه بوون كه توانیبویان خۆیان دهرباز بكهن، بهڵام بهرههڵستی له ئهوروپای خۆرئاوادا تهنیا له فرنسا و بلجیكا ههبوو. دهستهكانی پێشمهرگهكان جولهكهی زۆریان شاردهوه. زۆر منداڵ توانیان له حهشارگهیهك له كهنیسهیهك یان لای خێزانێكی مهسیحی له پۆلونیا و هۆلندا و فرنسا بدۆزنهوه و زۆریان ژیانیان به پێی رێنماییهكانی ئایینی مهسیحی بهڕێوهدهبرد، ئهڵمانیهكان یاسای تاوانی توندیان دهركرد دژ بهو كهسانهی ((تاوانی)) شاردنهوهی جولهكه ئهنجام دهدهن. سهرهرای ئهوهش كهسانی وا ههبوون دژایهتیان كرد و به پێی ویستی خۆیان كاریان كرد.

جۆرێكی تری بهرههڵستی رزگار بوون و دوورخستنهوهی جولهكه بوو بۆ ئهو ناوچانهی له ژێر دهستهڵاتی ئهڵمانیا نهبوو، ئهوهش ئاسان نهبوو ، وڵاتهكان

زۆریـان بـۆ نموونـه سویـسرا سـنووری داخـستبوو و زۆر جـار ئـەو جولەکانــەی دەگەیـشتنێ دەگـیران و رەوانـە دەکرانـەوە، هەنـدێ لـە جولەکـە بـە رێگـای دوور گەیـشتنە فەلەسـتین، هەنـدێکیان لـە جێگـای دووری وەك شـنگهای دۆزییـەوە کـە دەکەوتـە ژێـر دەسـتەڵاتی یابانیـەکانی هاوپەیمانی ئـەڵمانیا لـە شـەڕەکەدا، بـەڵام ئەوان ئایدلوژی ئەڵمانیان نەبوو دژ بە جولەکە.

((هەموو شتێ دەکرا بکرێتە بەرهەڵستی، چونکە هەموو شتەکان قەدەغە بوون، هەر جولەکەیەکی گیراو هەستی بە کەسایەتی خۆی و رەسەنی کردبایـە ئـەوەش بەرهەڵستی بوو)) ئەندریا دڤوتو، دەروونناسێکی ئیتالی

((ئەو دەمە بە رووسی وتی: هاورێکانم ، ئەوە جوانترین رۆژی ژیانمە لێرە کە بە چاوی خۆم ئەو دەستە گەورەیـە دەبینـم کـەوا لـە گیتـو دەرچـوون! مـن بـەڵێنیان پـێدەدەم، ئێمـە دەمـرین تـا لـە ژیانـدا بمێنـیین، کۆشـش دەکـەین ئـەوەی پێمـان دەکرێـت زۆرتـرین خـەڵك رزگـار بکـەین، ئیـشەکە وا دەروات، ئێمـە جیـاوازی ناکەین، ئێمە ژن و پیر و منداڵ لە ناو نابەین، ژیان زەحمەتـە، ئێمـە بـەردەوام ژیانمان لە مەترسی دایە، بەڵام ئەگەر تەواو بووین، ئەگەر مردین، دەمرین بەڵام بە مرۆڤی دەمرین)).

موشی بایراش،یەکێکە لە ئەندامانی ئوردوگای خێزانی بیلسکی

جولەکـەی پۆلـونی ((توڤیابیلـسکی)) لـە سـەرەتای داگیرکردنـی ئەڵمانیاکانـەوە خۆی شاردەوە، چەند دەسـتەی خـەباتگێری لـە دارستانەکانی خۆرئـاوای روسـیای سپی لـە خـۆی کـۆ کـردەوە، بیلسکی بڕیاریـدا کـەوا چـالاکی ئـەم دەسـتەیە تـەنیا پارێزگاری لە گیانی خۆیان نەبێ و بـەس. کۆشـش و گـەڕانیان کـرد بـە دوای ئـەو جولەکانەی ژیانیان لێکەوتووەو هانیان بدەن تا بێنە نـاو رێزەکانیـان و دوایـیش دەستەکان بە ناوی پێشمەرگەکانی بیلسکی ناسران. ئەو کەسەی لە ژێـر پاراسـتنی پێشمەرگەکاندا بوون لە ساڵی 1944دا ژمارەیان دەگەیشتە 1200 کەس لە ژن و پیاو و منداڵ، دەستەکە بۆچوونی هەڵوێستی ئەویان رەچاو دەکرد کەوا پاراسـتن و

رزگار کردنی جولەکە باشترە لە کوشتنی ئەڵمانیەکان و دەستەکە تا کۆتایی شەڕەکە خۆی ڕاگرت.
کە دارستانەکانی خۆرهەڵاتی پۆلونیا و خۆرئاوای یەکێتی سۆڤیەت لە لایەن ئەڵمانیەکان گیران چەندین نوردوگای خێزانیان دۆزیەوە، لەم دەقەی لای چەپدا موشی بایراش دووانی بیلسکی نوسراوەتەوە کە لە دارستاندا پێی ڕاگەیاندبوون.

سەرهەڵدانەکەی گیتوی وارشۆ

کە زیاتر لە 250 هەزار جولەکە لە وارشۆ بۆ تربلینکا دوورخرایەوە بۆ ئەندامانی‌تری بەرهەڵستی جولەکەی کەمابوون بۆیان ئاشکرا بوو کەوا هیچ بژاری تر بێجگە لە شەڕی چەکداری نیە. لە 18 نیایر/کانوونی دووەمی 1943دا هێزەکانی ئەڵمانی هاتنە ناو گیتوکە بۆ دوورخستنەوەی ئەوانەی تری کە مابوون. بەڵام ڕووبەڕوی بەرهەڵستی هاتن و ڕاستەوخۆ هێرشیان کرایە سەر و تەقەش دروست بوو و یەکەم زیانیش لەوان کەوت، گەرچی ئەڵمانیەکان توانیان 6000 جولەکە کۆ بکەنەوە و دووریان بخەنەوە. بەڵام لە ڕوویاندرا و گەرانەوە. چەند مانگ دانیشتوانی گیتو تۆڵەیان لێ نەکرایەوە و بە ناسوودەیی ژیان، لەم ماوەیەدا، لە کاتی ئاگربەسەکەدا بزافی بەرهەڵستی توانی زیاتر لە سەد دەمانچە و هەندێ تفەنگ و ڕەشاش پەیدا بکات، بێجگە لەوانە نارنجۆکی دەستی و نارنجۆکی خۆمالیشیان هەبوو. 8000 ژن و پیاو بۆ شەڕێکی چاوەڕوان کراو و ئامادە بوون و سەنگەر و حەشارگەیان ساز دەکرد. لە 19/ئەبریل/نیسانی 1943دا سەرهەڵدان بە هاتنی ئەڵمانیەکان بۆ گیتو هەڵگیرسا. بە پاڵپشتی دبابە ئەڵمانیەکان هاتن ناو گیتو، بە بوونی بەرگرییەکی چڕ ئەڵمانیەکان ناچار بوون تەکتیکیان بگۆڕن و تۆپ و فڕۆکە بەکار بێنن. مردخای ئەنیلیڤتش یەکێکە لە سەرکردەکانی سەرهەڵدانەکە لە ڕۆژی شەشەمدا نوسیویەتی:
((یەك شتی شیاو هەیە، ئەوەی ئیمرۆ لێرە ڕوویدا ئازایەتی زۆر بەدیکرا لەوەی چاوەڕێ دەکرا، ئەڵمانیەکان دووجار لە گیتو ڕایان کرد(.....) و زیانمان کەمە)).

ئەڵمانیەکان ماڵ مالیان سوتاند، ئەوانەی خۆیان شاردبۆوە بە ناچاری دەرپەڕیین و ئینجا تەقەیان لێدەکردن ، شەرەکەیان لە گیتو سێ هەفتەی خایاند، یەکێك لە سەرکردەکانی بەرهەڵستی کە بە زیندوویی مابوو نوسیبووی: ((بەرگریمان کرد، ئەوەش وای کرد مردن ئاسانتر بێ و چارەنووسمان بارەکەی سووکتر بێ)).

هەرگیز مەڵێ تۆ بەدوا ڕێگادا دەڕۆیت
سەرەرای ئاسمانە گرانەکان کە وەك قورقوشم رووی رۆژی شین دەگریت
ئەو ساتەی خەونمان پێوە دیبوو هەردێ
دەنگی ترپەی پێمان بەرز دەبێتەوە و هاوار دەکات، ئێمە لێرەیین!
گۆرانی Sog nit kejn mogl لە لایەن هیرش جلیك (1943 . 1920) ەوە نوسراوە، سۆزی گۆرانیەکە لە سەرهەڵدانەکەی گیتوی وارشۆ وەرگیراوە. لە ساڵی 1943 چوەتە ناو پێشمەرگەکانی گیتوی ڤیلنیوس و ئەم گۆرانیەی بوویتە سروودی پێشمەرگەی جولەکە.
((کاتژمێر چواری تەواوە و بە دەستی ئاگادار کراینەوە کەوا راستەوخۆ بچینە گەراج و چەك وەرگرین. روداك من بلوك بەرپرسی پرۆسەی دابەشکردنەکە بوو دەبوایە ئەوانەی چەك وەردەگرن وشەی نهێنی ((مردن)) بڵێن و راستەوخۆ وەڵامەکە بە وشەی ((ژیان)) وەردەگرنەوە. ((مردن ـ ژیان)) ((مردن ـ ژیان)) ئەم وشانە بە خێرایی دووبارە دەکرانەوە و دەستەکان درێژ دەکران بۆ ئەو چەکانەی کە لە مێژبوو چاوەرێ بوون، تفەنگەکان ، دەمانچەکان، نارنجۆکەکانی دەستی، هاوکات هێرش بۆ سەر ئەو پیاو کوژە ناودارەکان لە گیتودا هەبوو، سەرکردە زلیر بە تەورداسێك هێرش دەکاتە سەر دوو پاسەوانی ئەس ئەس و خۆی دەگەێنێتە لای ئێمە و سەرکردایەتی وەردەگرێت، لە نزیك گەراجەکە مودەرعەیەکی ئەڵمانی راوەستابوو، روداك لە مێژبوو خەمی لەوە خواردبوو کە مودەرعەکە کار ئەکات و پشتی ئەوی کردە سەنگەر و تەقەی لەوێوە لە ئەڵمانیەکان دەکرد. گوللەکانی کورت میدلار و چەند سەگەکانی هتلری خست، دەستەی سودوڤیتز توانیان دەست بە سەر جبەخانەی چەکەکان بگرن و چەك بە سەر هاوڵاتیان دابەش بکەن، ئێستا دوو سەد چەکدارمان هەیە ،

هەندێك هێرشیان بە خاكەناز و تەورداس بردە سەر ئەڵمانیەكان و چەندین پیاومان كوژران و ئەڵمانیەكانیش دەكوژران و كەم كەسمان رزگاری بوو)).

ستانیسلاف كون - یەكێك لە بەشداربووانی سەرهەڵدانەكە و یەكێكە لە رزگار بووەكانی ئوردوگای تربلینكا.

سەرهەڵدانەكانی ئوردوگاكانی قڕكردن

جولەكە گیراوەكان ئەوەیان چاك دەزانی كەوا ئەڵمانیەكان بوار نادەن لە ژیاندا بمێنێن و هەموو كاتێ مردنیان لە پێشە بۆیە بەرگری و راپەرینی بێ وێنە لە ئازایەتی و كۆششی بێ هیوا هەبووە. پاش هەر راكردنێكی سەركەوتوو گەرانی چڕیشی بە دواوە بووە، سەرەڕای ئەمانەش سێ سەرهەڵدان رووی دا. یەكەمیان لە تربلینكا لە ئاب/ئوگست/1943 و لە سوبیبور لە ئوكتۆبەر/تشرینی یەكەمی هەمان ساڵ و لە ئوكتۆبەر/ تشرینی یەكەمی 1944 لە بیركناو.

سەرهەڵدانی تربلینكا لە نێوارەی 2ئوگست/ئاب سەری هەڵدا، چەند گیراو توانیان چەند پارچە چەكیان دەست بكەوێت و ئەوانی تریش بە تەورداس و خاكەناز و هەتا بە دەستەكانیان هێرشیان برد، چەند بینایی ئوردوگاكە سوتان. لەو ئاژاوەی كە دروست بوو حەوت سەد گیراو توانیان رابكەن و دوایی گیرانەوە و كوژران، ئەوانەی پاش سەرهەڵدانەكە و شەڕەكە رزگاریان بوو لە سەد كەس كەمتر بوون. ژوورەكانی گازەكان دوو هەفتە پاش سەرهەڵدانەكە دەست بە كار بوونەوە.

سەرهەڵدانەكەی سوبیبور لەوانیتر تۆكمەتر و بە رێكخستنتر بوو لەوێ چەندین پیاوانی ئەس ئەس و سەربازە ئوكرانیەكان هاوكارەكانیان كوژران. لە كۆی 550 گیراو دا 320 گیراو رایانكرد و لەوانە 170 كەسیان گیرانەوە و لە سێدارەدران و بە كۆتای هاتنی شەڕەكە تەنیا 48 كەسیان مابوونەوە ، پاش سەرهەڵدانەكە ئوردوگاكە داخرا. لە پایزی 1944دا كۆمەڵگوژی لە بیركناو كەم بۆوە، ئەندامەكانی دەستەی ئەبەردییەكان زانیان چەند رۆژێكی كەمیان ماوە لە 7ی ئوكتۆبەر/تشرینی یەكەم توانرا سوتانگەی ژمارە 4 بەو تەقینەوانەی بە قاچاغ دەستیان كەتبوو بتەقێنەوە، نەزانرا كەس هەبوو بێت كەوا لەم سەرهەڵدانە

رزگاری بوو بێت. ڕاستەوخۆ پاش سەرهەڵدانەکە سەرکردەی نەس نەس هەلر بڕیاری هەڵوەشاندنی ئەو ژوورە گازانەیدا کە هەبوون و ڕووخێنران.

بەرگری ئەڵمانیە مەدەنیەکان

گەرچی وڵاتی ئەڵمانیا وڵاتی تاك حیزبی بوو بەڵام هاوڵاتیە ئەڵمانیە ئاساییەکان توانیان بەرگری بکەن بۆ ئەمەش چەندین بوار هەبوو بزاربی هاوکاری نەکردنی لە یاسا لادەرەکان لە پێشی هەموو کەسێك بوو بەڵام کەم کەس هەبوون هەنگاویان بۆ دەنا بەرگری سست و لاواز بوو ڕژێم لێیان نەدەترسا سزاشی نەدەدان بەرگری زیندوو و بەکاری مەترسی ڕاستەوخۆی لە سەر بکەرەکەی هەبوو. هێزەکانی گستابو لە بەرگری سلبی نەدەگەران و بە تەمابی ئەو هەزارەها ((زانیاریانە)) بوو کە لە لایەن هاوڵاتیانی ئاسایی ئەڵمانی لە سەر جیران هاوڕێی کاریان پێشکەشیان دەکردن بۆ ئەوەی دەستی تێوەردەن. ڕەهەندی زانینی گەلی ئەڵمانیا سەبارەت بە پرۆسەی کوشتن دژ بە جولەکە کێشە و ناکۆکی لە سەر بوو. بەڵام گومانیشی لەوە نەبوو کە خەڵکە ئاسایەکەش زانیاریان هەبوو. سەرەرای ئەوەش بەرهەڵستی و نارەزایی لە ناویاندا زۆر کەم بوو. شاهیدەکانی یەوە ئەو دەستەیە بوون نارەزایان لە ڕژێم هەبوو و قوربانی گەورەشیان دا. ڕازیی نەبوو سوێندی وەفا هتلر و ئەڵمانی نازیی بخۆن، بەرهەڵستکیەکانیان دەتوانرا بە پارچە کاغەزێك ئیمزایانی لە سەر بێ لە سەزا دووریان بخاتەوە. بەڵام کەسیان ئەوەی نەکرد، لە ئەڵمانیادا بیست هەزار کەس پشتیوانی دەکردن. هەزارەها کەسیان ڕاپێچی ئوردوگاکانی گرتن کردن ، بڕوا دەکرێت لە 25٪ لەوانە کوژرابن لە ناو گەنجەکاندا کۆششی دژ بە ڕژێم هەبوو نارەزایش لە بەزداربوون لە کەتیبەکانی هتلریش هەبوو. ئەم بەرهەڵستیانە لە ناو ڕێکخراوی ڕێگرەکانی ئیدل فایس و سوینج کلس هەبوو (ئەوانە رەخنەکانیان بە سەمای بەترسیان لە سەر ئاوازی مۆسیقای جازی ئەمریکی دەنواند) گەرچی جار جار شەرە قسە لە نێوان ڕێکخراوی ((ڕێگرەکان)) و کەتیبەکانی هتلر ڕوویدا بەڵام نازییەکان لە سەرەتادا کەمیان دەزانی بۆ مامەڵەکردنیان لە گەڵیان . لە پایزی 1944دا

نازییەکان چەند گورزیان لەم دەستانە وەشاند بەتایبەتی بۆ سەرکردەکانیان و زۆریان لە دار دان. لە نێوان یونیو/حوزیرانی 1942 فبرایر/شوباتی 1943دا دەستەیەك لە میونیخ بە ناوی گوڵی سپی هەبوون، بڵاوکراوەیان دژ بە نازیەت بڵاو دەکردەوە و نارەزایشیان لە کوشتنی جولەکە نیشان دەدا ، گستابو بە چالاکییەکانیانی زانی و ئەندامەکانی گوڵی سپی لە سێدارەدا. بزافی گوڵی سپی، دەستەیەکی ئۆپۆزسیونی بچوك بوو، هەردوو برا سوفیا و هانس شول و مامۆستاکەیان لە زانکۆ کورت هوبر دایانمەزراند بوویەکێك لە ئەندامەکانی ئەلکسندر شموول لە دوا پەیامییدا نوسیویەتی! ((لە گەڵ هانس خەباتمان دژ بە رژێمی ئەڵمانی کرد، ئاشکرا بووین و لە سێدارە دراین)).

((زۆرداری هتلر بێزاری کردین. بە پیوەندی کەلەپچە کراین. بەڵام سەعاتی ئازادی بەم زووانە زەنگ لێدەدات. ئەو کات پیوەندەکان دەپچڕێنین (....).

کتێبەکانی هتلر ورد دەکەین. ئیدل ڤایس لە کاروانا ـ کەس ناتوانێ بە مانچە مێنێتەوە)).

نارەزایی روسن شتراسە

ئەو نارەزاییەی لە مارس/ئاداری/ 1943 کە لە شەقامەکانی برلین بە ئاشکرا کرا لە هەموو نارەزاییەکانیتر بەرچاو و شیاوی باسترە، رژێم دوو دڵ بوو لە دوورخستنەوەی ئەو جولەکانەی ژنیان جولەکە نیە ئەوەك نارەزایی و بەرگری پەیدا بێت ، بەڵام بوونی جولەکە لە برلین سەرچاوەی بێزار بوونی گەورە بوو بۆ وەزیری پروپاگەندە جوزیف گوبلز ئەوەی کە بڕیاریدا کەوا هەموو ئەو جولەکانەی لە برلین ماون دووربخرێنەوە، زوو دەرکەوت کەوا مەترسیەکەی نازییەکان لە جێگای خۆیدا بوو بەمە ژنان بەرهەڵستی گستابوو هێزەکانی ئەس ئەسیان کرد. هەزارەها ژن رژانە سەر شەقامەکان، بۆ نارەزایی چوونە پێش ئەو بەندینخانەیەی کە پیاوەکانیان تێدا گیرابوون، یەکێك لەو ژنانە شارلوت ئیسرائیل کە مێردەکەی گیرابوو وای گێرایەوە ژنەکان بە رووی پاسەوانەکاندا هاواریان دەکرد ((ئێوە بکوژن)) ، ((جارێك نا بەڵکو چەند جار هەتا شەنگمان

لە بەر بوو هاوارمان کرد)). نارەزاییەکان بەرهەمی هەبوو، زۆربەی پیاوەکان ئازاد کران. ڕێژەی 98٪ ئەو پیاوە جولەکانەی ژن هێنانی تێکەڵیان کردبوو بە کۆتای شەڕەکە لە ژیاندا مانەوە.

دوو منداڵی جولەکەی ئەڵمانی پاش هاتنیان لە ساڵی 1938 بۆ ئینگلترا. لە بەر ئەوەی هەموو ئەندامانی خێزانێك زەحمەت بوو پێکەوە مۆڵەتی چوون وەرگرن، بۆیە زۆر لە دایك و باوکان بڕیاری زەحمەتیاندا بە ناردنی منداڵەکان بە تەنیا بۆ ئەو شوێنانەی کەوا ئاسایش لێیە. پاش ئەوە کریستاڵیەکە بەربەستەکانی سەر پەنابەندە جولەکەکان سووك کرایەوە و بڕیاری تایبەتیش بۆ منداڵان هەبوو. ئەوەش بە دەگمەن هەندێ لە ئەندامەکانی خێزانی پاش شەڕەکە گەیاندەوە یەك.

سوید بەرگری دەكات

ئەگەرچی مەبەستی نازییەكان كوشتنی ((هەر جولەكەیەك بوو دەستیان بیانگاتێ)) بەڵام هەندێ سنووردانانیان هاتە پێش وەك ئەو جولەكانەی هاوڵاتی ئەو وڵاتانە بوون كە دەبوایە ئەڵمانیا پەیوەندی باشیان لە گەڵ بكات، وەك وڵاتانی بێلایەنی وەك سویدو وڵاتانی تر كەوا هاوپەیمانی ئەڵمانیا بوون.

پاش جێبەجێ كردنی ((دوا چارەسەری بۆ كێشەی جولەكە)) لە نرویج لە ساڵی 1942دا بۆ دبلوماسیە سویدییەكان روون بۆوە كەوا رەگەزنامەی سویدی دەبێتە پاراستنی بەشێك لە جولەكە، هەروەها توانرا ئەو جولەكانەی كە سویدی نین لەم پرۆسانەدا سوود وەرگرن و بۆیان روون بۆوە ئەگەر بتوانن جولەكەكان لە دوورخستنەوە رزگار بكەن و ئەوەش بوارەكانی ژیان بۆیان گەورە دەكات.

دبلوماسیە سویدییەكان دەستیان بە دانوستانی رۆژانە كرد لە گەڵ دەستەڵاتدارانی ئەڵمانی لە نرویج و دانیمارك و هەنگاریا و ئەڵمانیا و فرنسا و بۆ ئەڵمانیەكان روون بۆوە كەوا سویدییەكان بەرژەوەندی سیاسییان هەیە لەوەی مامەڵەی چاك لە گەڵ هەندێ جولەكە بكرێت، ئەڵمانیەكان نەیانتوانی وەك خۆیان دەیانەوێت مامەڵە لە گەڵ ئەو كەسانە بكەن. سوید ئەوەی بە كار هێنا كە پێی دەگوترێت ((بەرگری بیروكراتی)) و سەلماندیان كەوا فەرمانبەرانیش دەتوانن بەرگری نازییەت بكەن. سویدییەكان لە بودابست سەركەوتنیان بە دەست هێنا بەوەی ئیڤان دانیلسون، بارنەنجر، لارش باری و بێگومان راوول ڤالنباری پایە دبلوماسیەكانیان وەك دبلوماسی بێلایەن بە كار هێنا بۆ پارمەتیدانی 20- 30 هەزار جولەكە. هەمان ئەوە تاكتیكە لە لایەن دبلوماسیەكانی تری وڵاتانی وەك سویسرا و وڵاتی ڤاتیكان و ئەسپانیا لە بودابست بە كار هات.

لەم وێنەیەدا دیپلۆماسی سویدی راوول ڤالنبارى لە پشت مێزی نوسینگەکەیدا لە بوداپست دانیشتووە. بە هاتنی ئەو لە یولیو/تەمموز 1944دا پەیامنێرانی دیپلۆماسی وزەیەکی نوێی خەباتیان لە پێناو پارێزگاری جولەکە لە بۆداپست پەیدا کرد. دکتور ئەل بورزولت کە دایك‌وباوکی رەزامەندی پەیامنێرانی دیپلۆماسی سویدییان لە 25 مایو/ئەیار/ 1944دا وەرگرت نامەی بۆ وەزارەتی دەرەوەی نوسیبوو: ((بوارم بۆ رەخسا بۆ ئەوەی پاکترین سوپاسم ئاراستەی وەزارەتی دەرەوەی پاشایەتی و پەیامنێرانی دیپلۆماسی سویدی لە بوداپست رابگەیێنم بۆ کارە خێراو دڵسۆزیەکانیان. پەیامی پارێزگاریکە کاری خۆی لە هەموو بارێکەوە دەگێرێت. لەم بارودۆخە کەوا هاوکاری وڵاتێکی ئەوروپاییان

هەبێ، ئەوەش ماناکەی کەمتر نیە لە هەستکردن بە زیان)). سوپای سووری سۆڤیتی ڤالنباری لە ینایر/کانوونی یەکەم گرت و نەگەڕایەوە سوید و چارەنووسیش هەر بزر بوو.

((نازییەکان تاوانبارن ، بەڵام ئایا ئێمە بێ تاوانین، ئایا لەو زەمانەدا شتێ هەبوو ئەنجامی بدەین بۆ رزگار کردنی قوربانیەکان و کاری پێویست بە خێرایی بکەین. ئەگەر هەر دوو حکومەتی بریتانی و ئەمریکی بەرنامەیەکی رزگار کردنیان دەست پێکردبایە بۆ بەر جەستە کردنی ئەو پێویستیە گەورەیە، دەیانتوانی بەم کارە هەڵسن.

جورج بیل، قەشەی تشیشستر (ئەنگلترا) 18 مایو/ئەیار/1943.

تەماشاکەرەکان

ئێمرۆ مێژوونوسەکان هۆکارە مێژوویەکانی قڕکردن دەکەنە سێ جۆری سەرەکی: تاوانبارەکان، قوربانیەکان و تەماشاکەران، جۆری سێیەم لە تێروانینی رەوشتەوە لە جۆرەکانی تری ئاڵۆزترە. زەحمەتە لێپرسراویەتی کەسانێك دیار بکرێت بۆ ئەو کارانەیان کە ئەوان ئەنجامیان نەدابێت یان زانیاریك دانیان پێنەدرابێت، رەخنەگرەکان وەسفی تەماشاکەران و هەڵوێستیان کردووە و کەمتەرخەمیان بە جۆرێك لە بەشداربوونی دەزانن. بەڵام ئەم جۆرە بریارانە دەبێ زۆر وریایانە دەربچێت ئەگەر ناچار کرابیت ئەوە بکەیت.

ئێمە ئەوە دەزانین ئەوانەی تەماشاکەریان ناو دەبەن لە پلەی یەکەم دیموکراسی خۆرئاواییەکانە کەوا چەندین پارانەوەیان بۆ پارمەتیدانی جولەکەیان گەیشتێ، ئایا ئەو وڵات و دەستانەی کە بە تەماشاکەر ناو دەبرێن بەرپرسن لە رزگار کردنی ملیونەها جولەکەی رەگەزنامەی جیاواز؟ وەڵامەکەش دوورترە لە روونکردنەوەو لە جلەکاندا چەندین دەنگی جیاواز بەرزکرایەوە.

یەکێتی سۆڤیەت بۆمانی خۆی شەڕی کرد. ئەگەر زۆریشی بۆ یارمەتی جولەکە نەکردبێ ئەوە کراوە کەوا لە کاتی شەڕەکەدا لە یەکێتی سۆڤیەتدا جوداخوازی دژ بە جولەکە لەم وڵاتەدا نەکرا. هەڵوێستی ڤاتیکان بەرامبەر نازییەکان دوو دڵ بوو، زۆر لە قەشەو راهیبەکان لە رۆژانی شەڕەکەدا منداڵانی جولەکەیان شاردەوە. کەسانیش هەبوون پاش شەڕەکە یارمەتی نازییەکانیان دا بۆ راکردنیان بەرەو ئەمریکای خواروو. هەروەها پەیامنێری پاپا لە بودابست ئەنجلو روتا یارمەتی هەزارەها جولەکەیدا. بەڵام لە سلۆڤاکیا قەشە جوزیف تیسو هەزارەها جولەکەی رەوانەی ژوورەکانی خنکاندن کرد، ئەم جۆرە هەڵسوکەوتە دژ بەیەکانە وا دەکات زەحمەتە بێ بڕیارە گشتیەکان بدرێت. هەڵسەنگاندنی تەماشاکەران مەسەلەیەکی لە رادەبەدەر هەستیارە.

کە هێزەکانی هاوپەیمانان لە کۆتایی شەڕەکە ئوردوگاکانی گرتن و کاریان گرت، بە دیتنی دیمەنەکان سەرسام بوون، چەندین جار فەرمانیان بە هاوڵاتیانی ناوچەکەدا کە لە رێگاکانیاندا دەهاتنە پێشیان داوایان لێدەکرد ئەو هەزارەها تەرمە بۆگەن و رزیوانە بنێژن.

لەم وێنەیەدا دیارە کەوا هاوڵاتیانی نورنبێرگ ناچار کراون تەرمی گیراوەکانی ئوردوگای گرتن هەڵگرن و بە ناو شارەکەدا هێنان بۆ شاردنەوەیان.

((وا پێ دەچێ میللەت لە رایخی سێیەم زۆربەیان دەزانی لە ((بۆ نموونە حکومەت و کوشتنی هاوڵاتیانی نەڵمان)) یان کەمیان دەزانی لە ((بۆ نموونە حکومەت هاوڵاتیانی جولەکە)) ئەگەر ئارەزووی زانینیان هەبوو بێت. ئەوانەی نەیانـدەزانی، نەیاندەویست بزانن، ئەوەش لەبەر هۆی دیاری نەزانراوە، بەڵام ئارەزووی نەبوون لە زانین، ئەوەش زانیاری تەواوە کەوا مرۆڤ هەیە نایەوێت بزانێ)). جی.بی ستێرن ، مێژوونوسێکی ئینگلیز و شاهیدێك .

((وەکو دایك و باوکم)) هەردووکیان هەواداری حیزبی گەلی نەتەوەیی بوون لە گەڵ ئەوەدام کەوا مرۆڤ لە ژیانیدا دەتوانێ بیری دژ بە سامیەت وەرگرێ و پەسەندی بکات بە بێ ئەوەی هزرەکان کاریگەری لە پەیوەندی کەسەکە بە خەڵکانی جولەکە بکات. دەکرێ بروا بکرێت کەوا شوێنەواری لێبوردن لەم هەڵوێستەدا بەدی بکرێت. بەڵام من گوناحەکە دەخەمە ئەستۆی ئەم ناویتە بوونە چونکە بۆم دەرکەوت من هاوکاری رژێمێکی نامرۆڤایەتیم کردبوو بە بێ ئەوەی من خۆم گومانم لە پاکی و نیازی خۆم هەبێت. کە مرۆڤ دووان و پرسە بۆ ئەو هەموو ناهەمواریەی جولەکەکانی هەموو وڵاتان رادەگەێنێ، یان جولەکە بە گێرە شێوەن و خوێنیان لە رووی رەوشتەوە بەبۆگەنی بزانێ. ناچار نەکراوم بیر لەو پیاوە پیرە بەرێزە لیڤی یان روسل کوهن بکەمەوە؛ بەڵکو بیرم هەر لە تەرمایی مێشکی ترسناکی ((جولەکە)) کردیتەوە.

کە گوێم لێ بوو جولەکە ناچارکراون کار و ماڵیان جێبهێڵن و لە گیتودا زیندانی بکرێن. لە ناکاو ئەوەم لە مێشکدا چەسپا و ئەوەم لە هزردا گەڵاڵە نەبوو کەوا ئێوە ئەوە چارەنووستان دەبێت تۆ پیرە مێردەکە لیڤی. تەنیا جولەکە بوو راونران و پوکانەوە)).

ملیتان ماشمان، سەرکردە لە بوند دوتیر مدل، لقی کیژان (18 ـ 14) ساڵان لە کەتانیبی هتلر.

شاهیدەکانی کۆمەڵکوژییەکان

هەر لە رۆژی یەکەمی داگیرکردنی پۆلونیا لە لایەن ئەڵمانیاوە، توندوتیژی و درندایەتی بووە ژیانی رۆژانە. ئەو زیانەی بەر گەلی پۆلونیا - جولەکە و ناجولەکە گەلێك زۆر بوو، تا ئیمرۆش وڵاتەکە لە ژێریا دەناڵێنێ، پۆلونیایەکان ناچار کرابوون نەك هەر شاهیدی قڕکردنەکە بن بەڵکو لە گۆرەپانەکەی خۆیان لە گەڵیاندا بژیین، ژمارەیەکی کەمی پۆلونیایەکان هاوکاری نازییەکان بوون ، هاوکاتیش ئاسایی بوو کەوا پۆلونیەك زمان لە جولەکەیەکی هەڵاتوو بدات و یان بە پارە بیانشارێتەوە و دوایش خیانەتیان دەرحەق بکات، لە لایەکیترەوە هەزارەها پۆلونی خۆیان و خێزانەکانیان توشی مەترسی زۆر کرد کە یارمەتی جیرانە جولەکەکانیان دەدا. هەر تەنیا پۆلونیایەکان بوون کەوا بزاڤی بەرگرییان بە نیازی رزگارکردنی جولەکە دامەزراند.

پێش شەڕەکە پەیوەندی نێوان پۆلونیایەکان و جولەکە ئاڵۆز بوو و سیمای بێ باوەری و دژایەتی لە هەر دوولاوە بەدی دەکرا، سەرەرای ئەوانەش ئەیاری سامیەکان هەبوون یارمەتی جولەکەیاندا، ئەوەش لە بەر هۆیە ئاینیەکان یان لە بەر هاوسێیەتی بوو. بێجگە لە جولەکە و قەرەج هیچ کۆمەڵێکیتر وەك پۆلونیایەکان تووشی دەردەسەری نەهاتن. هەردوو لایەك دوژمنی هاوبەشیان هەبوو و بەرژەوەندیان لە یەك نزیك بوو.

(لە کۆی سێ ملیون جولەکە لە پۆلونیا 300 هەزاریان) رزگاریان بوو، کە گەرانەوە هیچ یارمەتیان نەدراو بە ساردیش پێشوازی کران و بەچاوی دژمنداریش تەماشا کران. راویان نرایەوە و دەست درێژیان کرایە سەر و دووبارە زۆریان رایان کردەوە. بەڵام ئیمرۆ زۆر لە گەنجانی پۆلونی هەمن بایەخ بە مێژووی جولەکەی وڵاتەکە دەدەن، لە پەرستگا جوڵەکان و گۆرستانە بە تاڵەکان، بەڵام جولەکەکان بزر بوون.

کامبودی فیوریم بە بیر دێتەوە، لە ئێوارەیەکی جوانی بەهاردا.
لە گەڵ ئاوازی مۆسیقای زیندوو لە وارشۆ لە لای چەرخوفەلەکە هەواییەکە.
مۆسیقای شلاگر دەنگی لێزمەی تەقەی پشت شورەکانی گیتوی پڕ کردبوو.
جوت سوارەکان بۆ ئاسمانی بێگەرد بەرز دەبوونەوە.
لە خانووی سوتاوەکاندا باهۆز جار ناجارێ حەزیای ڕەش هەڵدەگرێت.
خەڵکیش لە چەرخ و فەلەکی هەواوە ئاڵاکان دەگرنەوە
باهۆزە هەڵکردووەکە لە ماڵە سوتاوەکان تەنوورەی کیژۆڵەکان هەڵدەداتەوە.
تریقەی پێکەنینی خەڵکەکە و زەوقیان لە ڕۆژی شەممەی جوانی وارشۆدا
کەسانێ هەن لە وارشۆ و ڕۆمادا ڕەوشت وەردەگرن
بازار دەکەن، گوێ دەگرن، خۆشەویستی دەکەن
بێ ئەوەی هۆشیان لە سوتانگەکانی شەهیدان بێ
یەکێکیتر ڕەنگە ڕەوشت وەرگرێت
ئەوەی مرۆڤایەتی بێ دیار نیە
لە بیر چوونەوە قول دەبێتەوە و گەشە دەکات
گەرچی ئاگرەکان هێشتا دانەمرکاون
بەڵام ئەمجارە بیرم لە یەکێتی ئەو مردووانە کردەوە.
لە کامبودی فیوری، تشیسلاڤ میلوش
((نیلس ئوکە نیلسون کردیویەتی سویدی))

سیسلیا برزیلوکا خوێندکاری پۆلەکە بوو وا باسی هاورێیە جولەکەکانی خوێندنگای و چارەنووسیان دەکات:
((ئەگەر بە ئاوێنەیەکی گەورەکەر سەیری ئەم وێنەیە بکەین دیارە کەوا پۆلی پێنجەمی ئا لە شاری کوزڤو من بودولینە، دیاریشە کەوا بە بۆنەی نزیکبوونەوەی پشوی هاوین دڵشادن.
کە چوومە بەر خوێندن باوکم ئامۆژگاریکردم کەوا لە تەنیشت خوێندکاری جولەکە دانیشم و بەردەوام دەیووت: ((جولەکە خەڵکی زیرەکن - دەبێ مرۆڤ گوێیان لێ ڕاگرێت)). بۆیە من هاورێیەکی نزیکیان بووم، بە تایبەتی لە گەڵ

روزا و کلارا. هەردووکیان لە ناوەندی پۆلەکە دادەنیشتین، روزا زۆر وریا بوو، پرچی دەکردە بسك‌و کەزی و بە لوولدراوی درێژی دەکردن و دوو گوڵی لە نزیك گوێیەکانی دادەنا. لە زمێریاریدا زیرەکترین کەس بوو و لە زمێریاری یارمەتی ئەوانی تری دەدا.

کە چووینە گەشتێك بۆ هەموو خوێندکارەکان نانی فرنسی هێنابوو، دایك‌وباوکی نانەواخانەیان هەبوو، کلارا لە تەنیشتی دادەنیشت و لە یەکتری جیا نەدەبوونەوە. کلارا پرچە لوولە چرەکەی دەکردە بسك. دڵشاد دەبوو کە بە توانجەکانی پێدەکەنین، ناسك و زیرەك بوو، لە وێنەکەدا دیارە لە تەنیشت دیوارا وەستاوە. لە تەنیشتی موشیو بە یاخەیەکی سپی دووقاتەوە راوەستاوە وە هەر کراسی وای لە بەر دەرکرد، سەری لە ناو لەپی دەستەکانی دەناو بیری دەکردەوە.

لەو کاتانەدا مامۆستاکە دەیووت: ((موشیو ، دڵنیام تۆ وەڵامەکە دەزانی))

بێگومان وەڵامەکەی دەزانی، سونیا لە لای چەپی پشتەوە دیارە ، تەنیا کیژۆڵەیە، رێك‌وپێك و ئەندام جوانە، بە سەماو گۆرانیەوە بۆ وانەکان دەچوو، لە دوای ئەوەوە سارا ((لێرە لە لای چەپەوە)) دێ پرچی رەنگ مسی سوورە، شەرمن بوو و لە گەڵ زمانی پۆلونی کێشەی هەبوو.

کیژ و کورێکیش هەبوون ناوەکانم لە بیر نەماون (....).

کە ئەڵمانیەکان هاتن هەموو مناڵە جولەکەکانی ئەم وێنەیان کوشت و هەروەها ئەوانەی لە خوێندنگاکەش بوون - دایك‌وباوك و خوشك و برا و خزمەکانیانیشیان. ئەڵمانیەکان هەموویان بردنە کانی بەردەکە و گوللە بارانیان کردن، بەم شێوەیە سێ بەشی هاوڵاتیانی شارەکە مردن. تەنیا چوار کەس رزگاریان بوو، شموك و دەستگیرانەکەی کە دایکم لە ژێر زەمینەکەی شاردنەوە و ساڵێك و نیو نانی دانێ و باوکیشم بەوەی نەدەزانی‌و رووداوەکانیان لەم ژێر زەمینە بەرێ کرد و کورێکیان بە مردوویی بوو و لە تەنیشت خۆیان شاردیانەوە و ئێمەش هەتا رزگاربوونیان نەمانزانی)).

دیموكراسیەكان دەرگاكانیان دادەخست

ئەو راونانە درندانەیەی ئەڵمانی نازیی دەرحەق بە جولەكەی دەكرد بە شێوای دەگمیشتە ئەورووپای خۆرئاوا، نەریتە مرۆڤایەتیەكان و پەیدا بوونی هێزی دژایەتی سامیەت دژ بە یەك رووبەروو بوونەوە. زۆر كەس هیوادار بوون یارمەتی پێشكەش بە زیان لێكەوتووەكان بكەن، بەلام ترس وای لێكردن دەرگاكانی یارمەتی بە رووی هەزارەها جولەكەی راكردوو دابخەن. كەم لە سیاستمداران وێران بەرهەڵستی ئەو بریارانە بكەن كەوا لە مێژە رەگیان داكوتاوە، چەندین دەنگ بۆ كۆمەڵی جولەكەی ئەڵمانیەكان بەرز كرایەوە، سیجفرید هانسون بەرێوەبەری بەرێوەبردنی كاروباری كۆمەڵایەتی دانیپەوە نا: ((نەماندەتوانی لە سینگمان بدەیین و بڵێین ، ئێمە یارمەتی پەناهەندەكانمان داوە بە شێوەیەك پاڵپشتی باوەشەكراوەكان كراوە، ئەوەندە بەخشندەش نوبووینە بەدانانی مۆڵەتی نیشتەجێی بۆ ئەو بێگانانە كەوا لە ترسی راونان و رەشەكوژی دەهاتن)).

لە پایزی 1942زانیاری زۆر لە سەر كۆمەڵكوژی هەبوو و پاڵەپەستۆ زۆر لە سەر هاوپەیمانەكان هەبوو بۆ ئەوەی كاریّ بكەن، بەلام كاریّ بەرامبەر ئەوە وەك نەبوون وابوو.

دوایی حكومەتی ئەمریكا رێكخراوێكیان بۆ یارمەتیدانی جولەكە دانا بە ناوی ((جڤاتی پەناهەندانی شەڕ War Refugee Board))، حكومەتی بریتانیا دژ بوو و جڤاتەكە بە یاریەكی پروپاگەندەیی ناوبرد. سەرەرای ئەوەی ئەم رێكخراوەیە چەندین دەستكەوتی گەورەی هەبوو ئینجا هەندێ مێژوونوسان سیاسیەتی ئەمریكایان بەوە پێناسە كرد كەوا ((نسكۆیەكی گەورەبوو بۆ سەرۆك روزفلت)) ئەوانەی داكۆكیان لە روزفلت دەكرد دەیانووت باشترین كۆمەك بۆ جولەكە ئەوەیە بە زووترین كات شەڕەكە تەواو بێ، ئەوەیان هەتا رادەیەك راست بوو، چەندین توژینەوەر دەیانەویّ رەخنە لەوە بگرن كە زۆرجار دەوترێت ((شكستی دیموكراسیەكان)).

گەران بە دوای شوێنێك بۆ پەناهەندەیی

پەناهەندەی جولەکەن لە پاپۆری ئەس ئەس سانت لویس پاش ئەوەی ناچارکران بگەڕێنەوە ئەوروپا. لە 13/مایو/ئەیاری 1939 نزیکەی هەزار پەناهەندەی جولەکە لە هامبۆرگ سواری پاپۆری ئەڵمانی ئەس ئەس سانت لویس بوون بەنیازی راکردن لە دەست نازییەکان، مەبەستیان کوبا بوو بەڵام بوار نەدرا دابەزن. کۆششیان دۆزینەوەی شوێنێك بوو بۆ پەناهەندەییان لە ئەمریکا. پاش مانگێك دەبوایە بڕۆن بەرەو ئەنتفێربن لە بلجیکا. لە 17ی یونیو/حوزیران گەیشتنێ، سەرەرای ئەوەی هەندێکیان وارێکیان لە ئەنگلترا دەست دەکەوت، بەڵام لە دواییدا زۆریان کەوتنە دەست نازییەکان و رەوانەی ئوردوگاکانی قڕکردن کران.

ئیشمان راگرت و سەرباز و مەدەنیەکانی ئەڵمانی بەرە و حەشارگەکان رایانکرد، ئێمە زۆرمان وامان نەکرد، رەنگە هەستمان بە سەرکەوتن و هەندێ تۆڵە کرد. هیچمان نەبوو لەکیسمان بچێ، تەنیا چاوەڕێی ئەوە بووین ئەو کارگە زەبەلاحە بروخێنین کە بۆ دامەزراوی ئەی جی فارین ئەندوستریمان دەرکرد. کە ئەمریکاکان دەستی بە بۆمبابارانی راستەقینەکرد نەدەتوانرا هەستکردن بە دڵشادیمان بشارینەوە.

ئێمەش زیانمان لێکەوت - کوژراوو بریندار. جوان بوو کە بینیمان رەوە فڕۆکەکان یەك لە دوای یەکدا لە ئاسمانا دەردەکەوتن، بۆمباکانیان بە تاڵ دەکرد، دروستکراوەکانیان دەرووخاند، هەتا ئەوانەی دەکوشت کە لە گەڵ میللەتی دەستەڵاتدار بوون، ئەوەی جێگای سەیرە کەوا پرۆسەکانی بۆمبابارانەکە ورەی بەرز دەکردینەوە. هیوامان زیندوو بۆوە بۆ رزگار بوون و هەڵاتن لەو دۆزەخەدا. بۆچوونەکان دوور دەرۆیشتن و بوونی پەیوەندی هاوبەشمان لە نێوان هاوپەیمانان و ئەو بزاڤە نهێنیە بچوکەی ناو ئوردوگاکە هەست پێکرا، ویستمان لە نێوان رووخان و هەڵاتندا ریز کردنی هاوبەش بدۆزینەوە، رووخانەکەی کە لە ئاسمانەوە بە فڕۆکە بۆمبا هاوێژەکان و مردنمان، ئێمە کە رامان کرد. هەتا

ئەگەر ناچاریش کرابایین بکرێینە مرۆڤی بە بۆمبا چێنراو ، بە داخەوە ئەوانە هەموو رووی ئەدا.

شالوم لیندنباوم، یەکێکە لەوانەی لە ئوشفیتز - مونوڤیتز بوو و لە ژیاندا ماوە.

بۆمباباران کردنی ئوشفیتز

لە بەر چاوی هەموو جیهاندا لە مایو/ئەیار 1944دا پرۆسەی دوورخستنەوەی جولەکە لە هەنگاریاوە لە رێگای سلۆڤاکیا بۆ ئوشفیتز ئەنجام درا. چەندین رێکخراو و کەسایەتی لە حکومەتی ئەمریکی و بەریتانی پارانەوە شتێ بکەن بۆ راگرتنی ئەم رۆیشتنە. داواش کرا بە تایبەتی بۆمبابارانی ئوردوگای قڕکردنی ئاوبانگ خراپی ئەو کات بیرکناو بکریت یان هێڵەکانی ئاسنی شەمەندەفەرەکان خاپوور بکرێت.

دوا ساڵی شەڕەکە بوو، هاوپەیمانەکان کۆنترۆڵی بواری ئاسمانی ئەوروپایان کردبوو، فرۆکە ئەمریکیەکان لە ئیتالیا هەڵدەستان و لە نزیك ئەو ناوچەیەدا و لە ئوردوگاکەدا دەفرین، بەڵام لە بەر چەند هۆ هاوپەیمانەکان گوێیان نەدایە ئەو داوایە بێ هیوایانە. هەندێ لە هۆیەکانی لایەنە رەسمیەکان شەرمەزاری دەبەخشێ. وەزیری بەریتانی ریتشاردلو وەڵامی سەرکردەی جولەکە حایم وایزمانی لە سیپتمبر/ ئەیلول 1944 دا داوەتەوە: ((سەرکردایەتی هێزی ئاسمانی زۆر وردبینانە شرۆڤەی کردووە، بەداخەوە پێت رادەگەیێنم کەوا لە بەر تەنگژە تەکتیکیە زۆرەکان لەم زەروفانەدا هیچ بژاری ترمان نیە بێجگە لەوەی داواکەت رەت بکەینەوە. هەندێ لە مێژوونوسەکان وا دەزانن دژایەتیکردنی سامیەت دەوری هەبووە، تا ئیمرۆش ناکۆکی هەر هەیە: سوودیان لەم هەلە وەرنەگرت بۆ رزگار کردنی ئەو جولەکانەی لە رێگاوە بوون بۆ ژوورەکانی گاز.

پەندەکان

نوسەری فرنسی خاتوو شارلوت دلبو گیراوێکی سیاسی بووە لە ئوشفیتز . بیرکناو باس لە بناغە بنبنەکە دەکات کە لەجیهانی ئوردوگای نازیەکان دۆزرایەوە، نوسەرەکە وای لێکردین کەوا بێ چاو قوچاندن چاودێری ئەم جیهانە بکەین و هەوڵ بدەین ((کە تێبگەین)) لە هەمان کاتدا ئەو زانینەی ئەو پێشکەشی کردین شارەزایەکانی ((بێ سوود)) بوون.

هۆقیانەی قڕکردنەکە توندڕەویی دادەمەزرێنێ دژ بە دەست خستنی پەندەکان.

ئەو وێرانەی لە کاتی شەڕی جیهانی دووەم رووی‌دا تا ئێستاش لە دەرەوەی چوارچێوەی توانامانە بۆ تێگەیشتن، بۆ شەڕەکە دوو هۆکار هەبوون ، لە لایەك شەڕەکە سیاسی ((لاسایی)) بوو، ملیونەها کەس گیانی لە دەستدا. بەڵام هۆکاری دووەم جیاوازە، شتێکی تازە بوو ، شەڕێکی ئایدلۆژی بوو بە شێوەی سەرەکی دژ بە جولەکە بوو و ئامانجەکەشی سڕینەوەی بایولوژیای بوون بوو لە ئەوروپادا.

جولەکە لە ئەوروپا دوارۆژیان هەبوو ئەوەش پرسیارێکە بە کراوەیی دەمێنێتەوە بەڵام لەوە دڵنیاین کەوا کاری وا لە مێژوو و گەشەی ئەوروپا بە شێوەیەکی خراپ کرد.

ئێمە زۆر لە سەر کۆمەڵکوژی جولەکە دەزانین، ((چۆن)) ئەوەیان ماوەیەکی زۆر پرسیارێکی گرنگ بوو بۆ توێژینەرەوانان، بەڵام پرسیاری ((بۆ)) . بۆ نموونە 90٪ منالانی تەمەن لە ژێر 15 ساڵیدا لە ئەوروپا دەبێ بمرن. ئەوەش ئیمرۆ گرنگە وەك چۆن ئەو کات بۆ قوربانیەکانیش گرنگ بوو. زۆر رۆشنفکرەکان بانگێشەی ئەوە دەکەن کەوا هەرگیز تێناگەن ((بۆ)) . تێگەیشتنی دوارۆژی تەواو بۆ قڕکردنەکە دەکەوێتە دەرەوەی چوارچێوەی توانینی تێگەیشتنی مرۆڤایەتی.

بەڵام نکۆڵیکردنی پشتاوپشتی پاش قڕکردنەکە یان بایەخ پێ نەدانی مەترسی گەورەیە بۆ دوارۆژی هاوبەشمان. بەڵام نوسەر بریمولیڤی دەڵێ: ((ئەوەندە ئاسان و خۆش نیە ئەم بناغەیە بەدکاریە هەڵدەینەوە (....) وا لە مرۆڤ دەکرێت بە ژانەوە تەماشای دوور بکرێت و نەکرێ ببینن و ببیسن: دەبێتە شەیدایی بۆ

مـرۆڤ هـەتا بـەرگری بکـات)). ((مـرۆڤ هیـوادار بـوو کـەوا مەسـەلەکە رووی نەدابایە، شتەکە تاریك و ناشیرینە، بەڵام لـەو کاتـەوە کە فڕکردنەکـە رووی داوە تا ئیمرۆش دەبێتە بەشێك لە میراتی ئەورووپا)).

بە بۆچـوونی مێژوونوسـی عومـەر بـارتوق، ئـەوەیان کـارێکی زۆر ترسـناکە ((کە نەتوانرێت هیچ شتێ لە فڕکردن فێربین)). فڕکردن ((سەرجەم ناواختـەکـەی و هـەموو بۆشـایەکان، جـارێکیتر بێمانـایـە)). دەرئـەنجام هـەموو پرسـیارەکان لـە دەوری دەسوورێنەوە کەوا پەنـدەکان هیچە. ئـەوە بۆچـوونێکی بـەهێزە، فڕکردن ئەو کونە رەشەیە لە مێژووی جیهانی هاوچەرخ و مێژووی ئـەورووپا. فڕکـردن لـە بەر ئەوە رووی‌دا چونکە کەسانی وەك من و تۆ نەخشەی کۆمەڵکوژییان داتاشیوە و بـە چـەند ساڵی بەردەوام جێبـەجێیان کـرد. دەتـوانـرا بـزاریـتر بدۆزرێتـەوە و دەیانتوانی ئەوە نەکەن.

بەرپرسـیەتی هـەر دەکەوێتـە سـەر ئەسـتۆی باوکـەکان، مامۆسـتایەکان ، سیاسـتمداران و هـەموو ئـەو گەورانـەی منـاڵان فێـر دەکـەن و ئـەوانیش لـە لایـەن خۆیانەوە مناڵان فێرکەن، بـژاری چـاك هەیـە ـ بـەڵام تـەنیا ئەگـەر مـرۆڤ بینـی و زانی کەوا بژاری خراپ بەرەو کێنـدەری دەروات.

((لە بەر ژمارە ترسناکەکانی قوربانیەکان ئەو تاوانانە بێ وێنەن، مەترسی‌دارتر ئەوەیە کەوا ژمارەیەکی زۆر لە کەسەکان پەکیان گرتووە بۆ ئەنجامدانی. (....) بەربەرەکانێیان کردووە لە سەر توندکاری و تاوان)).

روبرت ئەتش جاکسون ، دادوەر لە دادگاکانی نورنبیرگ.

ئای، ئەوانە کەی دەزانن

دەزانن کەوا برسیەتی پرشنگ لە چاوان دروست دەکات و تێنویـەتیش تـاریکتری دەکات

ئای، ئەوانەکە دەزانن

دەزانن مرۆڤ هەیە دەتوانێ ببینێ دایکی دەمرێ و گریانی نەیێت.

ئـای، ئەوانـەی کـە دەزانـن، دەزانـن کـەوا مـرۆڤ بـەهانیان پەرۆشـە بـۆ مـردن و ئێوارانیش لێی دەترسێت.

ئای، ئەوانەی کە دەزانن

دەزانن رۆژێك لەساڵێك درێژترە و چرکەیەك لە ژیان درێژترە
ئای ئەوانەی کە دەزانن قاچ لە چاو ناسکترە و دەمارێك لە قاچ بە هێزترە و دڵ لە پۆڵا رەقترە.
(.......)
دەزانن، ئازار دوایی نیە و تۆقاندن بێ سنوورە، ئەوە دەزانن
ئێوە ئەوە دەزانن

شارلوت دلبو
((ئیڤا نوکربیرك وەریگێراوەتە سەر زمانی سویدی)).

بەسەرهاتە زیندووەکان
بەشداریکردنی راگەیاندنە لە سەر قڕکردن.

لە دانوستانی سەرۆك حیزبەکان لە یونیو/حوزیرانی 1997دا یوران پێرشۆن سەرۆکی حکومەت پێشنیاری کرد کەوا کارێکی راگەیاندنی بەر فراوان لە سەر قڕکردن بکرێت بە ناوی بەسەرهاتە زیندووەکان ، مەبەستیش ئەوە بوو قڕکردن لە کاتی شەڕی دووەمی جیهان بکرێتە خاڵێکی وەرچەرخان بۆ بابەتی هاوکاری مرۆڤایەتی و دیموکراسیەت و یەکسانی لە نێوان هەموو خەڵکدا. لە بەر رۆشنایی زانیاری و گفتوگۆ ئیش بۆ درێژەی دووبارە کردنەوەی ئەمە بکرێت. پێویستە قڕکردن زەنگی هوشیارکردنەوە بێت کەوا بەردەوام لێبدات تا هوشیار بین ئەوەك رووبدات ئەگەر بەردەوام نەبین لە سەر گفتوگۆ لە سەر دیموکراسی و بەها مرۆڤایەتیەکان.
دەستپێشخەرەکەی بەسەرهاتە زیندووەکان لە سێ بەش پێکهاتووە:
. چەلاکی کردن بۆ دەرخستنی هەڵوێستی سیاسی هاوبەش لەمەڕ حاشاکردن لەو هێزانەی قڕکردن رەت دەکەنەوە و پاڵپشتی ئەو ئایدلۆژیانەش دەکەن کە دوای کوشتنی بە کۆمەڵن.

ـ زانیاری بۆ دایکوباوکان و هاوڵاتیان و دانانی لاپەرەیەك لە سەر ((تۆڕی ئەنترنێت)) بۆ زانیاری کۆ کردنەوە لە سەر قڕکردن، ناونیشانی ئەم لاپەرەیەش بەم جۆرەیە WWW.levandehistoria.org

. هاوبەشکردنی ڕاگەیاندنی ئاراستە کراو بۆ خوێندنگاکان وەك فلیم. ڕێکخستنی کۆر بۆ مامۆستایان و کردنەوەی مەڵبەندی ڕاهێنانی نیشتمانی بۆ توژینەوە و فێربوون لە سەر قڕکردن و کۆمەڵکوژی لە زانکۆی ئوپسالا.

هاوهەڵوێستی حیزبەکانی ناو پەرلەمان

قڕکردن یەکێکە لە درندەترین تاوان کە دەرحەق بە مرۆڤایەتی کراوە، نازییەکان ملیونەها مرۆڤیان کوشت، ئیمرۆ وا دەردەکەوێ کەوا ئەم تاوانانە نەگونجاو بوون، گەرچی تەنیا هەر پەنجا ساڵ بەسەر ئەنجامدانی تێپەرییوە.

ئێمەی کە هەموویان دەخوازین لە کۆمەڵگایەکی پەیوەست بە بەهاکانی مرۆڤایەتی و دیموکراسی و دابینکردنی مافەکانی هەموو لایەك بژیین و ڕووبەرووی ئایدلۆژیای توندرەوی بەوەستین. ئاگری دەستەوەستان بەوەستین و ببینین کەوا هزری نازییەت وا گەشە دەکات و چۆن دەتوانین نکوڵی لە تاوانەکانیان بکەین. ئەوەی مێژووی لە بیر دەچێتەوە مەترسی بۆ دووبارەبوونەوەی دەکات. ئەوانەی تاوانەکانی نازییەکانیان بینیوە لە ژیاندا ماون. پێویستە بە مردنیان ڕاستی ڕووداوەکانی پێش پەنجا ساڵ نەمرێت. پێویستە ئازارەکانیان لە بیر نەچێت. ئەرکمان ئەوەیە کەوا کۆشش بکەین ئەمە دووبارە نەبێتەوە.

لەبەر ڕۆشنایی ئەم بناغەیەدا حکومەت دەستپێشخەری ((بەسەرهاتە زیندووەکان)) ئەنجام درا. ئەمەش خۆپیشاندانێکی گەورەیە بۆ زۆر کردنی زانیاری خەڵك لە سەر قڕکردن.

بەشداری کردنەکە گەورە بوو، نیشە گرنگەکەش ئەوە بوو ڕاوەستانی حیزبەکانی ناو پەرلەمان هاوشانی یەك و لە پشت دەست پێشخەری ((بەسەرهاتە زیندووەکان)). من وەك سەرۆکی حکومەتی سوید سەربەرزم بەوەی هەڤاڵبەندین لە خەباتا دژ بە نازییەت و لە پێناوی بەهاکانی مرۆڤایەتی.

یوران پیرشۆن ـ پارتی سۆشیالیستی دیموکراس.

بێدەنگ بەرامبەر فرنەکانی سوتاندنی توردوگاکانی قڕکردنی نازییەکان راوەستام. لە لای گۆرە کراوە بە کۆمەڵەکان پاش سەر بڕینەکانی درندانەی شەڕی بۆسنە راوەستام. پێناسە کردنی کاریگەرییەکانی قڕکردنی بە کۆمەڵی سەردەمی ستالینم خوێندەوە. رەنگە ئەوانە دووبارە ببنەوە ، هیتلەرێکی نوی مەرج و پێویست نیە، یان ستالینێکی تر پەیدا بێتەوە. بەڵام ترسان لە بێگانە دەبێتە هۆی یەکتری نەبوردن، یان رق مەزن بکرێت و لە خەڵکا بوورژێنیت، ئینجا بازنەی کوشتن پەیدا دەبێتەوە و فراوان دەبێت، کوشتنی ئەوانەی ناکاریان جیاوازە، یان ئەوانەی بۆچوونیان جیاوازە، یان ئەوانەی بڕوای ئاینیتریان هەیە. جولەکە، یان سپی، یان رەش و خەڵکیتر. کوشتنی خەڵکیتر بەس لەبەر ئەوەی جیاوازن لە تۆ.

بۆیە زۆر گرنگە لە میژوو فێربین ، پێویستە هەرگیز لە بیر نەکەین و پێویستە پەندی لێوەرگرین. ئەوەی لە زۆر رەوشا وەك کەس و میللەت و شارستانی جیامان دەکاتەوە هەر ئەوەش گەشەبوونمان دەوڵەمەند دەکات و وزەی دەداتێ. کاری هاوبەشی توند لە نێوان کەسەکان و میللەتان و حکومەتان دەبێتە بەربەستی هێمن لە رووی درندایەتی بۆ کوشتارێکی تازە.

کارل بلت . پارتی پارێزگاران.

هەموو کەس تایبەتمەندی خۆی هەیە و لە بەر جۆری دیای دەبێ بەرێزەوە پێشوازی لێبکرێت. بنچینەکانی کۆمەڵگای دیموکراسی ئەوەیە کەوا دەبێ کراوە و سینگ فراوان بێ بەرامبەر کەسانیتر بێ گوێدانی ئاین و رەگەز و رۆشنبیری یان ناسنامەی رەگەزەکەی. بەڵام ئەو پێوانەیە هەتا هەتایە چەسپاو نیە. بۆیە دەبێ هەموو ئەوەیەك بۆ سەرکەوتن و بە دەست هێنانی راستیەکانی مرۆڤایەتی و دیموکراسیەت بچێتە پێش. بۆیە رێزگرتن و سینگ فراوانی بابەتی دارشتنی یاساکان نین و یان چارەسەری بەرێوەبردن نین. ئەو پێوانانەی کە دەمانەوێت کۆمەڵگای لە سەر دامەزرێنین دەبێ لە ناخەوە هەڵقوڵاو بێت بۆ رێزگرتنی هەموو کەسێك. لاساری دژ بە کەس لاساییە دژ بە بناغەکانی کۆمەڵگای دیموکراسی مرۆڤایەتی. هەموو پێوانەکانی مرۆڤایەتی و بەهاکانی کەسایەتی بە یەکجاری لە سەردەمی هتلر و قڕکردندا ورد و خاش کرابوو، دەبێ ئەمانە

دووبـاره نـەبێتـەوە، ئەوەشـە کـە ئێمـەی قـەرزاری ئەوانـە کـردووە کـە ژیانیـان لێکەوتووە، دەبێ هەموو کەسێك بـە چـاوی ئادەمیزادی یەکسان تەماشـا بکرێت، ئەوەیە کە ئێمە خۆمان بە قەرزاری دەزانین.

ئولوف یوهانسون / حیزبی ناوەند

((بۆیە جارێکیتر)) دەڵێین، ئێمـە بەرامبـەر تاوانـەکانی نازییـەکان پەشـۆکاوین، ئینجـا جـارێکیتر و جـارێکیتریش پرۆسـەکانی قڕکـردن، ئوردوگاکـانی گـرتن، کۆمەڵکوژی روو نـەداتـەوە، ئەوانـە دواجـار لـە بۆسـنە و روانـدا رووی‌دا. سـەرەرای ئـەوەی ماوەیـەکی زۆر بـە سـەر لـە ناوچـوونی نازییـەت گـوزەری کـردووە، بـەڵام هێـشتا درندایـەتی دەرحـەق بـە جیـاوازی بۆچـوون لـە بیرکردنـەوە لـە لایـەن حکومەتـە دکتاتۆرەکـان پـەیرەو دەکرێـت ؛ بۆیـە دەبـێ هـەر بڵێینـەوە ((نـا بـۆ دووباره بوونەوەیان)) پێش هـەموو شـتێك دەبـێ بـەم گیانـە کـار بکـەین، ئەگـەر درندایـەتیمان وەرگـرت وەك کـارێکی ئاسـایی ئـەوە ئێمـە وازمـان لـە خـەبات لـە پێناوی مرۆڤایەتی و پێوانە مرۆڤایەتیەکان هێناوە.

زانـین بناغەیـە و بەشێکی زانیتـی پێویـست تایبەتـە بـە دژایـەتیکردنی سـامیەت. مێژووەکەی، خەسڵەتەکانی و جیهانـە نەخۆشـەکەی ، سـەرەرای ئـەوەش دەبینـین پـارێزەرێکی سـویدی دووانـی ئـەوە دەدات کـە بۆچـی سـڵاوکردن وەك هتلـر کردەوەیـەکی دوژمنداریە. (لـە ینـایر/ کـانوونی دووەمـی 1998). بەشـی زۆری مۆسـیقای سـپی دەسـتەڵات کـە ئیمـرۆ لـە جیهانـدا دەفرۆشـرێت سەرچـاوەیەکی سـویدە. لـە لای مـن ئـەو دوو نموونەیـە بەسـە بـۆ ئـەوەی بڵـێم ((بەسـەرهاتە زیندووەکان)) کاریگەری گرنگی دەبێت.

لارش لیونبورگ حیزبی گەلی لیبراڵ.

بـۆ ئیمـرۆ کـارێکی زێـدە گرنگـە قڕکـردن بـەبیر بهێنینـەوە، هـەر لەبـەر ئـەوە ناکەسانێ هەن نکۆڵی لە روودانـی قڕکـردن دەکەنـەوە، بـەڵکو لەبـەر ئـەوەش کـە گەشەی کۆمەڵایەتی لـە ئـەورووپای ئیمـرۆ ئـەوە نیشان دەدا کە هەندێ لێکچوون هەیە لە گەڵ ئەو کاتانەی پێشی وەرگرتنی نازییەکان دەستەڵات لە ئەڵمانیادا.

مرۆڤایـەتی لـە کـاتی شـەڕی دووەمـی جیهانیـدا قوربـانی گرانـی پاشـان زانـی و فێربوو کەوا ئەنگزە نابوورییەکان، زۆر بوونی بێکاری و بێ ئاسایشی کۆمەڵایەتی

وەك رابـردوو هێـزە نادیموکراسـیەکان جیـاوازی رۆشـنبیری و رەگـەزی دەبیـنن، خۆیان بە ئایدلۆژیای رەگەزپەرستی چەکدار دەکەن و لە قوربانیـەك دەگەڕێن، ئـەوەش بـۆ ئەوەیـە تـا هـەموو کەم‌وکوریـەکانی کـە هاتوونەتـە پـێش رەوشـە کۆمەڵایەتیـە خراپـەکانیان بخەنـە ئەسـتۆی کـە لـە ئـەنجامی ئایەکـسانی و ناراستیەکان پەیدا بوون.

بێگومـان پەخـشی زانیـاری و زانیـاری دژ بـە نازیـیەت و رەگەزپەرسـتی کـارێکی پێویـستە، بـەڵام دەبـێ هاوشـان بـێ بـە کـردەوەی بـەهێز و دژ بـە بێکـاری و جیاکردنەوەی ناوچەنشینەجێیەکان و رەوشە کۆمەڵایەتیە خراپەکانیتر.

گودرون شیمان/ حیزبی چەپ

ئێمە دەڵێین نازانین ئەوە چۆن رووی‌دا، مێژووەکـەمان و ئـەو کارەساتانەی پـێش پەنجا ساڵ لە ئەوروپا رووی‌دا ، فڕکردن، رووی‌دا چونکە کەسانی وەك مـن و وەك تۆ بەرگرییمان لەبەر جیاوازی لە مافی مرۆڤ نەکرد. بەرگرییمان لە مافی ئـازادی جیاوازی لە بۆچوون و بڕوا نەکرد. بـەرگری نـەکرا لـە مـافی ئـازادی جیـاوازی لـە بۆچوون و بڕوا. ناوێتە نەبوون دژ بە رەگەز پەرستی و دژایەتی بێگانە لـە کـاتی پێویستدا. پێویستە ئەم کارە دووبارە نەبێتەوە، تێگەیشتنی بەهاکانی مرۆڤایـەتی بـۆ هـەموو مرۆڤێـك پێویـستی هاوبەشـە، کـارێکی زۆر بایەخـدارە، تێگەیـشتنی هاوکاری هاوبەشانە لە گەڵ ئـەوەکانی داهـاتوو کارێکی بنچینەیی و پێویستە بـۆ کۆمــەڵگای دیموکراســی. پێویــستە هــەمووومان بەرپرســیایەتی دامەزرانــدنی کۆمەڵگایەکمان لە سەر شانە کـەوا جێگـای هەمووومانی لێ‌ببێتـەوە، کۆمەڵگایـەك هەموو هەست بکـەن هاوبەشـن و هەست بکەن کـەوا دەتـوانن کاریگـەریان هـەبێ، کۆمەڵگایەك دیموکراسی و ئاسایش بپارێزێت.

ماریان سامویلسن، پارتی ژینگەی سەوز.

ئەوەی نکۆڵی لە راستیەکانی مێژوو بکات نکۆڵی لە خودی خۆی دەکات. ئـاتوانین لـە شـوورەیی مرۆڤایـەتی و شـەرمەزاری مـەزن رزگارمـان بـێ کـە نازیـەکان لێـی بەرپرسن. بـەڵام ئـەرکی ئـەو نەوانەیـە کـە ئـاتوانن لـە بیریـان بکـەیین، ئـەرکی هەموو خێزانێکە و هەموو کەسێکە کە دەوێرێت راستیەکان ببینـێ و پارێزگـاری لێ بکات و بۆ ئـەوەکانیتر بیانگوازێتـەوە و پاسـەوانیان بکـات تـا ئەشـاردێنەوە و

دەستکاری نەکرێن، ئەمانی مێژوو و بەرەڵڵایی وێرانی لە دوا دێت، ئێمە خۆمان بە ئاسانی هەڵدەخەڵەتێنین کەوا ئەوەکەمان و سەردەمەکەمان دەتوانێ ڕێگا بە خراپەکاری و شێتی بگرێ. بوار بدەینە هزر ڕێبەری و دادمان بکات. هەموو کۆمەڵگەیەك بخوازێت ڕەگەزی هۆشیاری هەبێت ئەوەش هەڵوێستێکی ترسناك و ساختەیە. پێویستە هەموومان بوێرین بۆ هەموو کەسێك ڕوون بکەینەوە کەوا کەس بێ گوێدان لە ڕەگەز و ئایین و تەمەن و ڕەگەز و کەلتوور... هتد بەهای چەسپاوی هەیە و نابێ پێشێل بکرێت. پێویستە ئەمانە لە ماڵ و چێشتخانە و شەقام و گۆڕەپانەکان و دیدارەکان باسیان لێوە بکەین و بە کردەوەش پاڵپشتی بکەین، تەنیا بە خەباتی هاوشان دژ بەو هەڵسوکەوتانە بوەستن کەوا درۆکان دەیانجوڵێنن، بەوە دەتوانین داڕۆژ زامن بکەین.

ئەلف سڤنسون. پارتی دیموکراسی مەسیحی

ناونیشانی کتێبەکە لە کتێبی پیرۆز، یوئیل 1: 3،2 وەرگیراوە.

((پیرەکان گوێ لەوە ڕاگرن، ئەی دانیشتوانی هەموو زەوی سەرنج بدە، ئایا وەك ئەمە لە ڕۆژەکانتان یان لە ڕۆژەکانی باوکتان ڕووی داوە.

بە نەوەکانتان بڵێنەوە و ئەوانیش با بە نەوەکانی خۆیانی بڵێنەوە و بە نەوەکانی نەوەی تریش)).

ستیڤان بروشفێلد Stéphane Bruchfeld خوێندکاری دکتۆرا لە مێژووی هزر و توێژینەوە لە مەڵبەندی توێژینەوەی کۆچکردن Centrum för invandrings forskning لە زانکۆی ستۆکهۆلم ، لە بڵاوکراوەکانی ئەفرەت لە ڤرکردن، ئاشیرنکردنی نازیەتی نوێ بۆ مێژووی پاش ئوشڤیتز Förnekandet av förintelsen. Nynazistisk historie förfalskning efter Auschwitz.

بول.ئا.لیڤین Paul.A.Levine دکتور و توێژینەوە، لە مەڵبەندی توێژینەوەکانی فرە ڕەگەزکان Centrum för multietenisk forsking لە زانکۆی ئوپسالا. ئەندامی لیژنەی حکومی تایبەت بە سامانی جولەکە بە پلەی پسپۆر. بروانامەی بڵاوکراوەی هەیە لە ژێر ناونیشانی (لە بەرەڵلایی تا هەڵوێستێکی

کاریگەر: دیلۆماسیەتی سویدی و قڕکردن لە نێوان 1944ـ 1938دا) From indifference to Activism: Swedish Diplomacy and the Holocaust 1938-1944.
2ـ مافی چاپ بۆ ستیفان بروشفلید و پول لیفین و سەرۆکایەتی وەزیران پارێزراوە.
نەخشەسازی: ئەیلسا فولفارت Elsa Wohlfahrt
وێنەکان: سانا یوهانسون / بیلدریسورس/ Sanna Johansson/ Bildresurs

نوسینەوە: لینا ئەلین
وێنەی لاپەرەکانی 65،57،53،44،32،24، Jakob Wegelius
وەرگێڕانی بۆ سویدی: ئیڤا ئوکربێری Eva Åkerberg
ماریتا زونابند Marita Zonabend
ئەنیتا کارپ Anita Karp
میالوفینجارت Mia Lõwengart

وەرگێڕانی بۆ عەرەبی: Ayad Jabbar
وەرگێڕانی بۆ کوردی: Sherzad Heini
بەرهەمهێنان: Invandrartidningen
چاپ: چاپخانەی نورشتت ـ ستوکهۆلم Norstedts tryckeri 1999
لە سەر کاغەزی مونکن کریم چاپکراوە
ژمارەی جیهانی یەکگرتووی کتێب ....
بڵاوکرانەوە: سەرۆکایەتی وەزیران / ستوکهۆلم
کتێبەکە لە دەست پێشخەری راگەیاندنی ((بەسەرهاتە زیندووەکان)).
لە ناوەرۆکی کتێبەکە نوسەرەکان بەرپرسن.
دەستەی کتێبە بەرنامەیەکانی دەزگای پەخشی ناتور نوک کولتور / یارمەتی پەخشی ئەم کتێبەی داوە.

منتدى اقرأ الثقافي
www.iqra.ahlamontada.com

HOLOKOST

SHERZAD HAINY